Lazăr Vlăsceanu

Politică și dezvoltare. România încotro?

Această lucrare a fost publicată cu sprijinul
Programului de cercetare
GUVERNARE ȘI ADMINISTRARE LOCALĂ
finanțat de **Banca Mondială** prin **CNCSIS**

Lazăr Vlăsceanu

Politică și dezvoltare
România încotro?

EDITURA TREI

Editori:
MARIUS CHIVU
SILVIU DRAGOMIR
VASILE DEM. ZAMFIRESCU

Tehnoredactarea computerizată și coperta
CRISTIAN CLAUDIU COBAN

ISBN: 973-9419-86-0

CUPRINS

PREFAȚĂ

Pentru Anuc, acest mesaj din prezentul care va fi și trecutul său…

Pretutindeni în lume, decalajele în dezvoltarea economică și în ritmurile schimbărilor sociale și politice se prezintă sub forma unor paradoxuri și contraste eclatante. Chiar și călătorind în Europa dinspre est spre vest sau invers, poți constata cu ușurință diferențele încă mari dintre țările dezvoltate ale Uniunii Europene și țările în tranziție, aspirante la integrarea europeană. Pot fi eliminate decalajele sau diferențele? Cum anume să se procedeze? Dar diversitatea națională cum să se conserve, mai ales când se confruntă cu puternicele presiuni și efecte ale globalizării?

A răspunde la asemenea întrebări și la altele similare înseamnă a analiza factorii, resursele și direcțiile dezvoltării, a prospecta teoriile și modelele dezvoltării economice, politice, sociale sau culturale.

Pentru o țară în tranziție, cum este România, realizarea opțiunii pentru economia și democrația liberală coincide cu aplicarea unui model specific de dezvoltare. Ce relații există însă între tranziție și dezvoltare? Pot fi acestea realizate prin încercare și eroare sau prin copierea unor modele existente sau prin adaptarea modelelor la specificul și opțiunile naționale?

A răspunde la asemenea întrebări înseamnă, din nou, a te situa pe terenul interdisciplinar al teoriilor despre dezvoltare.

Este ceea ce facem în volumul de față.

Întrebarea inițială, care de fapt a declanșat această întreprindere, este însă alta: cum de a eșuat România în perioada celor zece ani de tranziție? Pentru că, deocamdată, mai ales despre aglomerări de eșecuri putem vorbi, în ciuda unor transformări importante, care nu sunt de neglijat. Sis-

temul instituțiilor politice formale s-a schimbat în mod radical, dar instituțiile informale practicate le erodează pe primele prin manifestări de nepotism, rentierism, tradiționalism sau chiar oligarhism. Produsul intern brut a scăzut mult și constant, multe întreprinderi sunt falimentare sau necompetitive, arieratele par de neînlăturat, dar au început să apară și să funcționeze și noi tehnologii și întreprinderi productive, generând semnele unei veritabile „economii duale“. Societatea civilă se relevă prin noi cristalizări și dezvoltări, deși încă este fragmentată și inconsecventă în opțiuni și evidențieri. Capitalul social este încă afectat în mod acut de lipsa de încredere interpersonală, conduita tipică pentru „călăreții singuratici“ și „blatiști“ („free riders“) are preeminență, organizarea nu atinge performanțe notabile, eficiența nu este încă un scop intrat în permanența activităților noastre oficiale, capitalul intelectual este prea mult doar stocat și orientat mai ales contemplativ, pentru că încă ne animă melancolii nostalgice pentru un „trecut de aur“ sau un viitor care oricum ar veni fără a ne implica pe noi prea mult, dar, pe de altă parte, democrația este în acțiune, probându-și performanța în patru alegeri generale și locale succesive cu transferuri onorabile de putere, exportul și PIB-ul au început să crească, serviciile de sănătate sunt reorganizate, iar învățământul lucrează deja în relație strânsă cu cel din Uniunea Europeană etc.

Între neajunsuri și succese, dezvoltarea își croiește un drum, iar reflecția asupra eventualei ei sistematicități și asupra politicilor de promovat nu mai trebuie amânată. În volumul de față inițiem, pentru acest scop, o analiză a relațiilor dintre politică și dezvoltare, concentrându-ne asupra următoarelor:

- *tranziție și dezvoltare: succesiuni și convergențe;*
- *diferențieri între abordările relațiilor dintre politică și dezvoltare;*
- *teoria dezvoltării: constituiri și critici;*
- *dezvoltarea României între aspirație și realizare.*

Pe de o parte, încercăm să identificăm fundamentele unor opțiuni deja făcute în dezvoltarea României și, atunci când e posibil, să invităm la reflecție asupra performanțelor sau rezultatelor deja obținute. Pe de altă pate, avansăm premisele unui model analitic al tranziției și dezvoltării pe care sperăm ca într-un volum ulterior să-l substanțializăm cu date empirice.

Între inițierea de acum și finalizarea de mai târziu este încă o cale de urmat. Poate că totuși, până la urmă, nu voi rămâne singur în speranța că studiul dezvoltării se va instituționaliza și la noi în mediile universitare și de cercetare, dar mai ales în elaborarea și aplicarea proiectelor și deciziilor care o configurează. Deocamdată m-am simțit înconjurat de încurajările, sugestiile și criticile colegilor și prietenilor. Profesorul Adrian Miroiu, care a botezat acest volum pentru a-l trimite în lume, a fost și primul cititor, și primul critic. Profesorul Dumitru Sandu, cunoscător al „spațiilor tranziției“, a formulat destule întrebări despre dezvoltare, unele primind deja răspunsuri care-i pun lui întrebări. Doctoranzii în sociologie de la Universitatea București, unii deja doctori în sociologie, au constituit un cerc în care mai ales Camelia Beciu, Marian Zulean și Mihai Păunescu (pre)figurează un nou mod de a afirma sociologia în cetatea cunoașterii și acțiunii sociale. Le dedic lor această lucrare, fiind convins că-i sunt cei mai atenți critici. Cunoscătoare cu adevărat a istoriei acestui volum este, totuși, doamna Mariana Gherman, a cărei mulțumire nu-i de găsit decât în realizare.

București,
24 ianuarie 2001

Capitolul 1

CONTEXTE ȘI POLITICI ALE DEZVOLTĂRII

Când spunem că România este o *țară în curs de dezvoltare* care se confruntă cu *tranziția* de la „socialismul real“ la capitalism, nimeni nu mai pare să fie surprins. Limbajul cotidian a asimilat deja această formulă tipică pentru politicile și lucrările de specialitate și o aplică aproape cu stereotipie.

Totuși, termenii subliniați sunt departe de orice inocență interpretativă. Semnificații politice, ideologice și, desigur, economice foarte importante li se asociază. Dezvoltarea este finalitatea transformărilor sociale, iar tranziția este așteptată să genereze schimbări menite să conducă la anumite performanțe economice și sociale. Tranziția este așteptată să aibă o durată relativ scurtă și să fie centrată pe transformările instituționale care asigură instituirea democrației pluraliste (liberale) și a economiei de piață. Dezvoltarea dintr-o „țară în curs de dezvoltare“ se bazează oricum pe niveluri scăzute ale indicatorilor economici și sociali, mai ales când sunt comparați cu cei din țările mediu și înalt dezvoltate. Experiențele dezvoltărilor eficiente sunt sintetizate în modele de dezvoltare a căror realizare este de așteptat să urmeze traiectorii specifice, inclusiv perioade de tranziție, în condiții de asistență tehnică oferită de alte țări și organizații internaționale.

Așadar, asemenea semnificații au fost sau sunt incluse în modele teoretice și în programe naționale de dezvoltare sau în programe internaționale de asistență tehnică a dezvoltării. Acesta este și cazul României de azi care se confruntă cu dubla speranță a ieșirii din starea de subdezvoltare relativă (în context european) și a construcției instituționale specifice democrației și economiei liberale. Cum poate fi împlinită o astfel de speranță? Teoretic, dar și practic, cea mai la îndemână ipoteză este una de tip determinist: instituționalizarea democrației pluraliste ar asigura cadrul politic al economiei de piață, fiind apoi menite ca împreună să genereze condițiile ieșirii din starea de subdezvoltare economică relativă. O astfel de succesiune poate fi și răsturnată fără a agresa presupozițiile unei logici teoretice sau practice: numai o dată cu ieșirea din starea de subdezvoltare, în condiții de funcționare optimă a instituțiilor economiei de piață, ar fi asigurate temeiurile dezvoltării politice a democrației pluraliste. Pentru care variantă să optăm? Sau opțiunile au fost deja făcute, rămânând doar să le concretizăm? În continuare, vom explora răspunsurile la astfel de întrebări din perspectiva teoriei și politicilor dezvoltării, formulând mai târziu și premisele unei noi abordări.

Linearitate sau simultaneitate

Ambele ipoteze invocate mai sus utilizează aceiași termeni ordonați în succesiuni deterministe. Schimbarea direcției determinării nu-i deloc hazardată, atâta vreme cât destule demonstrații teoretice și exemple practice pot fi invocate pentru a susține o variantă sau alta[1]. Numai că, în locul unor astfel de *succesiuni lineare*, pe care le considerăm simplificatoare istoric și contextual (teoretic), pare mult mai realistă considerarea *simultaneității transformărilor* care se cheamă unele pe altele și se sprijină reciproc prin instituțiile vizate și prin eficacitatea lor. Dar ce implicații ar avea o astfel de opțiune? Pentru ilustrare, să pornim de la un exemplu.

În 1999 Guvernul României, la îndemnul organizațiilor financiare internaționale și mai ales al Uniunii Europene, a elaborat *Strategia națională de dezvoltare economică a României pe termen mediu*, al cărei obiectiv fundamental este „crearea unei economii de piață funcționale, compatibile cu principiile, normele, mecanismele, instituțiile și politicile Uniunii Europene“. Să reținem că este vorba de o strategie limitată la *dezvoltarea economică*, fără a se extinde sau a considera ca necesare referințele la alte componente ale dezvoltării. Dar

1 IBRD, *World Development Report 1999/2000,* Oxford, New York, Oxford University Press, 2000, pp. 14-30.

cum poate fi posibilă dezvoltarea economică în absența dezvoltării celorlalte sectoare sociale, în special a politicii și culturii? În ciuda priorităților economice ale dezvoltării, necesitatea extinderii dincolo de economie, pentru a mobiliza eforturile dezvoltării politice, sociale sau culturale, ni se impune cu forța evidenței. Performanțele unui proiect de dezvoltare economică riscă să fie mult mai scăzute atunci când dezvoltarea nu este considerată și în celelalte domenii ale societății și nu este proiectată ca produs al unor multiple dependențe inter-sectoriale[2]. Rezultatele dintr-un sector le influențează, uneori în mod hotărâtor, pe cele din alte sectoare. Dezvoltarea nu-i doar economică sau monosectorială, ci plurisectorială sau „comprehensivă“, cum se consideră în analizele Băncii Mondiale[3].

Oamenii, în viața lor cotidiană și în opțiunile lor importante, simt că limitările sau simplificările au efecte denaturante. Un exemplu este oferit de ultimele alegeri de la noi. Jocul electoral din perioada alegerilor locale și generale și orientările politice ale românilor din toamna anului 2000 au relevat o schimbare majoră ale cărei consecințe vor deveni și mai vizibile în anii care vin: interesele pragmatice, economice, sociale și culturale devin primordiale în raport cu cele ideologice. Într-un fel, ideologii de orice tip — fundamentaliști sau anticomuniști, țărăniști, liberali sau social-democrați — se vor asocia cu pragmaticii centrați pe mecanismele tranziției, pe dezvoltarea macro-socială și pe prosperitatea individuală. Mai întâi, în 1999 „tehnocratul“ a devenit simbolul central al referințelor[4], chiar dacă a urmărit să-și aroge în mod implicit și o anume coloratură ideologică. Într-un fel, aceasta ar putea fi interpretată și ca o tentativă prin care omul practic, aureolat de o competență probată, s-ar substitui omului eminamente politic — apărător al unor valori incluse în ideologii de tipul pro sau contra a ceva. Tentativa nu a reușit. Apoi s-a ajuns să se impună „omul autoritar“, puternic, zelos, care aserta valori naționale într-un mod justițiar[5]. Corupția endemică și polarizarea socială a îmbogățiților și săracilor au indus sprijinul electoral extins pentru un nou tip de leader. Până la urmă, nici acesta nu a avut succes deplin.

Oricum, un stadiu al democrației politice emergente s-a încheiat odată cu alegerile din noiembrie-decembrie 2000, confirmând eșecul ideologiilor atât de dramatic simplificate de unii politicieni improvizați ai deceniului irosit în pierderi și redistribuții profund contestabile. Am intrat astfel într-un nou stadiu în care așteptările față de economie, politică și organizarea socială sunt pe cât de mundane pe atât de presante: prosperitate individuală, pragmatism politic, eficiență organizațională.

Problema centrală a noului stadiu este aceea a *relației dintre politică și dezvoltare*, respectiv dintre politicile care sunt promovate de guvernanți pentru a facilita ieșirea țării din recesiune economică și tulburări sociale. Ne așteptăm să intrăm într-un nou ciclu al dezvoltării, generator de prosperitate pe baza întreprinderii și realizării individuale sau/și colective. Numai că ieșirea din deceniul irosit, care a consacrat o scădere dramatică a economiei și o degradare perpetuă a încrederii oamenilor în politică, politici și politicieni, nu se poate realiza decât printr-o schimbare profundă a relației politicului cu dezvoltarea economică.

Să ne întoarcem puțin în istorie. Anul 1989 și mai ales 1990 au adus o primă schimbare de amploare în România ca și în toate țările europene aparținătoare blocului comunist. O nouă perioadă — a tranziției spre economia liberă și democrația pluralistă — s-a deschis pentru a aplica transformări instituționale de anvergură. Euforia inițială a fost aproape fără

2 UNDP, *Human Development Report 2000*, Oxford, Oxford University Press, 2000, pp. 73-111.

3 *Ibidem*.

4 În Barometrul de Opinie Publică al Fundației pentru o Societate Deschisă, realizat de Metro Media Transilvania în mai 1999, circa 79% din electorat optau pentru enunțul „ar fi mai bun un guvern numai cu specialiști“. La sfârșitul anului 1999 devenea prim-ministru „tehnocratul“ Mugur Isărescu.

5 La alegerile din 27 noiembrie 2000, în primul tur al prezidențialelor, C.V. Tudor se situează pe locul al doilea cu 28,4% din numărul voturilor, după I. Iliescu (36,4%). Electoratul a substituit tehnocratului tipul de *leader* autoritar și justițiar.

limite. Pe plan intern a fost o solidarizare emoționantă în jurul „revoluției mediatizate" și o aderare necondiționată la aparențe strălucitoare. Curând au apărut însă și incertitudini eclatante. Pe plan extern, Z. Brzezinski scria pe atunci cu emfază: „Democrația a câștigat. Economia liberă a câștigat". Tot el adăuga imediat: „Dar care este, în lumina acestei mari victorii ideologice, substanța convingerilor noastre?"[6] Îndoielile reflexive se întâlnesc încă de atunci cu previziuni pesimiste. F. Fukuyama întrevedea în sfârșitul războiului rece „sfârșitul istoriei" închise deja în triumful global și definitiv al democrației liberale[7], iar alții[8] nu ezitau să proclame întoarcerea într-un ev mediu al fragmentării și haosului sau în încurcăturile din perioada de după primul război mondial dominată de demonii naționalismului, fascismului sau ai luptei rasiale și religioase.

Euforia inițială a fost urmată de o cufundare lentă și sigură în incertitudini și dislocări tot mai apăsătoare. Totuși o nouă societate și o nouă viață se nășteau. Au apărut noi instituții și organizații politice, a fost instituită treptat și sigur o nouă logică politică, dar mai ales s-a produs un triumf al libertății și al drepturilor individuale. Renășteam cu toții ca individualități ce se voiau eliberate de orice opreliști, dar mai ales de presiunea apăsătoare a statului și conducătorilor. Dar tot acum o furie redistributivă a cuprins deopotrivă statul — redus doar la exercitarea unor funcții redistributive — și beneficiarii acestei „mari împărțeli" (V. Pasti et al.). Economia productivă a fost transformată într-una simplu redistributivă, perpetuată până în momentul în care un prim-ministru cinic (Radu Vasile, 1999) a declarat public că nu mai este nimic de împărțit sau că nu mai e nimic de furat. Pe de altă parte, după o perioadă scurtă de prosperitate economică — în anii 1990 și 1991 românii au trăit cel mai bine, comparativ cu oricare altă perioadă istorică — a urmat declinul nestăvilit al

[6] Apud: M. Mazower, *Dark Continent: Europe's Twentieth Century*, London, Allan Sane, The Penguin Press, 1998, p. 402.
[7] F. Fukuyama, *The End of History and the Last Man*, New York, Free Press, 1992.
[8] A. Minc, *Le Nouveau Moyen Age*, Paris, Gallimard, 1993.

economiei productive. Politicienii n-au ezitat să declare, iar analiștii să demonstreze că tranziția este perioada recesiunii și nu doar a transformărilor. Retorica sacrificiului în numele promisiunilor amânate n-a ezitat să apară. Țintele transformărilor au devenit scuzele neajunsurilor. Trăim rău, se degradează mediul familial, rezidențial, cultural, politic, economic, înregistrăm creșteri ale criminalității și ale fricii de tot ce ne înconjoară, dar trebuie totuși să perseverăm pe calea transformărilor spre consolidarea democrației și economiei liberale. Dar cum să susții o lume a despărțirilor ireconciliabile între modul de viață tot mai degradabil, transformările instituționale tot mai profunde și promisiunile amânate?

Deocamdată am găsit țapul ispășitor în politicieni pentru a nu ne trăda încă încrederea în marile opțiuni pentru democrație și prosperitate economică. Cum spuneam, blamând politicienii existenți, am chemat pe unii „tehnocrați", care uneori nici măcar nu s-au mai pus sub umbrela partidelor, întrucât s-au vrut a fi independenți de ele toate, sau pe unii „tribuni" care voiau, fie și în mod tacit, să se descotorosească de toți politicienii. Dar nu aceasta e problema și nici soluția.

Să despărțim apele cu claritate pentru a distinge:

a) *transformările instituționale* din politică (noua democrație), economie (libertatea inițiativei sau întreprinderii individuale într-o piață economică a competiției libere), cultură (afirmarea individualității, a drepturilor politice, civice, sociale și economice, instituirea unor noi forme de solidarizare socială);
b) *dislocarea normelor și valorilor sociale* tradiționale care reglementau raporturile dintre individualitate, grupuri sociale și dintre acestea și organizațiile societății și apariția unora noi încă negeneralizate și de fapt insuficient de înțelese.

Primele, adică transformările instituționale, au luat două forme. Pe de o parte, este vorba de schimbarea legislației care reglementează acțiuni și relații în toate sectoarele societății, dar mai ales în politică (instituirea democrației liberale) și în

economie (instaurarea proprietății private și a competiției economice pe o piață liberă). Pe de altă parte, avem în vedere organizarea, organizațiile și modelele de conducere care corespund noilor instituții, adică acele structuri și funcționalități care pun împreună și coordonează acțiunile individuale în acțiuni colective centrate pe anumite scopuri. De la partide, parlament, administrație centrală și locală la societăți comerciale, întreprinderi private, organizații neguvernamentale, noile structuri sunt configurate și funcționează sau ar trebui să funcționeze astfel încât să se conformeze cerințelor instituționale nou instituite. Pe lângă aceste instituții, juridic promulgate, există însă un întreg evantai de norme și valori nescrise, dar codificate în acțiunile și relațiile noastre cotidiene sub formă de norme și valori. Forța lor constrângătoare nu-i cu nimic mai prejos decât cea a legilor juridice, iar rezistența lor la schimbare este incomparabil mai mare pentru că nu dispun de mecanismele specifice proceselor de legiferare juridică.

Totuși, după 1990, acestea s-au aflat sub o presiune puternică a schimbării. Cele vechi erau covârșitor deteriorate, cele noi apăreau și dispăreau, aparțineau unor grupuri inițial mai restrânse pentru ca treptat să devină tot mai vizibile pe scena socială. Așa am ajuns să înregistrăm noi manifestări sociale de amploare și cu mesaje tulburătoare: sărăcie endemică afectând cel puțin o treime din populație și, mai ales, pe femei, copii și bătrâni; explozia crimelor și dezordinii sociale care potențează teama de schimbări și transformă insecuritatea într-un mod de viață; scăderea fertilității, creșterea mortalității și opțiunea pentru emigrare a tinerelor talente dar și a multor muncitori în căutare de resurse pentru o viață mai împlinită; încrederea în instituții, mai ales în parlament, guvern și poliție, a scăzut până la un nivel care îngrijorează și pe cel mai optimist român; relațiile dintre oameni au devenit tot mai puțin dense, au un caracter tot mai pasager și dau prea puține semne de solidarizare, întrucât fiecare tinde să aibă grijă, cum poate, doar de el însuși.

Cele două tipuri de schimbări sau transformări — instituționale și valorice — se petrec în domenii diferite. Primele sunt macrosociale, privesc organizarea și funcționarea societății ca întreg. Celelalte sunt mai ales microsociale, se relevă la nivelul vieții cotidiene a oamenilor. Fără nici un dubiu ele interferează uneori, coincid în timp și poate de aceea sunt destui cei care le pun în legătură pentru a susține o filiație cauzală. Dislocarea normelor și valorilor sociale nu ar fi decât un efect al cauzelor ipostaziate în transformările instituționale din politică, economie și cultură. Altfel spus, tranziția spre democrație și economia liberală ar genera, adică ar fi cauza dislocărilor valorice și a tulburărilor sociale sau individuale profunde.

Relația de concomitență dintre cele două serii de schimbări nu poate fi contestată întrucât se impune cu forța evidenței. Este clar pentru oricine că declinul economic și demografic, insecuritatea individuală și socială, criminalitatea și sărăcirea s-au accentuat în perioada tranziției. Să semnifice însă această coincidență în timp existența unei relații cauzale lineare dinspre transformările instituționale ale tranziției spre dislocările normative și valorice? Ipoteza pe care o susținem aici se depărtează de formula unei cauzalități lineare. Propunem varianta unor conexiuni sau interdependențe multiple între instanțele transformărilor instituționale și cele ale dislocărilor normativ-valorice. Aceste conexiuni pot genera chiar manifestări ale unei cauzalități circulare în forma interdependențelor dintre unele și celelalte, astfel că uneori poate predomina linearitatea, alteori circularitatea, dar întotdeauna interdependențele latente sau actuale sunt în acțiune. De aceea, de exemplu, noile organizări politice sau economice pot genera dislocări valorice, care, la rândul lor, induc schimbări în primele. Democrația se poate confrunta la un moment dat cu neajunsuri funcționale majore datorită noilor opțiuni valorice ale electoratului sau ale unor grupuri sociale, respectiv politice, dar tot ea, prin mecanisme interne specifice, poate induce reconfigurări valorice importante.

Conexiunile sau interdependențele se cristalizează în economie, politică și cultură, dar și între componente ale acestora. Astfel, schimbările din distribuția proprietății și din relațiile de proprietate au repercusiuni importante asupra relațiilor politice sau în domeniul configurărilor culturale ale modului nostru de viață. Formele de autoritate și responsabilitate se

schimbă o dată cu distribuția proprietății, pentru ca la rândul său aceasta să solicite noi instituiri ale exercitării autorității publice și individuale sau ale formelor de responsabilizare a acțiunilor. Ordinea socială se destramă și se reconstituie influențând atât performanțele economice, cât și funcționarea democrației liberale.

În sfârșit, relațiile și schimbările menționate le propunem și le așteptăm să se producă într-un anumit spațiu sau cadru social și cultural, circumscris de statul-națiune. Dar este într-adevăr acesta cadrul unic și atotcuprinzător? Produse tipice ale modernității noastre târzii, statul, națiunea și unitatea lor au constituit nu numai obiecte ale reflecției analitice, ci mai ales ale contestărilor și entuziasmelor mobilizante. La sfîrșitul secolului XIX organizam statul modern și polemizam, urmându-l pe T. Maiorescu, pe tema relației dintre forme și fond. Între cele două războaie mondiale exaltam națiunea și specificul ei ireductibil, pentru ca o dată cu regimul comunist să cădem pradă naționalismului comunitarian în care nu era de fel loc pentru individualitatea liberă și autorealizatoare. După 1990 pendulăm între individualismul desolidarizant, statul lipsit de autoritate și națiunea cu demnitatea-i erodată.

Tema modernizării a rămas un laitmotiv pe care nimeni și nimic nu-l poate disloca, trecând de la un proiect al modernizării la altul. Chiar în prezent, voci aureolate de autoritate și legitimitate publică susțin un nou proiect de modernizare a României pe calea dezvoltării capitaliste și a integrării în „structurile economice, politice și culturale euroatlantice". Întrebarea este: în ce măsură un astfel de proiect al modernizării centrată *exclusiv* pe statul-națiune este defazat istoric și saturat de inconsistență internă? Răspunsul nu poate întârzia: într-o măsură atât de mare încât poate și trebuie să fie de îndată părăsit. Inițiată încă din secolul XVI și atingând apogeul la sfârșitul secolului XIX și în cea mai mare parte a secolului XX, modernitatea este în prezent înlocuită de postmodernitate și globalitate. Noile tendințe ale acțiunilor sau organizărilor sociale, care se manifestă cu o intensitate crescândă, sunt pe de-a-ntregul diferite de cele ale epocilor anterioare: comunicarea e globală

și tinde să devină tot mai mult astfel datorită noilor forme de transport și de transmitere/ recepționare ale informației; economia se globalizează nu numai în domeniul financiar, ci și în cel manufacturier sau al relațiilor de schimb prin corporații multi sau transnaționale; securitatea încetează să mai fie o problemă strict națională atâta vreme cât armele actuale au o forță globală de distrugere; protecția mediului este departe de a fi o simplă chestiune locală; oamenii și grupări dintre cele mai diferite asertează reflexivitatea tot mai extinsă a globalismului atunci când iau întregul ca referință în noul „sat global" pe care l-a identificat, încă în 1962, M. McLuhan; tot mai multe universități devin transnaționale, evadând din cadrul îngust al simbolisticii naționale cu care le-a consacrat modernitatea. Ca o consecință a acestora, statul național dispune de o suveranitate tot mai limitată, națiunea are granițe tot mai poroase, iar evenimentele interne sunt tot mai intens corelate cu altele produse în spațiile limitrofe sau mult depărtate.

Orice strategie de dezvoltare este dependentă în întregime — fie că e vorba de scopuri, mijloace, resurse sau realizări — de factori care nu sunt doar locali sau naționali, ci transnaționali sau globali. M. Allbrow, un teoretician al globalismului, o spune tranșant: „În mod fundamental Vârsta Globală înlocuiește modernitatea cu globalitatea și aceasta înseamnă o schimbare totală în baza acțiunii și organizării sociale a individualităților și grupurilor".[9] O astfel de „transformare socială" amenință statul-națiune tradițional în sensul că guvernele riscă să piardă contactul cu populația, să nu înțeleagă noua raționalitate globală și să devină tot mai lipsite de eficacitate. Expansiunea corporațiilor multi sau transnaționale și a piețelor competitive, universalismul cunoașterii științifice și al noilor tehnologii, înlocuirea raționalității birocratice de către raționalitatea comunicativă tot mai globală, transformarea identităților culturale locale, adeseori pe costul celor naționale, și accentuarea stilurilor alternative de viață bazate pe alegeri orientate de valori, credințe și încre-

9 H. Allbrow, *The Global Age. State and Society beyond Modernity*, London, Policy Press, 1996, p. 4.

dere dincolo de granițele preexistente sunt tendințe dominante clare în economie, societate, cunoaștere și cultură, care transcend statul-națiune tradițional și se înscriu într-o globalitate tot mai insistentă și o localizare tot mai regionalizată sau circumscrisă.

Dacă statul-națiune a început a fi în recesiune, iar globalitatea în expansiune, dezvoltarea însăși devine un proiect al construcției triplu dimensionate: individualizate, naționale și globale. Dezvoltarea nu se poate realiza decât prin participare personalizată, adică prin demonstrarea oportunităților implicării, acțiunii și beneficiului direct al persoanelor individuale. Comunitarismul dezvoltării nu poate fi privit în prezent decât ca o abstracție. Masele, colectivitatea sau națiunea puternică nu pot fi referințe ale unei dezvoltări ipostaziate de care persoana individuală ar beneficia cândva și cumva. Dezvoltarea societății și a economiei naționale este rezultanta proiectelor individuale de dezvoltare într-o lume a interdependențelor locale și globale.

Să fim înțeleși: statul-națiune este cadrul în care se circumscrie orice proiect de dezvoltare. Este dificilă, chiar imposibilă, abstragerea totală din acest cadru, astfel că deocamdată nu putem vorbi decât de proiecte de dezvoltare națională care facilitează sau blochează dezvoltările individuale, locale sau regionale. Totuși, dezvoltarea națională, independentă de cadrul mai larg al dezvoltării europene și globale sau de dezvoltarea individuală, este astăzi o simplă ficțiune. Ieșirea din visul realizării naționale independente coincide cu intrarea în lumea interdependențelor actuale pe cât de reale pe atât de presante. Acesta ni se pare a fi adevăratul proiect național al dezvoltării, bazat pe o nouă relație între politică și dezvoltare. Dar cum s-ar configura relația dintre politică și dezvoltare?

De la politică și dezvoltare la politicile dezvoltării

În ultimă instanță, dezvoltarea, mai ales economică, dar și socială, culturală, politică etc., constituie ținta oricărui proiect și a oricărei activități de construcție societală, regională sau sectorială. Înțelegem prin dezvoltare (economică) acel proces prin care resursele (naturale, tehnologice, de capital și muncă etc.) sunt astfel utilizate încât să fie atinse anumite criterii de optimalitate: prosperitate individuală și colectivă, participare socială, performanțe instituționale etc. Ca atare, a analiza dezvoltarea înseamnă a avea în vedere nu numai disponibilitatea resurselor sau căile posibile de creștere a acestora, ci și, sau mai ales, procesele prin care acestea sunt utilizate. Iar procesele de utilizare a resurselor nu sunt un dat natural. Ele variază în funcție de aria comunitară (locală, regională, statală) sau de sectorul societal (industrial, agricol etc.) în care se desfășoară, de epoca istorică și de o serie de alți factori care influențează performanțele reale sau potențiale. De aceea a studia dezvoltarea înseamnă a identifica și a analiza *dificultățile* pe care oamenii le întâmpină în eforturile lor de a atinge performanțe superioare ale activităților de actualizare a potențialului propriu comunităților cărora le aparțin. Dintre aceste dificultăți, cele mai importante sunt de tip instituțional, adică se referă la reguli formale (constituții, legi, contracte, reglementări) și informale (valori și norme sociale) care facilitează sau constrâng inițiativele și acțiunile persoanelor individuale și organizaților. Între obiective, stimulente și performanțele oricărei activități se stabilesc relații care sunt profund dependente de instituțiile care funcționează într-o societate. De aceea dezvoltarea (în sens larg) constă într-un ansamblu de *transformări instituționale* produse în cele mai diverse sectoare sociale cu scopul de a crește performanțele activității oamenilor și organizațiilor.

Dezvoltarea se măsoară prin performanțe, dar ea se configurează prin acele transformări și este facilitată de acele instituții care stimulează sau, din contră, blochează performanțele dezirabile individual și comunitar. Instituțiile își au sorgintea fie în politicile promovate de guvernele naționale, fie în modurile de organizare și derulare ale vieții configurate prin acțiunile individuale și sociale. Primele sunt formale sau oficiale, se manifestă prin procese de legiferare și conducere programatică ale unei societăți naționale. De

exemplu, strategia națională de dezvoltare economică a României, menționată mai sus, precizează direcții și moduri de acțiune asociate cu procese specifice de legiferare, alocare a resurselor și stimulare a performanțelor. Celelalte tipuri de instituții apar în viața de zi cu zi a oamenilor, iau forma regulilor, normelor și cristalizărilor valorice care reglementează informal relațiile dintre oameni și sunt sancționate de opinia colectivă. Instituțiile formale și informale sunt mai mult sau mai puțin convergente, dar ceea ce ne interesează pe noi se referă la măsura în care ele stimulează performanțele dezvoltării. Relația dintre instituții și dezvoltare este problema centrală care trebuie să preocupe atât pe analiști, cât și pe politicieni.

Dacă dezvoltarea se referă la utilizarea resurselor și la transformări instituționale, ambele orientate spre criterii date de optimalitate a căror realizare depinde de depășirea unor dificultăți, întrebarea care se pune este: cum se constituie aceste dificultăți? Pe de o parte, ele sunt universale, adică transgresează granițele dintre comunitățile în dezvoltare și, o dată cunoscute, se relevă ca experiențe de învățare pentru oricine. Pe de altă parte, diversitatea și specificitatea sunt mult mai pregnante, astfel că orice strategie de dezvoltare dispune de propria unicitate. Comparațiile dintre strategiile de dezvoltare ar deveni posibile numai *post-factum,* iar relevanța lor ar rămâne în mare parte teoretică sau istorică. Analiza cea mai superficială ne dovedește însă că aceste abordări sunt extreme ale unui continuum, întrucât dezvoltarea implică atât universalismul, cât și specificitatea dificultăților întâmpinate în procesul de atingere a unor performanțe. Perioada recentă, mai ales după 1990, probează și mai mult acțiunea interdependențelor în dezvoltare. Acestea generează constituirea unor spații ale globalizării financiare, de comunicare și culturale, chiar dacă aduc cu sine și spații ale localizărilor comunitare care caută să-și aserteze identități specifice. Universalitatea sau globalismul ajung să fie în relație de profundă complementaritate cu specificitatea sau localismul, astfel că dezvoltarea nu poate fi analizată decât cu referire la ambele dimensiuni. Această opțiune își găsește cea mai adecvată expresie în *politicile dezvoltării* sau în relația dintre *politică și dezvoltare* într-un context național dat.

Asocierea politicii cu dezvoltarea are consecințe importante, mai ales dacă admitem că politica se referă predominant la scopuri, la valori și la instituții/ organizații care le activează, iar dezvoltarea la mijloacele de utilizare a resurselor pentru atingerea unor performanțe. Deși dezvoltarea nu este doar economică, ci și politică, iar politica are nu numai scopuri economice, ci și de altă natură, trebuie să admitem că relația dintre politică și dezvoltare este crucială pentru orice strategie de transformare socială. Istoric vorbind, cele două n-au fost nicicând separate, întrucât simbioza lor dă seamă de adevăratele opțiuni ale oricărei comunități, fie ea locală, națională sau superstatală. Sigur că putem specifica forme ale organizării politice și ale tipului de dezvoltare; mai mult, între acestea se poate institui un anume tip de simbioză ce poate dovedi un înalt potențial de creștere sau, din contră, generează blocaje de tipul stagnărilor sau recesiunilor prelungite și irecuperabile. În acest sens, analizele proiectelor de construcție societală au relevat diverse tipuri de simbioză a politicii și dezvoltării și au consacrat varii politici ale dezvoltării, de la tranzițiile endogene spre capitalism, specifice istoriei europene și expansiunii coloniale a capitalismului european, la revoluțiile anticoloniale care au consacrat „lumea a treia“ și strategiile de dezvoltare centrate pe statul-națiune sau la mai recentele proiecte de integrare suprastatală sau de tranziție de la „socialismul real“ la capitalism.

Asemenea experiențe istorice și multe altele solicită ca studiul politicii să fie considerat ca parte a procesului mai general de dezvoltare, numai astfel putând fi identificate condițiile în care modul de organizare și funcționare a puterii stimulează sau blochează dezvoltarea sau în care performanțele dezvoltării au consecințe asupra distribuției puterii sau asupra funcționării instituțiilor politice. Destule exemple pot fi oferite în acest sens: rolul statului în dezvoltare („stat minimal“ versus „stat maximal“), guvernarea descentralizată și dezvoltarea regională, locală sau comunitară, funcțiile societății civile în guvernare, efectele privatizării resurselor sau utili-

tăţilor publice asupra ariilor constitutive ale guvernării statale, efectele globalizării pieţelor financiare, ale societăţilor multi- sau transnaţionale asupra suveranităţii statelor, respectiv, a parlamentelor şi guvernelor naţionale. Fiecare din acestea şi altele similare au o anume dezvoltare a lor (politică sau economică) şi influenţează (respectiv economic sau politic) dezvoltarea celorlalte.

Problema e că, de multe ori, se produce ruptura între dezvoltarea politică şi cea economică, întrucât fiecare ar avea o logică proprie şi o autonomie distinctă, chiar dacă relativă. În mod corelat, se consideră că ar exista un model normativ sau instituţional al politicului şi unul al economicului, care numai în ultimă instanţă ar tinde spre convergenţă. Urmărindu-şi fiecare propria logică (eficientă) de dezvoltare, convergenţa ar deveni un efect emergent spontan, instituit de la sine. Numai că atunci când privim la modelele normative ale politicului observăm de îndată că, în mare parte, uneori chiar exclusiv, ele se bazează pe experienţele sistemelor politice mature şi pe un tip de generalizare forţată dinspre zonele de succes spre cele care optează pentru imitare, presupunându-se tacit că transferul sau reimplantarea n-ar întâmpina dificultăţi majore. Aceasta implică riscuri de anvergură, ce au sau pot avea efecte negative asupra strategiilor de dezvoltare.

Pentru exemplificare, să considerăm problema tranziţiei de la „socialismul real" la capitalism. În mare parte, analizele teoretice cele mai influente ale tranziţiei sunt cele din Occidentul european şi nord-american, fiind bazate pe propriul model normativ şi pe interpretări saturate de culturile ce le sunt specifice, fără a pune accentul pe contextualizarea culturală şi instituţională dintr-o lume post-comunistă. Accentul pus pe dezvoltarea modelului democraţiei pluraliste riscă apoi să rupă politicul de dezvoltarea economică în condiţiile în care rolul politicii este tocmai acela de a mobiliza resursele pentru accelerarea dezvoltării economice şi sociale. Ieşirea din această stare ni se pare a fi posibilă numai prin punerea accentului pe relaţia dintre politică *şi* dezvoltare în vederea consacrării unor noi *politici ale dezvoltării*.

Doctrine şi ilustrări ale unei relaţii

Dinamica raportului dintre politică şi dezvoltare nu este însă nici linear continuă şi nici divergent-fragmentată. Altfel spus, instituţiile politice şi modelele de dezvoltare sunt uneori sincrone şi convergente prin consecinţe, pentru ca alteori să se afle prinse într-o tensiune a despărţirii, unele solicitând schimbarea celorlalte. Teoretic s-au şi consacrat succesiuni cauzale în care când factorii economici şi tehnologici ai dezvoltării ar avea rolul generativ determinant (K. Marx), când factorii culturali, ideologici şi/sau politici ar declanşa fluxul marilor schimbări (Max Weber). Însă, cum deja spuneam, în locul identificării primordialităţii unui factor sau altul, care inevitabil se asociază cu simplificări, este preferabil şi mai productiv teoretic să optăm pentru demonstrarea şi instituirea practică a sinergiei factorilor, fără a neglija vreun moment eventualele clivaje, desincronizări, decalaje sau discordanţe. Să ilustrăm această opţiune cu două exemple.

Un prim exemplu se referă la societăţile dezvoltate şi pune în relaţie ordinea socială cu dezvoltarea tehnologică şi economică. Se ştie că societăţile dezvoltate actuale se confruntă cu trecerea de la era industrială la cea informaţională sau postindustrială. Schimbarea tehnologică este de o amploare fără precedent, asociindu-se cu dezindustrializarea complexelor manufacturiere tradiţionale, instituite de prima revoluţie industrială, şi cu consacrarea unor noi industrii, centrate pe cunoaştere şi informaţie, care induc ceea ce J. Schumpeter numea „distrugerea creativă" a pieţelor economice. Asemenea schimbări tehnologice se asociază cu tulburări în ordinea socială şi morală, în modul de funcţionare a democraţiei şi relaţiilor politice. Referindu-se la aceste schimbări din societăţile dezvoltate, F. Fukuyama le numeşte „marea dislocare". Pe de o parte, distingem o logică socială distinctă şi puternică, tendenţial dominantă, de corelare strânsă a dezvoltării economice bazate pe principiile liberale ale pieţei cu principiile şi instituţiile democraţiei liberale. „Pentru ţările cele mai avansate economic din lume, a existat o convergenţă continuă a instituţiilor economice şi politice şi nu putem întrevedea nici o alternativă evidentă a

instituțiilor economice și politice liberale." Totuși, „tendința democrațiilor liberale contemporane de a cădea pradă individualismului excesiv este poate vulnerabilitatea lor cea mai mare…"[10]. Pe de altă, parte deci, se constată cristalizarea unei „mari dislocări", în special culturale, care riscă să erodeze fundamentele democrației politice deja consacrate și implicit ale dezvoltării economice. Refacerea ordinii sociale și a necesarei convergențe între dezvoltarea economică și cea politică nu se poate realiza prin postularea unui factor determinant învestit cu funcții reconstitutive, ci mai degrabă prin repunerea în corespondență a dezvoltărilor sectoriale de tip economic, social, cultural și politic.

Un al doilea exemplu se referă la societățile, numite „în tranziție", din centrul și estul Europei, care se confruntă simultan cu procese de schimbare democratică și transformare economică pe calea dezvoltării economiei și democrației liberale. Ele se află în perioada istorică a trecerii de la „socialismul real" la capitalism, când trebuie să opteze pentru acele instituții economice și politice care sunt învestite cu șansa de a genera prosperitate și libertate. În timp ce opțiunile ideologice nu pot fi altele decât cele neoliberale, susținute de Occidentul prosper, consecințele sau costurile sociale sunt foarte mari iar durata acestora este greu previzibilă chiar și atunci când se înlătură mantia ideologică a susținerii. Oricum, aceste societăți s-au confruntat, într-o perioadă istorică de „durată scurtă", cum ar spune F. Braudel, cu două tranziții în sens opus. Prima a urmat celui de-al doilea război mondial și, în jargonul socialismului științific marxist-leninist, a fost considerată ca perioada de „trecere de la capitalism la socialism". O ideologie explicită și puternic normativizată reglementa principiile, instituțiile și etapele „trecerii". În plan politic, i-a corespuns mai întâi „dictatura proletariatului" și apoi „democrația socialistă", iar în plan economic naționalizarea mijloacelor de producție pentru extinderea cvasi-exhaustivă a proprietății de stat și obștești,

[10] F. Fukuyama, *The Great Disruption. Human Nature and the Reconstitution of Social Order*, New York, Profile Books, 1999, p. 10.

planificarea și comanda direcțiilor de dezvoltare de la un centru statal unic controlat de partidul atotputernic. A doua tranziție a început după 1990 și este ca sens exact opusul precedentei, fiind trecerea de la „socialismul real" la capitalism. Noua ideologie de referință este cea neoliberală. Pentru prima dată în istorie se așteaptă să se dezvolte capitalismul pe baza sau în funcție de o doctrină și într-o perioadă istorică de sperat scurtă, tinzând astfel să se evite încercările și erorile unui proces istoric prea îndelungat. Pentru unii, mulți, aceasta-i singura cale, cea a tranziției spre libertate și prosperitate. Studiul ei amănunțit este prezentat în lucrări economice și politice, se vorbește chiar de o „bibliotecă a tranziției" menită a fundamenta teoretic politicile de transformare socială și economică. Pentru alții, puțini, nu trebuie evitate criticile la adresa unei ideologii care altfel riscă să se transforme într-un arhetip dogmatic. Pentru A. Przeworski, de exemplu, „această ideologie se bazează pe o credință despre virtuțile pieței și proprietății private care nu este justificabilă în lumina teoriei economice contemporane, inclusiv a teoriei neoclasice. Ea valorizează eficiența în dauna distribuției până acolo încât justifică orori sociale. Dă preeminență considerațiilor economice asupra celor politice, dorind să sacrifice alte valori economice și politice pe altarul eficienței. Se bazează pe o convingere profundă că există numai o cale unică și că această cale trebuie urmată: nu numai orice opoziție, dar chiar și discuția despre ea este etichetată ca reacție autointeresată, «populistă»"[11].

Așadar, într-o perioadă istorică scurtă, la o distanță de circa o jumătate de secol, țările din centrul și estul Europei, inclusiv România, s-au confruntat cu două tranziții opuse, fiecare bazată pe câte o doctrină sau ideologie: prima pe ideologia socialismului științific marxist-leninist, a doua pe doctrina neoliberală. Ambele sunt proiectate în numele modernizării fundamentate de ideologii ale căror tradiții coboară în secolele XVIII-XIX și se bazează pe credința într-o cale unică, dreaptă și generatoare de prosperitate și libertate. Totuși,

[11] A. Przeworski, et. al., *Sustainable Democracy*, Cambridge, Cambridge University Press, 1995, p. viii.

atât căile, cât și sensurile transformărilor sunt profund opuse în cele două ideologii. Și mai important, într-adevăr fundamental, doctrinei neoliberale îi sunt inerente prospectarea alternativelor, confruntarea opțiunilor și permanenta scrutare a deciziilor pentru optimizarea construcției noii lumi. Iar aceasta nu este una fragmentată, ci integrală sau globală, întrucât presupune schimbări economice, tehnologice, sociale, politice, culturale concomitente și mutual dependente. Din ansamblul acestor transformări, se disting însă, prin amploare și interese, cele politice și economice.

Într-adevăr, tranziția spre capitalismul neoliberal este fundamental centrată pe și dependentă de democrația instituționalizată/consolidată și de creșterea economică generatoare de prosperitate, capabilă să reducă din costurile sociale. În ce măsură cele două se dezvoltă concomitent pe o cale reciproc suportivă rămâne o întrebare, dar și o provocare a tranziției. Încă din 1960, S.M. Lipset[12] a formulat ipoteza că democrațiile cele mai sărace sunt cele mai dependente de performanța economică, iar ulterior Ed. Muller[13] a demonstrat că democrațiile sunt foarte puternic afectate de inegalitatea economică. Regula este simplă: lipsa performanțelor economice, creșterea inegalităților, accentuarea costurilor sociale ale transformărilor politice și economice se asociază cu tensiuni și conflicte care amenință instituționalizarea și consolidarea democrației. Tot astfel, lipsa de funcționalitate a instituțiilor democrației, incapacitatea forțelor politice de a-și concilia interesele și opțiunile diferite în concordanță cu regulile democrației, extinderea corupției sau pur și simplu lipsa de imaginație sau chiar de competențe în promovarea politicilor publice și a ofertelor de stimulente pentru inițiativă particulară îngreunează sau chiar blochează dezvoltarea economică. Una (democrația) fără cealaltă (creșterea economică) generează tensiuni și conflicte, subdezvoltare și sărăcie. Transformări-

12 S.M. Lipset, *Political Man*, New York, Garden City, Doubleday, 1960.

13 Ed. Muller, „Democracy, Economic Development, and Income Inequality“, in: *American Sociological Review*, 53, 1988, pp. 50-68.

le democratice și cele economice nu pot fi întreprinse decât în mod convergent și sincron dacă se vrea eliminarea riscurilor instabilității sociale, a incertitudinilor persistente în opțiunile individuale și a costurilor sociale prea ridicate.

Exemplele invocate mai sus sunt atât de contemporane cu noi încât ne trebuie o doză importantă de „neutralitate valorică“ pentru a le considera cu detașare și a nu ne cufunda în dispute ideologice ce țin de invocarea unui set sau altul de valori, ignorând însă realitatea ca atare a dezvoltării într-o țară în tranziție cum este România de astăzi. Totuși, ieșirea din această eventuală controversă este facilitată de faptul că relația dintre politică și dezvoltare este o constantă a oricărei teorii despre dezvoltare. În genere, concepțiile despre dezvoltare au o istorie a lor și numai reconstrucția acesteia ne va ajuta să înțelegem mai bine „de unde venim“ și eventual „încotro ne îndreptăm“. De aceea vom propune în capitolul următor o incursiune în istoria teoriilor despre dezvoltare. Înainte de aceasta avansăm însă o schemă de departajare a modelelor teoretice ale dezvoltării, menită să genereze o sistematică, dar și o ilustrare a generativității lor în același câmp teoretic. Relația dintre politică și dezvoltare este constanta referențială a diferențierilor.

O diferențiere a abordărilor analitice

Cum ar fi posibilă realizarea unei diferențieri între analizele dezvoltării? Ne grăbim să spunem că opțiunea ce urmează este nu numai teoretică, dar și cu implicații practice, în măsura în care indică tipurile de politici publice ce trebuie elaborate și aplicate pentru conducerea dezvoltării. Totuși, deocamdată, vom da importanță aspectelor teoretice.

Prima presupoziție a diferențierii abordărilor se referă la importanța perspectivei istorice: orice politică a dezvoltării este fundamentată de experiențe istorice și de concepția despre viitor. Altfel spus, timpul istoric este unul al valorizării trecutului și viitorului. Uneori trecutul este invocat cu scopul de a accentua anumiți factori ai contemporaneității, fie în sens pozitiv, fie negativ. Alteori trecutul este invocat în opoziție cu

modernizarea pentru a evidenția rațiunile de despărțire sau distanțare, pentru a face referiri la surse ale tradiționalismului care împietează asupra noii modernități. Trecutul poate apărea ca ideologizat în forme malefice (e.g. „despărțirea de răul comunist") sau în forme idealizate (e.g. „întoarcerea la bunăstarea precomunistă interbelică") sau obiectivat în instituții cu tradiții ce trebuie reluate, deși ușor cosmetizate.

A doua presupoziție se referă la nivelul de focalizare a analizelor. Referindu-ne la factorii sociali ai dezvoltării, distingem între *sursele* acestor factori și *localizarea* lor în spațiul social. Analiza se poate astfel concentra pe *sursele* sociale ale dezvoltării pentru a identifica originea factorilor și modul lor de acțiune. De regulă, sursele sociale ale dezvoltării sunt reprezentate de *agenți*, adică de inițiatorii și realizatorii acțiunilor, sau de *structurile* care grupează agenții individuali. Agenții pot fi persoane individuale (e.g. antreprenori, ingineri, muncitori etc.) sau grupuri cu o anumită identitate socială și mai ales profesională. Structurile sunt cadre organizatorice ale acțiunilor individuale și sociale inițiate de agenți. De data aceasta nu ne interesează agenții ca atare, ci cadrele preexistente sau instituțiile în care ei acționează, respectiv, organizațiile, corporațiile etc. care le corespund. Pe de altă parte, putem fi interesați de *localizarea* factorilor dezvoltării în spațiul social, distingând între comunități și stat. Comunitățile se caracterizează prin teritorialitate, populație și cultură și astfel au o variabilitate considerabilă ca mărime, identitate și cristalizări culturale. Statul este expresia organizării politice a comunităților naționale constituite mai ales din secolul al XIX-lea. Când punem accentul pe comunitate, factorii dezvoltării sunt inevitabil mai diverși, incluzând și organizarea politică, pe când atunci când ne referim la stat accentul îl punem pe regimul politic al organizării și funcționării acestuia. Rezultă astfel două axe constitutive ale factorilor identificabili ai dezvoltării:

a) axa relațiilor dintre agenți și structuri, respectiv, dintre inițiatorii/realizatorii de acțiuni individuale sau sociale și cadrele în care acțiunile se desfășoară;

b) axa referințelor constitutive ale factorilor care influențează dezvoltarea, respectiv, localizarea factorilor în spațiul social.

Prima axă ne ajută să identificăm sursele factorilor dezvoltării, adică agenții și instituțiile, respectiv, regulile care reglementează relații între actori și mai ales structurile sau cadrele în care se desfășoară aceste relații. Pe a doua axă vom localiza acțiunile factorilor dezvoltării în spațiul social, având în vedere comunitățile (de la cele locale și regionale până la țară ca întreg sau chiar zone mai cuprinzătoare) și statul cu întreaga sa organizare. Din intersectarea axelor pe o matrice rezultă patru moduri de abordare analitică (Fig.1.1). Fiecare abordare pune accentul pe anumite fenomene sociale, politice, economice sau culturale, casetele matricei oferind ilustrații ale acestora.

Fig. 1.1. Matricea abordărilor analitice ale unor factori ai dezvoltării

Localizarea factorilor	*Sursele factorilor*	
	Agenți	*Structuri*
Comunități	1 Instituții Capital social Cultură, Acțiuni individuale și sociale	2 Organizații Corporații Societate civilă
Stat	3 Elite/mase Partide politice Sindicate Mișcări sociale	4 Administrație Management Guvernare

Prima abordare apare la intersecția dintre agenți, ca sursă a factorilor dezvoltării, și comunități, ca arii de localizare a acestor factori. Accentul este pus pe contextualizarea culturală a acțiunilor agenților în comunități, evidențiindu-se aspecte referitoare la elemente cum ar fi: rolul instituțiilor formale sau al regulilor legal instituite în vederea reglementării relațiilor dintre actori; funcțiile capitalului social sau ale regulilor informale care generează agregarea acțiunilor individuale în acțiuni sociale și colective; modul de implicare a culturii în dezvoltare. Fundamentale sunt modurile de agregare a acțiunilor individuale și factorii care influențează aceste agregări în comunități. Perspectiva poate fi comunitaristă sau individualistă, după cum se acordă preeminență comunităților sau agenților individuali. Nu întâmplător în această abordare capitalul social, de exemplu, apare la intersecția abordărilor comunitariste cu cele individualiste: capitalul social nu se poate dezvolta decât în comunități și abilitează actorii individuali să promoveze acțiuni individuale cu șanse de agregare eficientă în acțiuni colective.

În cea de *a doua abordare*, structurile care funcționează în comunități, adică organizațiile, corporațiile sau variile grupări/asociații ale societății civile, sunt cele care instituie factorii dezvoltării, constituindu-se ca surse ale acestora. În funcție de tipul de organizații sau corporații, de modul în care se constituie și funcționează societatea civilă sau politică a unei comunități, dezvoltarea poate să ia un curs sau altul.

A treia abordare rezultă din intersectarea agenților cu instituțiile statale și pune accentul pe circulația elitelor economice și guvernante, pe actorii politici și mișcările sociale care instituie și legitimează un mod de dezvoltare sau altul.

În sfârșit, *a patra abordare* se concentrează asupra structurilor de administrare și guvernare care funcționează în cadrul statului, formulând ca soluții pentru dezvoltare fie pe cele de tip managerial și administrativ, fie cu referire la structurarea guvernului și funcționarea guvernării în vederea utilizării eficiente a resurselor.

Abordările analitice menționate sunt rareori aplicate în formă ideală. Cel mai adesea sunt combinate pentru a putea surprinde mai bine atât sursele cât și localizarea factorilor. Rațiunea combinațiilor este simplă: agenții și structurile, comunitățile și statul nu sunt nicicând iremediabil despărțite. Importantă, totuși, este tocmai combinația care se face pentru a identifica anumiți factori ai dezvoltării ca prioritari și pentru a le localiza efectele într-un nivel sau altul al spațiului social. De exemplu, accentul poate fi pus pe funcționarea statului în relație cu structurile care-i sunt specifice, și atunci se fac referiri amănunțite la birocrația statală și la modul de conducere/guvernare, dar și la funcționarea structurilor, respectiv, a instituțiilor și capitalului social în comunități etc.

*
*   *

Prezentarea acestor abordări am făcut-o cu un dublu scop. Pe de o parte, am încercat să introducem o sistematică în teoriile dezvoltării, punând accentul pe diferențierea abordărilor și pe conceptele-cheie care le sunt specifice. Această sistematică va fi importantă pentru lectura următorului capitol. Pe de altă parte, în această prezentare apar, într-o formă deocamdată implicită, presupozițiile abordării noastre, urmând ca acestea să fie treptat explicitate în capitolele următoare.

CAPITOLUL 2

EI ȘI NOI: O SCURTĂ ISTORIE A TEORIILOR DEZVOLTĂRII

Într-o formă implicită, analiza dezvoltării este prezentă în orice teorie elaborată în științele sociale și economice. Aceasta nu numai în măsura în care, cum se spune, orice teorie veritabilă este și practică prin consecințele ei, ci mai ales prin asocierea tacită a unui model normativ (al dezvoltării) celui explicativ (al societății). Dincolo de aceste teorii „implicite“ ale dezvoltării, există însă și un domeniu teoretic specializat, adică unul în care dezvoltarea ca atare este obiect al studiului sistematic. Acesta s-a extins mai ales în a doua jumătate a secolului al XX-lea, ajungând să dispună de o bază instituțională puternică în numeroase centre de cercetare.

Intenția noastră în acest capitol nu este însă nici aceea de a fi exhaustivi istoric și nici de a elabora o metateorie a teoriilor dezvoltării. Vrem mai degrabă să ne concentrăm pe prezentarea succesivă a teoriilor dezvoltării elaborate după 1950, să identificăm factori, relații și modele de dezvoltare, să demonstrăm că invocarea unui factor generator unic al dezvoltării nu are șanse de susținere și că analizele actuale ale tranziției (considerată ca o perioadă specifică de dezvoltare) au antecedente istorice clare ce trebuie conștientizate pentru a facilita o mai bună abordare și finalizare teoretică și practică într-o strategie a dezvoltării țării. Altfel spus, considerăm că înainte de a derula reflecția despre noi înșine și de a proiecta un program național de dezvoltare, este preferabil, chiar necesar, să analizăm ce consideră „ei“, din țările dezvoltate, a fi dezvoltare a noastră, cei din țările în curs de dezvoltare. Într-o lume a interdependențelor, „ei“ și „noi“ nu stăm doar față în față și ne contemplăm, ci

proiectăm căi specifice de dezvoltare, în funcție de podiumul pe care ne aflăm.

Așadar, teoriile dezvoltării pot fi istoric grupate în două stadii. Primul corespunde epocii cuprinse între mijlocul secolului al XIX-lea și mijlocul secolului al XX-lea și include teoriile implicite ale dezvoltării. Este perioada când au fost elaborate (uneori chiar testate) marile teorii sociologice și economice aflate încă sub influența modului filosofic de teoretizare. Apoi, spre sfârșitul acestei perioade, încep să se manifeste creșterea și maturizarea științelor sociale, umane, politice sau economice, când aspirația spre consacrarea *științifică* după modelul științelor naturii începe să coincidă cu efortul de *desfilosofare* a discursului și abordărilor. În sfârșit, este epoca de consacrare a celor mai importante doctrine politice, care au influențat și încă influențează opțiunile ideologice contemporane. De la K. Marx și Max Weber în sociologie la A. Smith, J.M. Keynes și J. Schumpeter în economie se poate trasa direcția științifizării și desfilosofării, a trecerii de la analiza metafizică la cea pozitivă a societății și, implicit, a dezvoltării. După al doilea război mondial însă, o dată cu destrămarea sistemelor coloniale și despărțirea ideologică a lumii în două sisteme opuse valoric și strategic, dezvoltarea ca atare începe să devină obiect distinct al analizelor economice, sociologice și politice. Abia de acum putem distinge teorii specifice ale dezvoltării, elaborate fie în cadrul unor discipline (economie, sociologie, științe politice), fie interdisciplinar într-un câmp teoretic specific.

Cele două stadii nu pot fi *tranșant* separate nici istoric și nici în lumea noastră de astăzi. Primul stadiu este prezent în al doilea prin oferirea de ipoteze sau interpretări macrosociale sau chiar prin persistența aceluiași tip de analiză. Rezultă astfel o continuitate surprinzătoare peste timp. Această tendință va fi evidentă și când ne vom referi la teoriile despre dezvoltare elaborate în România. Până atunci, să ne concentrăm asupra teoriilor despre dezvoltare elaborate în cel de-al doilea stadiu, fără a ignora comunicarea cu consacrările specifice primului stadiu și, mai ales, relevanța lor pentru studiul actual al tranziției.

Teoria modernizării și teoria dependenței

Dintru început dezvoltarea a fost concepută ca modernizare, astfel că prima teorie elaborată este cea a *modernizării* în variantă sociologică sau economică. Repetăm că istoric ne aflăm în anii '50 și '60, în perioada „războiului rece" dintre cele două lumi polarizate, a luptei dintre ideologia liberală și cea marxist-leninistă, a destrămării sistemului colonial și a afirmării unor noi state-națiune. Este perioada nu numai a confruntării celor două modele de dezvoltare (capitalist și comunist), dar și a apariției „lumii a treia", a accentuării responsabilității și capacității țărilor dezvoltate, sau care dispun de un model de dezvoltare, de a defini și aplica strategii de dezvoltare pentru țările rămase în urmă cu scopul de a reduce și chiar elimina decalajul de dezvoltare. *Ajutorul exterior* era considerat ca fundamental în această întreprindere. Perioada în care a fost promovată teoria modernizării era, totuși, dominată de națiunile occidentale și mai ales de SUA, iar lumea a treia, a țărilor în curs de dezvoltare, nu era încă percepută ca un actor politic important pe scena internațională. Un astfel de context explică modul de formulare a ideilor centrale ale teoriei modernizării: lumea dezvoltată (occidentală) este cea modernă și, urmându-i exemplul, poate fi definit un model idealizat al dezvoltării ce trebuie *copiat* pentru a ieși din starea tradițională a subdezvoltării; condițiile interne (economice, sociale, culturale, politice) din țările în curs de dezvoltare nu facilitează, de fapt, blochează dezvoltarea; de aceea, pe lângă copierea modelului, este necesar „*ajutorul extern*" sub forma infuziei de capital. În teoria modernizării factorii generatori ai subdezvoltării sunt interni, sunt asociați agenților sau structurilor, comunităților sau statului din națiunile subdezvoltate. În schimb, ieșirea din subdezvoltare, factorii care ar declanșa și facilita înlocuirea tradiției cu modernitatea și atingerea unor parametri economici, politici și sociali superiori sunt externi. Pentru teoria modernizării, atât modelul cât și sursele dezvoltării sunt exterioare țărilor în curs de dezvoltare: *ajutorul extern și copierea modelului deja consacrat ar genera transformări interne pe calea dezvoltării*.

Primul model economic aplicabil țărilor în curs de dezvoltare ce au optat pentru modernizare a fost formulat de Ragnar Nurkse[1] și revizuit de mai mulți economiști, între care cele mai substanțiale adaptări aparțin lui W. A. Lewis[2] și J.K. Galbraith[3]. Dominant până în anii '70, modelul a fost asociat cu ideologia centrată pe așa-numita „lume a treia" a țărilor în curs de dezvoltare. Ar fi însă o eroare să se considere că e un model mort care nu mai are nici o relevanță în lumea actuală. Din contră, multe strategii contemporane ale dezvoltării, inclusiv cele promovate de Uniunea Europeană pentru Europa Centrală și de Est, își au rădăcinile în acest model și în strategia de proiectare și aplicare a politicilor economice derivate din el. Ideea de bază este a *decalajului de dezvoltare*; o dată ce există, se pune problema identificării strategiilor (politicilor) de recuperare sau înlăturare sau diminuare. Dar care să fie acestea?

În teoria economică pe care am invocat-o, pornind de la premisa economică atât de cunoscută a dependenței creșterii nivelului de trai de sporurile productivității muncii, autorii constată existența unui „cerc vicios al sărăciei" în țările subdezvoltate: lipsa resurselor interne de creștere a productivității muncii generează o stagnare sau chiar o scădere a investițiilor de capital și deci o perpetuare a sărăciei. Un asemenea „cerc vicios", care funcționează în interiorul țării, poate fi rupt numai prin intervenția ajutorului exterior care oferă investiții de capital și acele șanse de creștere a productivității muncii care ulterior vor asigura reproducția extinsă a capitalului și creșterea standardului de viață.[4] Există și alte variante ale aces-

1 R. Nurkse, *Problems of Capital Formation in Under-Developed Countries*, Oxford, Blackwell, 1953.
2 W.A. Lewis, *The Theory of Economic Growth* (1955), New York, Harper Torchbooks, 1970 (republicată).
3 J.K. Galbraith, *Théorie de la pauvreté de masse*, Paris, Gallimard, 1980.
4 R. Boudon rezumă teoria „cercului vicios al sărăciei" prin următoarele 7 propoziții: 1. Într-o țară săracă, capacitățile de economisire sunt reduse. 2. Când capacitățile de economisire sunt reduse, capacitățile de investire sunt reduse. 3. Creșterile productivității muncii rezultă în general din investițiile de capital.

tui model. Una dintre ele, de certă actualitate, se concentrează asupra importanţei infrastructurii comunicării, atât sub forma mijloacelor moderne de comunicare (telefon, fax, satelit etc.), cât şi a căilor de transport (şosele, autostrăzi, căi ferate şi aeriene), pentru dezvoltarea producţiei şi pieţei economice. În absenţa sau în condiţiile unei slabe dezvoltări a infrastructurii comunicării, piaţa economică şi producţia au şanse minime de dezvoltare. Cum fondurile publice de dezvoltare a infrastructurii comunicaţiilor nu sunt disponibile, singura posibilitate de iniţiere şi accelerare a dezvoltării economice rezidă în ajutorul extern sub forma investiţiilor de capital.

Oricare din aceste variante poate fi empiric invocată în baza experienţelor cu care ne confruntăm şi în perioada tranziţiei. Aşa zicând, suntem prinşi într-o stare de subdezvoltare relativă sau într-un „cerc vicios al sărăciei" întrucât nu dispunem de resurse pentru a creşte ponderea investiţiilor în economie sau în infrastructura comunicării sau în privatizarea marilor întreprinderi economice. Nivelul de trai nu poate creşte în absenţa creşterii productivităţii muncii, care, la rândul său, este dependentă de ponderea investiţiilor de capital. În absenţa resurselor investiţionale interne, singura cale de ieşire ar fi ajutorul extern venit din partea „investitorilor strategici", a organizaţiilor suprastatale de genul Uniunii Europene, a băncilor internaţionale sau private etc., ajutor privit nu numai în termeni de credite rambursabile sau nerambursabile, ci şi în ipostaza de penetrare directă a investitorilor străini pe piaţa internă pentru a se transforma în agenţi economici propriu-zişi ai „pieţei emergente".

Subiacentă acestei perspective este înţelegerea raportului dintre ţările dezvoltate şi cele sub sau în curs de dezvoltare

Când capacităţile de investire sunt reduse, este dificil a obţine creşteri ale productivităţii muncii. 5. Creşterea nivelului de trai depinde de creşteri ale productivităţii muncii. 6. Creşterile productivităţii muncii sunt improbabile într-o ţară săracă, astfel că nivelul de trai şi în consecinţă capacităţile sale de economisire sunt stagnante. 7. Neputându-se produce dezvoltarea din interior, trebuie să fie indusă prin ajutor extern sau prin injecţia de capitaluri străine. Apud: R. Boudon, *L'Idéologie ou l'origine des idées reçues*, Paris, Fayard, 1986, p. 248.

în termenii relaţiei dintre centru şi periferie pe care Im. Wallerstein[5] a situat-o în centrul analizei pe care a făcut-o „sistemului lumii" de după secolul al XV-lea. De asemenea, sociologi cum ar fi S.N. Eisenstadt au plasat ipoteza „cercului vicios al sărăciei" şi ieşirea din acesta în contextul proceselor şi tendinţelor de modernizare[6]: prin extinderea şcolarizării şi introducerea masivă a mijloacelor de comunicare în masă, ca tipuri de „inovaţii tehnice", s-ar genera reacţii în lanţ pe calea modernizării şi deci şi a dezvoltării economice. Modernizarea prin dezvoltarea capitalului uman şi intelectual devine corespondentul sociologic al dezvoltării economice, sursele sale fiind de identificat tot în afara societăţii subdezvoltate.

Considerând varianta economică a modernizării, observăm cum a fost construit un model idealizat al subdezvoltării şi al dezvoltării în care datele istorice sau cele social-culturale, menite să individualizeze variaţiile geografice sau naţionale ale subdezvoltării, nu au loc. Invocarea unei cauze unice a subdezvoltării (e.g. „cercul vicios al sărăciei") se asociază cu analiza subdezvoltării din perspectivă anistorică şi invariabilă.

Problema este în ce măsură putem vorbi de subdezvoltare în general şi de subdezvoltări particularizate istoric şi naţional (comunitar), adică generate de contexte specifice. Este ceea ce de altfel a şi propus P.T. Bauer[7] prin demonstraţia sa: societăţile în curs de dezvoltare sunt diverse iar analiza economică trebuie dublată de una istorică şi sociologică prin care să fie evidenţiate diferenţele şi contingenţele. Prin urmare, nu există subdezvoltare în general, ci numai societăţi sau comunităţi subdezvoltate, iar evadarea din subdezvoltare nu se realizează ca urmare a intervenţiei miraculoase a unui factor economic salvator unic (e.g. „ajutorul extern", „copierea modelului"), ci mai degrabă ca urmare a

5 Im. Wallerstein, Le Système du monde du XVe siècle à nos jours, Tome 1: *Capitalisme et économie du monde (1450-1640)*, Paris, Flammarion, 1980.

6 S.N. Eisenstadt (ed.), *Readings in Social Evolution and Development*, New York/London/Oxford, Pergamon Press, 1970.

7 P.T. Bauer, *Dissent and Development*, London, Fakenham & Reading, 1971.

combinării specifice a unor factori și condiții economice și sociale, culturale și morale. Mai mult, subdezvoltarea nu mai poate fi definită numai în funcție de criterii derivabile din analiza țărilor dezvoltate. Luând ca referință conceptul de dezvoltare deja consacrat de anumite țări, evaluăm stările din alte contexte social-economice și culturale și le identificăm ca subdezvoltate. Schimbând însă criteriile, ceea ce apare ca subdezvoltare sau dezvoltare poate dobândi cu totul alte semnificații. O dată cu aceasta se schimbă însă problema: în loc să fie analizată subdezvoltarea așa cum rezultă din aplicarea anumitor criterii de evaluare exterioare țărilor analizate, atenția se concentrează asupra noțiunii înseși de dezvoltare și, în consecință, asupra căilor specifice de generare. Opțiunea pentru dezvoltare este implicit și explicit una orientată de un sistem determinat de valori și instituții a căror origine și implicare trebuie explicitate și nu doar postulate.

Totuși, nici abordarea sociologică a dezvoltării nu este diferită de cea economică. Adoptând un concept evolutiv despre societate, teoria modernizării în variantă sociologică admite, la fel ca a economiștilor, că dezvoltarea constă în trecerea de la societatea tradițională, rămasă în urmă, la societatea modernă. Aceasta din urmă ar fi reprezentată de țările europene dezvoltate ce ar proba cu forța exemplului ținta care trebuie atinsă prin procese de despărțire și distanțare față de tradiție. Ca atare, din punct de vedere sociologic, *(a) se propune o alternativă simbolizată de țările dezvoltate; (b) se analizează fundamentele tradiționaliste ale societății subdezvoltate; (c) se indică o cale a despărțirii de tradiție luând ca referință modernitatea din țările (mai) dezvoltate.*

Dintre abordările sociologice tipice pentru ceea ce am inclus în categoria mai generală a teoriei modernizării am selectat câteva pe care le prezentăm în continuare. Prima abordare ia ca referință teoria lui Max Weber despre rolul religiei protestante în dezvoltarea spiritului capitalist[8]. Ideea centrală a lui Weber era că etica religioasă, specifică societăților care au devenit protestante în perioada Reformării, conținea atitudini și valori care au facilitat extinderea organizării economice de tip capitalist. Noile valori protestante se opun celor tradiționale și facilitează dezvoltarea spiritului antreprenorial capitalist, intrarea în noua eră a dezvoltării moderne[9]. Preluând această teză a lui Weber, *opoziția dintre „omul modern" și „omul tradițional"* a devenit esențială în studiul sociologic al subdezvoltării. Astfel, „omul modern" este „adaptabil, independent, eficient, orientat spre planuri pe termen lung, vede lumea ca susceptibilă de schimbare și, înainte de toate, este încrezător în abilitatea de a genera schimbări", mai ales prin politică. Prin opoziție, „omul tradițional" este „anxios, suspicios, lipsit de ambiție, orientat spre nevoi imediate, fatalist, conservator, agățându-se de procedee bine stabilite chiar și atunci când nu mai sunt adecvate"[10]. O problemă a ieșirii din subdezvoltare rezidă, așadar, în eliminarea opoziției dintre tradițional și modern, fie că aceasta se manifestă la nivelul culturilor individuale sau în domeniul culturii mai cuprinzătoare a societății.

Revenind la schema prezentată în capitolul anterior privind focalizarea abordărilor alternative ale dezvoltării, în teoria modernizării atenția sociologilor se concentrează asupra actorilor sau agenților (persoane, grupuri, organizații), în special asupra antreprenorilor și inovatorilor opuși tradiționaliștilor. Teoria sociologică luată ca referință este, urmându-l pe Max Weber, funcționalismul lui T. Parsons, studiind actorii în cadrul sistemului social. De asemenea, au fost analizate și sistemele politice angajate pe calea modernizării prin promovarea administrației seculare și universaliste (i.e. modelul rațional-legal de birocrație descris de Max Weber), a formelor de reprezentativitate și legitimare politică, a modurilor de structurare a culturii civice pentru „men-

8 Max Weber, *Etica protestantă și spiritul capitalismului*, București, Humanitas, 1993.

9 Pentru mai multe detalii vezi: L. Rudebeck, *Traditional/Modern in Modernized Modernization Thinking*, în: J. Martinussen (ed.), *The Theoretical Heritage from Marx and Weber in Development Studies*, Roskilde: International Development Studies, Roskilde University, 1994, p. 136 passim.

10 V. Randall & R. Theobald, *Political Change and Underdevelopment. A Critical Introduction to Third World Politics*, London, Macmillan, 1985, p. 18.

ținerea unui proces democratic stabil și eficace“[11]. Din nou tipic pentru această abordare, deși în țările subdezvoltate pot fi identificate elemente de genul „activității politice, implicării și raționalității“, ele sunt contracarate de „pasivitate, tradiționalism și angajare în sensul valorilor parohiale“[12]. În această abordare deci, au fost analizate atât valorile și comportamentele actorilor individuali, cât și sistemele politice, pentru a formula concluzii despre relația dintre politică și dezvoltare.

Aflându-ne istoric în anii 1950-1960, aceste proiecte sociologice de modernizare luau ca referință un sistem existent (fie pe cel occidental, fie pe cel oriental, conform structurii bipolare a lumii din epocă), îl propuneau spre copiere și accentuau opoziția dintre tradițional și modern concomitent cu sprijinirea acelei elite naționale a țărilor în curs de dezvoltare care se identifica în acțiune cu opțiunile procesului de modernizare. *Esențiale erau: copierea modelului ideal de dezvoltare zisă modernă, identificarea tradiției pentru a fi înlăturată, selecția și sprijinirea noilor elite, consolidarea statului-națiune, a ordinii funcționale specifice sistemului social, stabilirea de corespondențe între organizarea politică și strategiile de dezvoltare economică.* Tranziția dinspre societatea tradițională spre cea modernă era analizată concomitent cu condițiile de consolidare a organizării politice. Totuși, instituțiilor politice nu li se acorda o atenție deosebită, fiind privite mai degrabă în ansamblul sistemului social din punctul de vedere al funcționării echilibrate sincrone a acestuia. Variațiile culturale și istorice ale sistemelor sociale erau și ele neglijate.

În noul său stadiu de evoluție, teoria modernizării s-a concentrat asupra acestor neajunsuri, începând să se preocupe în mai mare măsură de *conflicte* decât de ordinea socială, de *îmbinările dintre tradițional și modern* decât de separarea acestora, sau de *funcțiile statului* și ale instituțiilor lui politice în

[11] G. Almond & S. Verba, *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*, Princeton, NY: Princeton University Press, 1963, p. 493.
[12] *Ibidem*, p. 32

procesul de dezvoltare decât de opțiunile actorilor individuali. În locul abordărilor normative nediferențiate, se impune astfel analiza contextuală și istorică a conflictelor dintre agenții sociali organizați, având interese și idei diferite, operând pe o arenă internațională ce impune anumite constrângeri și generează situații de dominare și dependență[13]. Experiențele istorice n-au proprietatea repetabilității și, de aceea, a studia modernizarea înseamnă a cerceta istoric și comparativ relațiile dintre elite politice, organizații și clase sociale, căile de creștere a puterii statului sau formele de redistribuire a resurselor. Pe de altă parte, opoziția dintre modern și tradițional s-a dovedit a fi empiric falsă, derivabilă din modele sistemice abstracte sau induse de o comparație forțată a stărilor existente în țările în curs de dezvoltare cu cele din țările luate ca model. De altfel, multe instituții tradiționale s-au dovedit a fi chiar utile în procesul de modernizare atâta vreme cât sunt înțelese și mai ales adaptate noilor scopuri, ceea ce presupune, înainte de toate, analiza lor atentă.

Proiectele de modernizare presupun, de exemplu, instituirea regulilor legal-raționale ale birocrației weberiene (i.e. reguli impersonale, relații ierarhice rațional ordonate, arii de competență precis delimitate, formare profesională, promovare după criterii de competență, salarizare adecvată etc.). Numai că instituțiile care operează în țările în curs de dezvoltare sunt mai degrabă de tip clientelar și paternalist, bazate pe relații de schimb de bunuri și servicii fie în politică, fie în economie, ambele funcționând în raporturi strânse pentru a facilita transferul de influențe, voturi, bunuri etc. Administrația devine scena transferurilor patrimoniale de bunuri și servicii în relații clientelare extinse, iar în politică se instituie un sistem de distribuire a beneficiilor politice și economice, golit de orice ideologie. Clientelismul și paternalismul, relațiile patron-client și cele patrimoniale sunt instituțiile dominante care

[13] L.I. Rudolph and S. Rudolph, *The Modernity of Tradition: Political Development in India,* Chicago, University of Chicago Press, 1967. T. Skocpol and M. Somers, „The Uses of Comparative History in Macrosocial Inquiry“, în : *Comparative Studies in Sociology and History,* vol. 22, 1989, pp. 174-197.

reglează raporturile dintre politică și dezvoltare, asigurând consolidarea acelor forme de distribuire și redistribuire a resurselor care polarizează societatea[14].

În sfârșit, alte cercetări au demonstrat că în condiții de genul celor de mai sus și, în genere, în perioadele de recuperare a decalajelor în dezvoltare, rolul statului și mai ales al unor organizații și instituții politice eficiente și stabile este crucial. De aici pledoaria pentru intervenția energică a statului în dezvoltare și pentru subminarea sistematică a instituțiilor și organizațiilor politice tradiționale, crearea unei ordini sociale, economice și politice etatiste concomitent cu facilitarea consolidării unei noi clase de mijloc.

Pentru teoria modernizării, sursele subdezvoltării sunt interne pe când factorii dezvoltării nu pot fi decât externi: copierea modernității și ajutorul extern. În ciuda argumentărilor ulterioare, mai ales sociologice, pentru diferențiere istorică, politică și culturală, teoria modernizării s-a confruntat cu impasuri insurmontabile, lăsând loc unei noi teorii a dezvoltării.

Spre sfârșitul anilor '60 și în anii '70 o nouă teorie a dezvoltării se impune: *teoria dependenței*[15]. Deși se vrea diferită de teoria modernizării, noua teorie debutează cu o perspectivă macrosocială de orientare planetară, considerând că sursele subdezvoltării trebuie identificate în liberalizarea comerțului internațional bazat pe diviziunea dintre metropolă și sateliți, pe schimbul comercial inegal[16] dintre țările dezvoltate, exportatoare de echipamente și tehnologii scumpe, și țările subdezvoltate, exportatoare de materii prime ieftine. În timp ce teoria modernizării punea accentul pe sursele istorice interne ale subdezvoltării și pe rolul ajutorului extern în dezvoltare, echivalând modernizarea cu dezvoltarea (non)capitalistă pe baza imitării țărilor dezvoltate, teoria dependenței *consideră factorii externi ca surse ale subdezvoltării*, induse mai întâi de sistemul colonial și apoi de expansiunea imperialistă a țărilor dezvoltate care ar fi generat dominare și stări de dependență. Cauza principală a subdezvoltării rezidă în *relația de dependență* pe care, în numele interdependențelor, țările *Centrului* o impun celor din *Periferie*. Ieșirea din subdezvoltare ar consta în activarea surselor interne ale dezvoltării economice și politice, în afirmarea politică a independenței și suveranității naționale, concomitent cu schimbarea raporturilor inegale de schimb internațional. Sociocentrismul teoriei modernizării este complet inversat: țările dezvoltate nu mai dețin cheia dezvoltării prin ajutorul extern pe care l-ar oferi, ci sunt doar responsabile politic și moral de starea de subdezvoltare a periferiei, astfel că sistemul mondial în ansamblul său trebuie schimbat, o nouă ordine economică și politică mondială ar trebui instituită. În acest fel teoria dependenței reia idei teoretice și ideologice specifice începutului secolului al XX-lea și centrate pe analiza „imperialismului“[17]. Totuși, nu rămâne la acest nivel, pentru că beneficiază de noile abordări structuraliste ce se lansaseră la începutul anilor șaptezeci și care puneau accentul pe efectele generate de relațiile dintre elementele totalităților integrate. Relațiile dintre țările dependente sau periferice și țările independente sau centrale se instituie astfel încât generează: efecte de exploatare a primelor de către ultimele; efecte de dezarticulare a capitalului din țările periferice prin unirea capitaliștilor din țările dependente cu cei din țările centrale și prin accentuarea inegalităților și polarizărilor sociale din țările periferice; efecte de blocaj al dezvoltării progresive sau de facilitare a „dezvoltării subdezvoltării“ (A. G. Franck, 1966)[18] . Importantă în această abordare din teoria dependenței nu este numai deplasarea accentului de pe

14 C. Clapham, *Third World Politics. An Introduction*, London and Sydney, Croom Helm, 1985.

15 M. Blomström, B. Hettne, *Development Theory in Transition, The Dependency Debate and Beyond. Third World Responses*, London, Zed Books, 1984.

16 A. Emmanuel, *Unequal Exchange: A Study of The Imperialism of Trade*, New York, Monthly Review Press, 1972.

17 J. Hobson, *Imperialism. A Study*, London, Allen & Unwin, 1938 (1902). V.I. Lenin, *Imperialismul — stadiul cel mai înalt de dezvoltare a capitalismului*, București, Editura Politică.

18 A.G. Frank, *The Development of Underdevelopment*, în: *Monthly Review*, September, 1966.

factorii interni ai (sub)dezvoltării pe factorii externi, ci și centrarea pe relațiile dintre țări sau pe structurile generatoare. Teoria dependenței a fost de altfel elaborată tocmai în perioada de avânt metodologic și teoretic al analizei structurale, care solicita analiza transformărilor din „totalități“ ca efecte ale relațiilor care se stabilesc între elementele „sistemelor globale“. Ierarhiile structurale antrenau țările periferice și pe cele centrale în relații asimetrice ce aveau efecte malefice asupra primelor. Suveranitatea politică națională ar fi subminată într-o asemenea măsură de imperialismul țărilor dezvoltate încât orice tentativă de îmbunătățire a instituțiilor și organizațiilor politice dintr-o țară dependentă este lipsită de sens. Țările subdezvoltate sau în curs de dezvoltare sunt simple instrumente ale capitalului internațional care generează inegalități pe plan local, național și internațional. Modelul explicativ al teoriei dependenței este astfel de tip structuralist, dar și de tip determinist monofactorial: structura economică indusă de modul constitutiv al capitalului internațional generează dominația imperialistă și dependența economică a țărilor în curs de dezvoltare, respectiv, dependențe sociale, culturale și politice care împreună circumscriu relația dintre politică și dezvoltare.

În timp ce teoria modernizării dă expresie punctului de vedere al țărilor dezvoltate despre dezvoltare, teoria dependenței s-a afirmat ca ideologie a țărilor în curs de dezvoltare, fundamentând „mișcarea țărilor nealiniate“ din perioada „războiului rece“. Totodată, așa cum teoria modernizării a debutat ca o teorie universală și a evoluat spre diferențieri prin considerarea unor factori istorici și național-instituționali, teoria dependenței a fost inițiată ca o macroteorie centrată pe țările în curs de dezvoltare, fără a da atenție diferențierilor dintre politici și dintre căi alternative de dezvoltare. Aceasta cu atât mai mult cu cât unele țări din Asia de sud-est sau din America Latină începuseră să se dezvolte economic rapid, infirmând tezele de bază ale teoriei dependenței. În această situație, unii analiști au optat să părăsească teoria de-

[19] Im. Wallerstein, *The Capitalist World Economy*, Cambridge, Cambridge University Press, 1979.

pendenței iar alții să o îmbunătățească. Dintre cei din urmă, Im. Wallerstein[19] dezvoltă în cadrul teoriei dependenței teoria sa despre sistemul capitalist mondial care s-ar fi constituit după 1500. Șansele de dezvoltare ale unei țări sunt determinate de evoluția sistemului capitalist mondial, cu urcușurile și coborâșurile sale, și de poziția ei schimbătoare în acest sistem. O țară poate aparține centrului, periferiei sau semiperiferiei și, în anumite împrejurări, poate dispune de șansele unei dezvoltări rapide, însă fără a putea intra vreodată în zona centrală a metropolelor. Modelul istorico-teoretic al lui Wallerstein nu a fost însă singular în ansamblul mai cuprinzător al teoriei dependenței. A. Emmanuel[20] a aplicat modele econometrice pentru a formaliza unele idei din teoria dependenței, iar J. Galtung[21] a propus un indice statistic de caracterizare a structurii schimburilor dintre o societate și partenerii săi în vederea identificării gradului său de dependență și a șanselor de creștere economică în condiții de dependență.

Dincolo însă de diversele abordări teoretice, au fost elaborate analize ale dezvoltării economice propriu-zise din diferite țări care fie au contrazis, fie au pledat pentru teoria dependenței. P.T. Bauer[22], de exemplu, a demonstrat că predicțiile teoriei dependenței nu se confirmă nici în cazul Americii Latine, nici în cel al Asiei de sud-est în privința ritmurilor de dezvoltare a produsului intern brut sau ale comerțului internațional. Concluzia ar fi că este preferabil să se vorbească de interdependențe și nu de dependențe, efectele dependenței fiind departe de a urma constant o pantă dezavantajoasă pentru țările aflate în „periferie“. Pe de altă parte, economiile cu o dezvoltare rapidă din Asia de est și sud-est s-au distins prin intervenția energică a statului, ceea ce a generat o controversă ce încă este prezentă și astăzi în analizele dezvoltării despre tipul de regim politic care favorizează sau blochează dezvoltarea. Pentru astfel de economii, teoria dependenței se re-

[20] A. Emmanuel, *Op. cit.*

[21] J. Galtung, „A structural theory of imperialism“, în: *Journal of Peace*.

[22] P.T. Bauer, *Op. cit. Research*, 2, 1971, pp. 81-117.

Fig. 2.1. Teoria modernizării și teoria dependenței: stadii, referințe opțiuni

Stadii	*Inițial: 1950/60*	*Final: 1960/70*	*Inițial: 1960/70*	*Final: 1970/80*
	Teoria modernizării		Teoria dependenței	
Referințe teoretice:	Max Weber Talcott Parsons	Max Weber Karl Marx	Karl Marx	Karl Marx A. Gramsci V.I. Lenin
Opțiuni analitice:	▪ Factorii economici, politici și sociali interni sunt determinanți ai subdezvoltării; ▪ Sursele dezvoltării sunt externe; ▪ Opoziția dintre tradițional și modern; ▪ promovarea administrației seculare și universaliste, a culturii civice; ▪ generarea ordinii sociale prin crearea instituțiilor politice adaptate sistemului social ce tinde spre echilibru; ▪ ieșirea din "cercul vicios al sărăciei" sau al subdezvoltării nu este posibilă decât prin intervenția ajutorului economic extern; țările dezvoltate sunt responsabile și dispun de capacitatea de a elimina subdezvoltarea.	analiza istorică de tip comparativ a conflictelor dintre agenții sociali organizați; analiza instituțiilor clientelare și paternaliste din politică și economie; accentuarea rolului statului, a instituțiilor și organizațiilor etatiste intervenționiste.	▪ factorii economici externi (diviziunea internațională a muncii, societățile multi sau transnaționale, dezechilibrele comerțului internațional liberalizat) generează subdezvoltarea; ▪ liberalizarea comerțului duce la apariția relațiilor de dominare și dependență care blochează dezvoltarea țărilor subdezvoltate; ▪ suveranitatea națională este limitată de contextul internațional și nu poate exista pe plan intern o forță politică unică a dezvoltării; ▪ ieșirea din starea de subdezvoltare devine posibilă odată cu mobilizarea resurselor interne și asumarea responsabilității dezvoltării de către forțe politice interne.	▪ sursele dezvoltării nu pot fi decât interne; ▪ șansele de dezvoltare depind de evoluția sistemului capitalist mondial și de schimbările din diviziunea internațională a muncii; ▪ statul și instituțiile politice interne au rol determinant în dezvoltarea economică; ▪ diferențierile clasiale și ale sistemelor de producție sunt corelate negativ cu ritmurile dezvoltării în țările subdezvoltate.

feră la schimbările din „diviziunea internațională a muncii“[23] și la expansiunea capitalismului din metropolă către periferii și semiperiferii prin companiile multi- și transnaționale care caută contexte favorabile pentru afaceri prin fiscalitate și salarizare. Treptat, teoria dependenței tinde astfel să devină mai puțin cantonată în sfera analizei economice, pentru a considera rolul statului și al instituțiilor politice, relațiile de producție și cele clasiale, rolul partidelor politice și al sindicatelor, K. Marx fiind mentorul fundamental. Și mai important însă, tot mai multe concluzii teoretice accentuează nu numai rolul statului în dezvoltare, ci și necesitatea diferențierii tipurilor de guvernare și a activității societății civile. O dată cu aceasta însă, teoriile modernizării și dependenței își epuizează forța explicativă și încep să fie părăsite pentru a lăsa loc altor prospectări, mai ales începând cu anii ’80.

O schimbare de paradigmă: de la modelele neoclasice la analiza instituțională

Spre sfârșitul anilor șaptezeci și începutul anilor optzeci devenise clar că teoria dezvoltării va urma un alt curs. Pe de o parte, dezvoltarea economică și socială începuse să cunoască ritmuri rapide în țări din Asia de est și sud-est sau din America Latină, fără însă a urma recomandările formulate de teoria modernizării sau de cea a dependenței. Pe de altă parte, unele țări, care se conformaseră în a aplica astfel de recomandări, mai ales pe acelea referitoare la intervenționismul statal și la accentuarea rolului instituțiilor politice în dezvoltare, se distanțaseră de unele principii fundamentale ale democrației politice și nu atinseseră performanțe reale în dezvoltarea economică. Polarizarea socială se îmbina, în astfel de țări, cu o separare tot mai vizibilă a statului de societate și a politicienilor de electorat, în timp

23 V. Frőbel, J. Heinrichs, O. Kreye, *The New International Division of Labour. Structural Unemployment in Industrialised Countries and Industrialisation in Developing Countries*, Cambridge, Cambridge University Press, 1980 (1977).

ce statul era departe de performanțe manageriale, economice sau politice notabile. Ineficiența politică și cea economică deveniseră atât de vizibile, iar teoriile existente despre dezvoltare atât de compromise încât un nou început era necesar.

Fundamentele acestui nou început au fost oferite de *teoria economică neoclasică*. Piața economică și cea politică devin conceptele-cheie ale analizelor dezvoltării. Sistemul politic este analizat ca și cel economic, adică politicienii, administratorii (funcționarii) din întreaga birocrație și electoratul sunt analizați ca antreprenori și consumatori raționali, orientați de propriile interese pe piață. Intervenția statală, adică aria și intensitatea sa, devin principalele teme ale analizei politice, de îndată cuplate cu gradul și modul de participare a cetățeanului în viața socială și politică. *Statul și societatea civilă* sunt astfel subiectele predilecte ale analizei politice, tot așa cum privatizarea, antreprenoriatul, restructurarea de tip macro („funcționarea optimală a pieței“) sau micro („organizarea economică și managerială a firmei“) devin temele preponderente ale analizei economice.

Sentințele analizelor politice au fost clare. „Statul dezvoltării“ (A. Leftwich) s-a transformat într-un stat predator. Actorii politici au utilizat influența și puterea politică pentru a redistribui resursele și mai ales proprietatea în favoarea lor, fără a se interesa de promovarea unor politici publice orientate spre dezvoltare. Alegătorii (electoratul) fie s-au asociat în jurul acelor mari organizații politice care le-au promis apărarea intereselor diverse, dar în nici un caz publice, fie au votat pentru acei politicieni care, prin procedee populiste, au lansat programe centrate pe redistribuții favorizante. Antreprenorii politici s-au unit cu cei economici tot așa cum electoratul a votat pentru promisiunile redistributive. Eforturile tuturor s-au centrat pe activitățile neproductive asociate birocrației statale, pentru că numai astfel se asigura protecția politică și se obținea poziția monopolistă prin reducerea sau chiar eliminarea competiției. O astfel de „convergență“ economică și politică n-a fost posibilă decât datorită spațiului nelimitat de intervenție a statului. Schimbarea trebuia, deci, să înceapă cu organizarea politică, limitând rolul și funcțiile statului con-

comitent cu stabilirea unor noi relații între stat și societate. Opțiunea fundamentală consta *în reconstrucția pieței și în asigurarea libertății individuale prin recesiunea puternică a intervențiilor etatiste*. Distorsiunile induse de stat în funcționarea pieței economice, prin protecționism, subvenții sau proprietate publică, trebuiau eliminate. Inițiativa individuală de tip antreprenorial trebuia încurajată. Analizele sunt centrate pe actorii individuali și nu pe structuri sau instituții sau pe interacțiunea dintre structuri și actori.

În plan teoretic, este perioada în care sunt reluate și dezvoltate teoriile alegerii publice (*public choice*), iar în planul acțiunilor practice sunt încurajate politicile neoliberale de privatizare, de liberalizare a pieței și comerțului, de reducere drastică a rolului și beneficiilor statului. Acum sunt inițiate *programele de ajustare structurală* centrate pe privatizare și pe inițierea/consolidarea instituțiilor pieței economice. Tot acum se delimitează acel rol al statului și al întregului sector politic de inițiator și apărător al instituțiilor care reglementează schimburile libere dintre actorii economici, politici sau sociali. Se vrea ca „statul retras“ să înlocuiască „statul atotputernic“ pentru ca piața să devină regulatorul principal al dezvoltării. Totodată, statul trebuie să se afle sub controlul permanent al *societății civile* reprezentată prin asociații, organizații non-profit și alte forme de manifestare a voinței cetățenești și comunitare. Drepturile și libertățile civile trebuie protejate, iar „statul retras“ este menit să asigure atât libertatea cetățeanului, cât și funcționarea optimală a pieței economice. Modelul american de dezvoltare devine nu numai proeminent, ci și singurul model de imitat.

Exemplară pentru analizele de genul menționat devenise situația din America Latină la începutul anilor optzeci. Perioada de avânt economic de la sfârșitul anilor ’70 este urmată de o recesiune puternică, urmare a unor politici deficitare aflate sub influența teoriei dependenței. Piețele economice ale țărilor din regiune nu mai funcționau deloc bine, produsul intern brut înregistra scăderi de la un an la altul, deficitele bugetare atinseseră în unele țări proporția de 5-10% din PIB. În același timp, subvențiile alocate economiei sectorului

de stat creșteau pentru a susține ineficiența. Importurile ca și exporturile au scăzut, iar împrumuturile pe piața financiară internațională crescuseră, fiind însă utilizate pentru a acoperi decalajul dintre baza redusă de taxare și cheltuielile publice uriașe, în loc să fie alocate pentru investiții productive. Rezultatul a luat forma instituțiilor politice corupte și a inflației galopante.

Din analiza acestor situații a rezultat „*Consensul de la Washington*“[24] al analiștilor economici ai guvernului SUA, FMI și Băncii Mondiale. Acesta s-a concretizat într-un set de recomandări privind abordarea, în politicile de dezvoltare, a problemelor stabilității macroeconomice și a promovării rapide și consecvente a privatizării, liberalizării comerțului și construcției pieței libere. Dintre acestea, stabilitatea macroeconomică a deținut o poziție cheie în programele FMI și Băncii Mondiale de „ajustare structurală“ pentru facilitarea dezvoltării. Controlul inflației, gestionarea deficitului bugetar și a deficitului de cont curent și promovarea premiselor unei creșteri economice pe termen lung sunt domenii prioritare ale unei noi abordări. Controlul inflației a devenit obiectul unor politici de maximă importanță întrucât numai astfel s-ar fi putut elimina costurile sociale și economice foarte mari, adică s-ar fi blocat sursele ei de autogenerare și s-ar fi prevenit situația de amânare a măsurilor de contracarare a inflației care sunt mult mai costisitoare mai târziu decât în fazele incipiente când s-ar fi scontat pe avantajele blocării șomajului în creștere. J. Stiglitz sintetizează astfel această abordare: „Succesul Consensului de la Washington ca doctrină intelectuală rezidă în simplitatea sa: recomandările privind politicile pot fi gestionate de economiști aplicând numai cu puțin mai mult decât simple instrumente contabile. Câțiva indicatori economici — inflație, creșterea masei monetare, ratele dobânzilor, deficitele bugetare și comerciale — pot servi ca bază pentru un set întreg de recomandări de po-

24 John Williamson, „What Washington Means by Policy Reform“, în: Jo. Williamson (ed*.), Latin American Adjustment: How Much Has Happened*? Washington, D.C.: Institute for International Economics, 1990.

litici. Într-adevăr, economiștii puteau uneori să zboare într-o țară, să se uite și să încerce să verifice datele furnizate și astfel să formuleze recomandări macroeconomice pentru reforma politicilor, totul într-un interval de câteva săptămâni. Abordarea consultanței tehnice în cadrul Consensului de la Washington pentru politici macroeconomice are avantaje importante. Este centrată pe chestiuni de importanță primordială, operează într-un cadru ușor reproductibil care poate fi utilizat de o mare organizație (Banca Mondială, n.n.) atât de preocupată de recomandări ce depind de puncte de vedere ale unor anumite persoane și prezintă cu franchețe limitarea sa la stabilirea premiselor dezvoltării. Dar Consensul de la Washington nu oferă răspunsuri pentru fiecare chestiune importantă a dezvoltării“[25].

Rezultă astfel două abordări succesive și profund convergente:

a) una orientată politic, promovând principiile neoliberale ale „statului minimal“: eliminarea intervenționismului statal concomitent cu consolidarea societății civile și eliberarea inițiativelor individuale pentru afirmarea antreprenoriatului și a libertăților cetățenești;
b) cealaltă orientată economic și centrată pe macrostabilitatea economică și crearea condițiilor instituționale de funcționare a pieței (i.e. „Consensul de la Washington“).

Ambele abordări dispun de un set de recomandări precise, dar nu analizează și nici nu promovează dezvoltarea ca atare, ci *premisele* dezvoltării. Ca atare, nu putem vorbi de o veritabilă teorie a dezvoltării, ci doar a premiselor dezvoltării. Aplicând, de exemplu, abordarea politică, se admite că „statul retras“ ar crea premise reale pentru dezvoltare, fără însă a se indica politicile efective ale dezvoltării. Opțiunea se

[25] J. Stiglitz, *More Instruments and Broader Goals: Moving Toward the Post-Washington Consensus*, The 1998 WIDER Annual Lecture (Helsinki, Finland).

îndreaptă spre eliminarea piedicilor politice deja identificate și simbolizate de „statul predator“, fiind astfel o opțiune reactivă (față de experiențele ce „au fost“) și mult mai puțin una proactivă (în sensul promovării realei dezvoltări). Ideologia „statului retras“ ar fi garanția dezvoltării, care dezvoltare va fi promovată cândva/cumva, iar politicile de macrostabilizare asigură introducerea noilor instituții și crearea premiselor dezvoltării, care dezvoltare va fi, din nou, promovată cândva/cumva.

Abordarea economică sau cea politică se centrează într-adevăr pe câteva din cerințele preliminare fundamentale ale oricărei dezvoltări, dar nu pe dezvoltarea propriu-zisă, în măsura în care aceasta include cu necesitate și *creșterea economică*, respectiv, prosperitatea individuală și colectivă, și *transformarea societății*, respectiv schimbări ale modurilor tradiționale de gândire și acțiune, ale considerării schimbării însăși ca necesară în orice întreprindere socială, economică, politică sau culturală pentru că numai astfel dezvoltarea ar fi posibilă. Factorii interni și cei externi nu mai apar în ipostazele separate din teoria modernizării sau din cea a dependenței, ci ca factori profund complementari. Problema dezvoltării nu mai este doar una de îmbunătățire a proceselor de alocare a resurselor, fie ele interne sau externe, politice sau economice, iar *premisele* dezvoltării nu mai pot fi confundate cu *factorii* reali ai dezvoltării. Pe scurt, dezvoltarea nu este doar o problemă *tehnică*, reductibilă la aspecte economice și/sau politice, ci implică populația și comunitățile cu caracteristicile lor specifice. Studiul piețelor economice sau politice nu este reductibil la analiza comportamentului „actorului rațional“, ca în teoria economică neoclasică sau în teoria alegerii raționale, din moment ce dezvoltarea presupune relații specifice între politică și economie. Instituțiile trebuie atunci să devină referințele principale ale studiului dezvoltării. Dacă în anii ’80 opțiunea de tip neoclasic era pentru „statul retras“ și pentru afirmarea rolului societății civile, la începutul anilor ’90 atenția se concentrează asupra rolului *instituțiilor* care pot accelera sau inhiba dezvoltarea. În continuare ne vom referi tocmai la rolul instituțiilor în dezvoltare.

Încă de la începutul secolului XX, T. Veblen și J.R. Commons[26] au criticat teoriile economice pentru ignorarea rolului instituțiilor în dezvoltare. Totuși, acest „vechi instituționalism" nu a fost reluat decât târziu de economiști, prin „*noul instituționalism*", pentru a analiza emergența piețelor, drepturile de proprietate sau statul, dar mai ales pentru a explica diferențele dintre performanțele economice ale națiunilor. Întrebarea fundamentală este astfel formulată: cum pot fi explicate diferențele dintre performanțele economice ale statelor dezvoltate și ale celor subdezvoltate? Este evident pentru oricine că decalajul dintre națiunile bogate (dezvoltate) și cele sărace (subdezvoltate) tinde să se conserve și mai ales să crească.

Apoi unele state se mențin perioade lungi de timp într-o stare de stagnare sau chiar de declin economic, pe când altele avansează permanent pe calea acumulării de bogăție. Din nou, întrebarea este: cum pot fi explicate aceste tendințe divergente?

Răspunsul teoretic la astfel de întrebări a constat, la începutul anilor '90, în amendarea sau în distanțarea față de teoriile economice neoclasice și în invocarea instituțiilor[27] și organizațiilor ca factori explicativi ai performanțelor economi-

[26] T. Veblen, *The Portable Veblen*, edited by M. Lerner, New York, Viking, 1948. J.R. Commons, *Institutional Economics: Its Place in Political Economy*, vol. 1, Madison, Wisconsin, University of Wisconsin Press, 1961.

[27] Instituțiile sunt seturi de reguli formale (legi, norme juridice, contracte) sau informale (valori și norme sociale) care reglementează acțiunile oamenilor sau organizațiilor și interacțiunile dintre participanții la un proces de dezvoltare. Contextul instituțional al unei economii include astfel atât norme și valori informale, care circumscriu „capitalul social" ce facilitează cooperarea și soluționarea conflictelor cu un cost redus al tranzacțiilor, cât și regulile juridice care stau la baza elaborării și respectării contractelor, a impunerii drepturilor de proprietate sau a menținerii competiției. Funcționarea piețelor este direct dependentă de contextul instituțional în care se află, întrucât instituțiile sunt cele care influențează modurile de participare și negociere ale grupurilor și tipurile de stimulente care motivează acțiunile actorilor și grupurilor participante.

ce. Presupoziția acestei abordări este că modelele de dezvoltare, fie ele economice sau politice, sunt specifice unui anumit context instituțional, care are proprietatea de a varia în funcție de timpul istoric și de spațiul geografic (național). În consecință, nu poate exista un model universal al dezvoltării, ci numai modele alternative instituțional specifice. Constrângerile instituționale au menirea de a institui tipuri distincte de organizații (firme, sindicate, partide politice etc.) și moduri operatorii specifice ale organizațiilor. Ca atare, a analiza condițiile și cadrul dezvoltării înseamnă a considera regulile formale și informale care reglementează raporturile dinte actorii sociali și cadrele organizatorice în care ei își desfășoară activitatea. Aceste reguli nu sunt doar constrângătoare, ci și stimulatoare, adică nu fixează doar limitele activităților și schimburilor, ci și recompensele ce pot fi obținute într-un cadru dat de activitate. În acest sens, analizând istoria dezvoltării diferitelor economii, C.D. North remarca: „Dacă organizațiile [...] consacră eforturile lor *activității neproductive*, atunci constrângerile instituționale oferă o structură de stimulente pentru o astfel de activitate. Țările lumii a treia sunt sărace întrucât constrângerile instituționale definesc un set de recompense ale activității politice/economice care nu încurajează activitatea productivă"[28]. In acest sens, C.D. North compară economia americană din secolul al XIX-lea cu cea din țările în curs de dezvoltare contemporane pentru a evidenția diferențele instituționale și efectele lor divergente. Cadrul instituțional care a apărut în SUA la începutul secolului al XIX-lea (Constituția și *Northwest Ordinance*, precum și norme de comportament care recompensau munca susținută) ar fi dus la dezvoltarea acelor organizații politice și economice care erau centrate pe muncă susținută, productivitate, economisire, investiție și prețuire a educației. Într-un astfel de context de oportunități formale și informale au apărut acele organizații care au urmărit să beneficieze de stimulentele și de recompensele disponibile, întărind totodată instituțiile prevalente și continuând dezvoltarea lor. Desigur că au existat și

[28] C.D. North, *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, Cambridge University Press, 1990, p. 110.

alte surse ale profitului, cum ar fi exploatarea sclavilor, formarea de monopoluri sau impunerea unor tarife protecționiste avantajoase care nu au stimulat creșterea productivității și eficienței muncii. Totuși, creșterea economică a fost constant indusă mai ales de acel cadru instituțional care a stimulat organizațiile să se angajeze în activități productive. Dacă ne raportăm la țările în curs de dezvoltare, se poate constata că și aici cadrul instituțional este un amestec care generează ambele tipuri de oportunități (productive și redistributive) pentru antreprenorii politici și economici. Numai că, în opinia lui C.D. North, cadrul instituțional funcționează astfel în țările subdezvoltate încât „favorizează activitățile care promovează mai ales redistribuția și nu producția, care creează monopoluri mai degrabă decât condițiile competitivității, și care restrânge și nu extinde oportunitățile [...]. Organizațiile care se dezvoltă în acest cadru instituțional vor deveni mai eficiente — dar vor fi mai eficiente în a face societatea tot mai neproductivă iar structura instituțională de bază tot mai mult generatoare de activitate neproductivă. O astfel de cale poate persista întrucât costurile de tranzacție ale piețelor politice și economice ale acestor economii împreună cu modelele subiective ale actorilor nu le conduc treptat spre rezultate mai eficiente“[29].

Piețele țărilor în curs de dezvoltare sunt piețe emergente, adică imperfecte și incomplete în termenii competiției, ai drepturilor de proprietate, costurilor de tranzacție sau modelelor subiective de prelucrare a informației disponibile. Toate acestea relevă relația strânsă dintre organizarea politică și cea economică sau dintre instituțiile economice și cele politice. Să ne referim mai întâi la abordarea neoinstituțională a problemelor economice ale dezvoltării, având în vedere costurile de tranzacție și drepturile de proprietate, urmând apoi să considerăm instituțiile politice.

Costurile de tranzacție sunt asociate schimbului de bunuri și servicii, fiind de fapt costuri ale informațiilor necesare încheierii și impunerii contractelor. Cu cât tranzacțiile sunt mai complexe, cu atât costurile lor sunt mai mari, iar necesitatea

[29] C.D. North, *Ibidem*, p. 9.

existenței unor instituții corespunzătoare mai imperioasă. Unele costuri ale tranzacțiilor derivă direct din funcționarea pieței, adică sunt asociate informațiilor despre piață și se referă la elemente diverse cum ar fi: producerea și diseminarea informației despre tranzacții, timpul de procurare a informației, corupția asociată tranzacțiilor sau pierderile produse de imperfecțiunile proceselor de impunere și monitorizare a contractelor. Atunci când aceste costuri sunt mari ele se cuplează cu „costurile de transformare“ (producție) și generează ineficiență. Dacă adăugăm la aceste costuri tranzacționale ridicate pe cele care derivă din incertitudinea drepturilor de proprietate indusă de formulările juridice sau de alți factori informali (comportarea vecinilor, furturi etc.), atunci constatăm cum aranjamentele instituționale formale sau informale pot genera ineficiența funcționării pieței. Altfel spus, instituțiile existente creează spații specifice ale oportunităților ce apar pe piață, unele fiind mai profitabile decât altele. Atunci când instituțiile care circumscriu drepturile de proprietate sunt instabile, când legile se contrazic sau impun prevederi numeroase cu interpretări alternative, când apar dificultăți pe calea pătrunderii capitalului pe piață sau când tendințele monopoliste sunt puternice, este de înțeles de ce organizațiile (firmele) optează pentru planuri de afaceri pe termen scurt și la scară redusă. Conform analizelor lui C.D. North, „afacerile cele mai profitabile ar fi în comerț, în activitățile redistributive sau pe piața neagră. Firmele mari cu capital fix substanțial există numai sub umbrela protecției guvernului sub forma subvențiilor, protecției tarifare și recompenselor oferite politic — un amestec greu generator de eficiență productivă“[30].

Drepturile de proprietate sunt una din condițiile existenței pieței, în sensul că piața este cu atât mai eficace cu cât instituția proprietății este mai privată[31]. Totuși, distribuția drepturilor de proprietate este profund dependentă de stat și politică, de unde necesitatea readucerii instituțiilor politice în centrul analizelor. O astfel de necesitate a rezultat însă și din ex-

[30] C.D. North, *Ibidem*, p. 67.

[31] R. H. Coase, *The Firm, the Market and the Law*, London, University of Chicago Press, 1990.

plicațiile date creșterii economice din țările Asiei de est și sud-est, dominate, cum s-a dovedit, de „state ale dezvoltării". Modelul „Consensului de la Washington" nu și-a probat deloc valoarea operantă în aceste cazuri, întrucât nici una din țările regiunii nu dispunea de capitaliști puternici sau de alte forțe ale pieței sau de o societate civilă angajată, ci doar de un stat puternic, respectiv, de politicieni și birocrați orientați spre dezvoltare. Instituționaliștii însă au putut explica rolul jucat de o legislație clară, coerentă și stabilă, de un stat puternic și de o represiune promptă a oricăror mișcări sociale centrifuge. Toate acestea au fost induse instituțional și ele au generat așa-numitul „stat al dezvoltării", adică acel stat în care „politica a concentrat suficientă putere, autonomie și capacitate la nivel central pentru a modela, aplica și încuraja realizarea unor obiective explicite ale dezvoltării, fie prin stabilirea sau promovarea condițiilor și direcției creșterii economice, fie prin organizarea directă a acestora, fie printr-o combinare a celor două".[32] Modelele de dezvoltare centrate pe piețele eminamente libere și pure sunt astfel completate de intervenția statului autonom și energic, capabil să promoveze și să apere instituțiile generatoare de dezvoltare, adică instituțiile capabile să reducă în mod constant costurile de tranzacție și să apere drepturile de proprietate într-o piață eminamente competitivă. De aici accentul pus pe dezvoltarea politică a statului și a administrației sale, pe comportamentul politic, pe apărarea drepturilor civile și pe direcția, respectiv, capacitatea, conducerii (*leadership*), pe căile continuei democratizări și ale întăririi guvernării, pe consolidarea societății civile. Atât teoretic, cât și din analizele concrete ale „statului dezvoltării" s-a ajuns la explorarea instituțiilor politice, considerând dezvoltarea economică și pe cea politică profund complementare.

Dezvoltarea politică este înțeleasă ca dezvoltare a democrației liberale pe calea despărțirii de regimurile autoritare. Studiile lui S. M. Lipset, S. Huntington sau G. O'Donnell pun în

[32] Adrian Leftwich, „Bringing Politics Back. Towards a Model of the Developmental State", în: *Journal of Development Studies*, vol. 31, no. 3, February 1995.

relație schimbările socio-economice cu cele politice și consideră democratizarea ca o condiție esențială a dezvoltării economice.[33] Pe lângă abordarea normativă („modelul democrației"), s-a extins analiza instituțiilor democrației și administrației publice din punctul de vedere al gradului lor de autonomie, al funcționalității rațional-legale sau corupte și mai ales al guvernării, respectiv, al managementului, al răspunderii publice sau transparenței sau al formelor de impunere a legilor. În locul explicațiilor structurale din teoria modernizării sau a dependenței, abordările instituționaliste se disting astfel prin orientarea lor predominant calitativă și funcțional-pragmatică. De aici și importanța învestită în societatea civilă, în noile mișcări sociale sau în comunitatea civică.[34] Societatea civilă este o condiție a existenței democrației, are proprietatea autoconstituirii și automobilizării, include organizațiile nonprofit și pe cele ale comunicării publice controlate privat, apare ca rezultat al dezvoltării relațiilor socio-economice independente și corporatiste și este amenințată, ca și democrația, de suprapolitizare și de stat. A consolida democrația și societatea civilă înseamnă a limita creșterea statului și politicii și a sprijini creșterea pieței economice capitaliste, a stimula dezvoltarea capitalului social și mai ales a comunităților civice. Altfel spus, instituțiile informale orizontale (din comunitățile civice) sunt cele care duc la multiplicarea relațiilor bazate pe încredere, generatoare de cooperare și angajare, care îngustează șansele „călă-

[33] S. M. Lipset, *Political Man: The Social Basis of Politics*, Baltimore, Johns Hopkins University Press, 1981. L. Diamond, J. J. Linz, S. M. Lipset (eds.), *Democracy in Developing Countries* (4 vol.), Bolder, CO: Lynne Rienner Publishers, 1988, 1989. S. Huntington, *The Third Wave: Democratisation in the Late Twentieth Century*, Norman, OK and London, University of Oklahoma Press, 1991. G. O'Donnell, P. C. Schmitter, *Transitions from Authoritarian Rule. Tentative Conclusions about Uncertain Democracies*, Baltimore and London, The Johns Hopkins University Press, 1986.

[34] J. L. Cohen and A. Arato, *Civil Society and Political Theory*, London, The MIT Press, 1994. R. D. Putnam, *Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1993.

reților singuratici" sau „blatiștilor" (*free riders*), ale corupției și relațiilor obscure, generând condițiile de sancționare rapidă a guvernărilor ineficiente. A favoriza dezvoltarea politică înseamnă astfel a acționa în trei direcții convergente:

a) consolidarea democrației liberale și a societății civile[35];
b) creșterea calității guvernării;
c) combinarea societății civile și a guvernului într-o guvernare eficientă.

În timp ce prima opțiune duce la dezvoltarea liberalismului democratic, a doua este centrată pe factori cum ar fi eficiența managerială a sectorului public, responsabilizarea organizațiilor publice în utilizarea fondurilor bugetare, legalitatea inițiativelor și organizărilor rezultate, disponibilitatea informațiilor și transparența acestora, toate concurând la creșterea eficienței guvernării. Separarea sectorului public de cel privat pentru a împiedica utilizarea fondurilor publice în scopuri private, stabilirea unui cadru politic și legal predictibil care să faciliteze dezvoltarea, eliminarea tendințelor de supralegiferare și supraregularizare, a alocărilor haotice de resurse și a formelor opacizate de luare și aplicare a deciziilor sunt opțiuni instituționale importante ale programului de dezvoltare politică menit să genereze dezvoltare economică. Guvernul apare astfel ca „facilitator", „catalist" sau „partener" în dezvoltare, probând forță și consecvență, mai ales în măsura în care fundamentele sale sunt reprezentate de democrația liberală și de societatea civilă cu pro-

35 S. Huntington sintetizează astfel această opțiune: „restricții asupra puterii executivului; magistraturi independente pentru a asigura supremația legii; protecția drepturilor individuale, a libertăților de expresie, asociere și credință și a participării; considerarea drepturilor minorităților; limitări ale capacității partidului la putere de a distorsiona rezultatele alegerilor; garanții efective împotriva arestului arbitrar și a brutalității poliției; înlăturarea cenzurii; control guvernamental minor al mediilor de comunicare", în: S. Huntington, „After Twenty Years: The Future of the Third Wave", în: *Journal of Democracy*, vol. 8, no. 4, 1997, p. 7.

priul său capital social. Ariile de competență instituțională a guvernului ar fi reprezentate de impunerea legii și ordinii sociale, de asigurarea stabilității macroeconomice și a unei infrastructuri adecvate de transport, comunicații, educație, sănătate, protecție a mediului și a categoriilor vulnerabile social-economic. Totodată, guvernul trebuie să dispună de capacitatea de a institui și apăra instituțiile competiției economice, concomitent cu eliminarea consecventă a corupției și cu promovarea participării cetățenești și a parteneriatelor diverse.

Noul instituționalism deschide astfel o nouă direcție în concepțiile despre dezvoltare prin combinarea condițiilor specifice creșterii economice cu ariile constitutive ale dezvoltării politice și prin plasarea cetățeanului și comunităților în centrul referințelor. Analiza asimetriilor în distribuția puterii este încă suspendată, considerându-se că fiecare cetățean este învestit cu șanse egale de participare și de asumare a răspunderii în finalizarea propriilor inițiative. Vechile dispute, de tipul statul minimal *versus* statul maximal, sunt înlocuite de ideea statului puternic și democratic controlat de societatea civilă. Totuși, este de chestionat în ce măsură această opțiune poate genera noi forme de clientelism și de mobilizare populistă, asociate cu forme centrifugale ale asertării identităților culturale și/sau etnice variate. Apoi cerințele unei guvernări eficiente sunt profund dependente atât de capacitățile manageriale disponibile sau de modalitățile de selectare a elitelor, cât și de capitalul intelectual al administrației publice și de stabilitatea acesteia, indiferent de circulația elitelor politice. Capitalul social este o condiție a democratizării și dezvoltării, dar în ce condiții el, capitalul social, se dezvoltă și în ce relații se află cu activitatea politică și cu diverse forme de organizare și acțiune strategică rămân întrebări deschise. În sfârșit, analiza instituțională a demonstrat că ritmul și direcția dezvoltării sunt dependente istoric, iar salturile în istorie, prin revoluții, deși posibile, nu elimină integral „dependența de cale", adică de istorie. Schimbarea instituțională rămâne astfel una din problemele centrale ale oricărei dezvoltări, fie ea economică sau politică.

Fig. 2.2. Evoluția teoriilor dezvoltării (faza 2)

Teoria economică neoclasică (anii 1980)

- Sursele subdezvoltării sunt politice și economice.
- Din punct de vedere politic, statul maximal și instituțiile politice asociate acestuia blochează orice șanse de dezvoltare, pe când statul minimal, democrația liberală și societatea civilă activă facilitează accelerarea dezvoltării.
- Piața economică trebuie consolidată prin *programe de ajustare structurală* centrate pe privatizare, liberalizarea comerțului, consolidarea pieței economice și eliminarea politicilor intervenționiste (protecționiste) de tip etatist.
- "Consensul de la Washington" avansează un set de recomandări pentru asigurarea premiselor dezvoltării: stabilitate macroeconomică prin controlul inflației, gestionarea deficitului bugetar și a deficitului de cont curent; accelerare a liberalizării economice prin privatizare și crearea instituțiilor pieței competitive.

Teorii neoinstituționaliste (anii 1990)

- Cauza diferențelor dintre performanțele economice ale statelor este reprezentată de *instituții*, adică de seturi de reguli formale și informale care reglementează acțiunile și interacțiunile actorilor individuali și organizațiilor.
- În consecință, nu există modele universale ale dezvoltării, ci numai modele alternative instituțional specifice.
- Piețele țărilor în curs de dezvoltare sunt piețe emergente, adică imperfecte și incomplete în termenii competiției, drepturilor de proprietate și costurilor de tranzacție.
- Piața economică eminamente competitivă și eficientă presupune reducerea costurilor de tranzacție și claritate în alocarea drepturilor de proprietate.
- "Statul dezvoltării" presupune, din punct de vedere politic, o guvernare eficientă a unui stat puternic, o democrație profund liberală și o societate civilă activă bazată pe un bogat capital social și pe comunități civice angajate pe calea dezvoltării.

* *
*

În final putem să distingem trei ipostaze istorice ale teoriilor dezvoltării. Prima grupează teoriile elaborate de autori din țările dezvoltate despre căile și formele ieșirii din subdezvoltare. Sursele subdezvoltării ar fi endogene (aparțin ță-

rilor subdezvoltate) iar dezvoltarea este dependentă de schimbări endogene și mai ales de intervenția ajutorului extern. A doua include teorii ale autorilor din țările în curs de dezvoltare și din țările dezvoltate. Sursele subdezvoltării sunt politice și economice, endogene și *mai ales* exogene, astfel că dezvoltarea nu este posibilă decât ca urmare a concomitenței unor schimbări interne și mai ales a transformării „ordinii globale“, adică a relațiilor dintre țările dezvoltate și cele în curs de dezvoltare. A treia ipostază pune accentul pe necesitatea introducerii unor schimbări instituționale și strategic-economice fundamentale, menite a contribui la creșterea performanțelor sociale și economice. Ajutorul extern este important pentru accelerarea dezvoltării, dar acesta nu poate fi acordat decât ca urmare a unor „condiționalități“ legate de ritmul și profunzimea schimbărilor interne pe calea democrației și economiei liberale. Aceste trei ipostaze s-au succedat istoric, astfel că ultima este contemporană cu noi, cei care, aflați în tranziție, vrem să accelerăm transformările și dezvoltarea pentru a deveni membri ai clubului celor dezvoltați. O întrebare persistă, totuși: în ce măsură noi, cei aflați în tranziție și în curs de dezvoltare, reflectăm asupra căilor optime ale tranziției și dezvoltării? Suntem cumva doar în ipostaza de a accepta soluții și „condiționalități“ externe sau ne proiectăm și înfăptuim propria dezvoltare care este oricum convergentă sau complementară cu opțiunile celor deja ajunși la un stadiu superior de dezvoltare? Capitolul următor oferă unele răspunsuri la astfel de întrebări.

Capitolul 3

DESPRE NOI ÎNȘINE: TEORII ȘI CONVERGENȚE ÎN DEZVOLTAREA ROMÂNIEI

În capitolul precedent am prezentat diverse teorii despre dezvoltare, elaborate în a doua jumătate a secolului XX. Scopul a fost acela de a conștientiza sursele unor politici care au fost asumate național fără însă a fi necesarmente fundamentate și elaborate de organizațiile naționale abilitate. Multe politici aplicate la noi își au în mare parte sorgintea în afara noastră, adică în alte țări și centre de cercetare, în organizații internaționale (FMI, Banca Mondială) sau în organizații superstatale (Comisia Europeană). Programele de ajustare structurală și de stabilitate macroeconomică, instituțiile democrației politice și organizarea societății civile, iar mai recent strategia de dezvoltare pe termen mediu a României mizează în mod clar pe surse și resurse din afara noastră. Pe de o parte, o astfel de stare este explicabilă: instituțiile economiei și democrației liberale există și și-au probat eficacitatea în țările dezvoltate, astfel că nu se pune problema „reinventării“ lor decât cu riscul unor amânări nejustificate. Pe de altă pare, guvernul și chiar societatea civilă au dovedit o inerție remarcabilă în adoptarea noilor instituții. Timp de peste zece ani nu am reușit performanțe notabile nici în aplicarea programelor de stabilizare macroeconomică, nici în funcționarea guvernului sau a societății civile. Să se explice această lipsă de performanțe economice, politice sau sociale prin neadaptarea strategiilor de tranziție și dezvoltare la contextul nostru cultural-istoric? Pentru a răspunde la o astfel de întrebare am optat pentru explorarea teoriilor explicite sau implicite despre dezvoltare elaborate în istoria noastră teoretică din perioada interbelică și din cea de după 1990, urmând ca altădată să in-

vocăm și alte argumente rezultate din analiza sociologică a lumii noastre sociale. Așadar, în continuare, intenționăm să identificăm în istoria culturii noastre moderne cristalizări teoretice despre dezvoltare, mai ales din perspectiva țintei clare a specificării pentru contemporaneitatea noastră a unor corespondențe între elaborările teoretice autohtone și cele consacrate în lumea teoretică exterioară.

„Teoria României“ sau teoria dezvoltării?

Trebuie să menționăm de îndată că nicicând în istoria noastră teoretică nu s-a elaborat o teorie propriu-zisă a dezvoltării României. Dispunem într-adevăr de analize culturale, economice și sociologice ale burgheziei și ale capitalismului autohton dinainte de al doilea război mondial, de exemplu, dar fără ca acestea să fi fost deliberat centrate pe dezvoltare, în sensul consacrat termenului în cea de-a doua jumătate a secolului al XX-lea. *În cea mai mare parte, dezvoltarea noastră a fost analizată cultural, adică în spațiul mai cuprinzător al culturii, ceea ce prezintă incontestabile avantaje, dar și destule dezavantaje*. Chiar atunci când, în perioada dinainte de al doilea război mondial, analizele au fost sociologice, economice sau politice, subtextul și mai ales miza lor ultimă au fost în mare parte tot culturale sau pur și simplu politice. Această constatare îi privește nu doar pe T. Maiorescu, M. Eminescu sau P. Carp din cercul „Junimii“, ci și pe C. Dobrogeanu-Gherea, C. Stere, E. Lovinescu, C. Rădulescu-Motru, N. Iorga și chiar pe St. Zeletin sau M. Manoilescu, ale căror studii au fost elaborate în sociologie, economie, istorie sau chiar psihologie, pentru ca, în final, țintele culturale și ideologice ale intențiilor de orientare a dezvoltării să fie într-adevăr dominante. Orientarea culturală nu a luat doar forma de „sociologie beletristică“, așa cum îi spune St. Zeletin[1], ci și

[1] „Sunt vreo șapte decenii, spunea St. Zeletin în 1927, de când se face la noi o sociologie caracteristică a burgheziei române: am putea să o numim în modul cel mai potrivit *„sociologie beletristică“*. Autorii acestei sociologii sunt fără excepție critici literari

de ideologie puternic ancorată în disputele politice. Când dezvoltarea nu a fost considerată doar pur contemplativ sau reflexiv, ea a fost transpusă pe teritoriul luptelor ideologice și politice. În consecință, acțiunile propriu-zise de dezvoltare și-au urmat un curs aproape independent, consacrându-se o ruptură iremediabilă între reflecția (culturală) și dezvoltarea națională.

Spațiul nostru teoretic asupra dezvoltării, adică acea „teorie a României“, cum ar numi-o E. Cioran, a fost apoi când unul al diversității tăcute, când altul complementar al polemicilor monologate. De mult prea multe ori, poate chiar totdeauna, acțiunile practice ale dezvoltării au fost despărțite de reflecția teoretică specifică. St. Zeletin, citându-l pe K. Marx în context (o clasă la putere „nu se dedă la cercetări teoretice asupra sarcinii care i se cuvine“), ne spunea că „a doua zi după victorie burghezia se apucă de ceva mai bun: ea trece la faptă, lăsând teoria pe seama celor ce erau surghiuniți din viața activă în sferele vieții contemplative“[2]. Altfel spus, reflecția asupra dezvoltării nu s-ar fi realizat de reprezentanții propriu-ziși sau de promotorii acelei dezvoltări, ci de potrivnicii ei. Așa s-a întâmplat că încă de la începuturi reflecția asupra dezvoltării s-a desfășurat în universul culturii și a fost suspendată adesea în abstracții metafizice și speculative și poate de aceea a și fost profund polemică. Numai că polemica s-a derulat în abstracția simbolurilor culturale iar dezvoltarea în concretul construcției, fără ca cele două să se întâlnească, să comunice și astfel, eventual, să se influențeze reciproc. De aici și întrebarea legitimă: întrucât discuția culturală, consacrată în istoria noastră, nu este propriu-zis despre dezvoltarea economică, socială sau politică, ci poate, în cel mai bun caz, despre autorii (ipostaziați?) ai dezvoltării, așa cum aceasta este percepută și mai ales cum este opusă unui trecut romantic idealizat, merită ea a fi invocată în contextul analizei noastre? Răspunsul este afirmativ și vom încerca pe mai departe să demonstrăm.

[…]“. În: St. Zeletin, *Neoliberalismul. Studii asupra istoriei și politicii burgheziei române (*1927), București, Editura Nemira, 1997, p. 283.

2 St. Zeletin, *Burghezia română. Originea și rolul ei istoric* (1925), București, Editura Nemira, 1997, p. 240.

Inițieri mai vechi …

Este de acum general admis că dezvoltarea capitalistă modernă a României a început mai ales după primele decenii ale secolului al XIX-lea și a fost marcată de evenimente istorice majore ce s-au succedat cu rapiditate după 1830. Treptat, acestea au consacrat conștiința de sine a României atât ca națiune independentă, cât și ca devenire prin dezvoltare. O dată cu aceasta apar însă și multiple probleme generate de frenezia imitativă a modelelor occidentale. „*În contra unei astfel de direcții*“, Titu Maiorescu publică în 1868 cunoscutul său articol din revista *Convorbiri literare* a „Junimei“ ieșene pentru a afirma în mod răspicat: „În aparență, după statistica formelor din afară, românii posed astăzi aproape întreaga civilizare occidentală. Avem politică și știință, avem jurnale și academii, avem școli și literatură, avem muzee, conservatorii, avem teatru, avem chiar o constituțiune. Dar în realitate toate aceste sunt producțiuni moarte, pretenții fără fundament, stafii fără trup, iluzii fără adevăr […]“[3]. Pentru Maiorescu o asemenea stare era intolerabilă: „forma fără fond nu numai că nu aduce nici un folos, dar este de-a dreptul stricăcioasă, findcă nimicește un mijloc puternic de cultură“. Ieșirea din această stare a „formelor ce sunt silite să existe un timp mai mult sau mai puțin lung fără fondul lor propriu“ nu este posibilă decât printr-o „energică reacțiune“ capabilă să înlocuiască „pretențiile iluzorii“ cu „fundamentele adevărate“ ce există în popor și au capacitatea de a se ivi „la momentul firesc al dezvoltării sale“[4].

T. Maiorescu inițiază astfel „reacțiunea“ culturală față de dezvoltarea de un tip sau altul a României, indiferent de epocă. Fără nici o îndoială, toate marile probleme ale dezvoltă-

3 T. Maiorescu, *Critice,* București, Ed. Albatros, 1998, p. 109.

4 T. Maiorescu, *Ibidem*, pp. 111-113 passim.

rii României de până astăzi se ramifică din această teorie a fondului și a formei: *orientarea spre tradiționalism sau spre modernism, spre autohtonism sau europenism, spre Occident sau Orient, spre oraș sau spre sat, spre liberalism sau „reacționarism*“. În perioada interbelică distingem de o parte sămănătorismul, poporanismul, țărănismul, gândirismul, năismul, iar de cealaltă parte modernismul, sincronismul și toate variantele liberaliste ale modernității, pentru ca dominant disputa să rămână culturală. După întreruperea de aproape o jumătate de secol a „modernizării“ comuniste, desfășurată în condiții de regim politic totalitar, aceeași dispută a „formelor fără fond“ este reluată tot prin cultură în același sistem de alternative de neconciliat, despărțite iremediabil de procesele concrete ale opțiunilor și construcției dezvoltării. Să marcăm pe scurt aceste arcuri peste timp.

Titu Maiorescu și teoreticienii „Junimei“ deschid nu numai polemica fundamentală a formelor fără fond, ci și curentul tradiționalist al „reacțiunii energice“ împotriva imitațiilor străine sau al continuității istorice, al evoluției treptate sau al reformei care „nu este roditoare decât când este o continuare a trecutului“[5]. Noile instituții burgheze ale României moderne ar fi fost clădite prin minciună de promotori pe măsură, numiți când simple „elemente bugetare“ (P. Carp) sau „plebea de sus“ (T. Maiorescu), când „proletari ai condeiului“ înstrăinați de neam (M. Eminescu, S. Mehedinți) sau politicieni interesați căzuți într-un „politicianism“ îngust și pernicios (C. Rădulescu-Motru). Nu poți înțelege și reforma prezentul, ni se spune, fără a studia trecutul și a clădi pe temelia vechilor forme de viață națională.

Indiscutabil că cel mai reprezentativ pentru ideea naționalistă de atunci și de peste timp rămâne M. Eminescu, care, în încheierea faimosului său articol „Pătura suprapusă“, spunea: „geniul neamului nostru e o carte cu șapte peceți pentru generația dominantă“. Se poate chiar spune că gânditorii naționaliști ce au urmat în perioada interbelică (S. Mehedinți, C. Rădulescu-Motru, N. Iorga sau A. Popovici) nu au făcut altceva decât să dezvolte ceea ce de fapt M. Eminescu deja rostise. C. Rădulescu-Motru, de exemplu, a demonstrat în *Cultura română și politicianismul* că noile instituții moderne din România nu erau decât o „schimbare de decor“ rezultată dintr-un „mimetism social“, fără nici o legătură, ba chiar în totală împotrivire, cu sufletul românesc profund rural, mai ales când sunt avute în vedere diversele „invazii alogene“ de capitaliști străini de neam și de tradițiile lui.

Lansată cu predilecție prin scrierile lui Eminescu și dezvoltată prin lucrările istorice, sociologice sau psihologice ale celor deja menționați, ideea naționalistă a străbătut gândirea românească interbelică și chiar a generat în lumea intelectuală un gen de „sentimentalism rural“, cum ar spune St.Zeletin. Într-un astfel de context se și dezvoltă doctrina poporanistă a lui C. Stere susținută inițial de cei grupați în jurul revistei *Viața Românească*. Derivat din narodnicismul rus al ultimului pătrar al secolului XIX, poporanismul românesc susținea principiile democrației burgheze de tip occidental în condiții de organizare a economiei agrare după modelul tradițiilor specifice evului medieval. Se solicita nici mai mult, nici mai puțin decât promovarea unor politici de amendare, chiar înlăturare, a formelor de organizare incipientă a industriei. Aceasta întrucât capitalismul românesc din epocă ar fi fost lipsit de debușee externe, piața internă ar fi fost neconstituită sau prea slabă, iar exploatarea claselor sărace era prea cruntă. C. Dobrogeanu-Gherea, mai ales în *Neoiobăgia*, va dezvolta asemenea teze în mod marxist și mai ales va căuta să se distanțeze de reprezentanții „Junimii“ prin căutarea „forțelor sociale care au impus transformarea“ României, la mijlocul secolului al XIX-lea, în forma luptei de clasă dintre tinerimea liberală pașoptistă și vechea aristocrație agrară.

Înainte de a continua istoria disputei din jurul formelor fără fond, centrală în întreaga înțelegere românească mai veche sau mai nouă a dezvoltării, să sintetizăm ideile forță conturate deja:

a) Burghezia și instituțiile capitalismului secolului XIX și începutului de secol XX nu au rădăcini istorice, sunt simple improvizații, forme lipsite de fond, „stafii fără trup, iluzii fără adevăr“ (T. Maiorescu).

5 P. Carp, *Discursuri*, vol. 1, p. 297.

b) Formele capitaliste instituite nu numai că nu au fond, fiind produse ale copierii, ale mimetismului nediscriminatoriu, ci sunt și împotriva rădăcinilor naționale profunde, sunt generatoare de decadență, de pervertire a spiritului, a tradițiilor și valorilor reale existente în sufletul românesc și în rânduielile vechi de viață pe care țăranul și satul le reprezintă și le conservă cel mai bine.

Asemenea idei forță, menite să capteze un spirit al epocii și o devenire istorică, sunt de fapt coextensive unei concepții organice despre dezvoltare: instituțiile există și devin, adică evoluează, în mod spontan, în afara oricărei intervenții creatoare exterioare atent programate. Istoria, tradițiile și rânduielile trecute trebuie conservate în prezentul care oricum evoluează, dar numai în mod organic. Orice rupere a acestui flux nu-i decât o mare impietate, de fapt o ieșire din istoria naturală și deci normală. St. Zeletin demonstrează că o asemenea concepție este eminamente romantică, expresie a „reacțiunii“ (germane) împotriva ideilor revoluționare (franceze) la sfârșitul veacului XVIII. Ideile romantice despre evoluția organică și istoricitatea dezvoltării au generat de fapt tradiționalismul, critica eminamente culturală și naționalismul contemplativ ce se regăsesc și în cultura critică românească de la sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX, urmând-o pe cea germană de la începutul secolului XIX. De aceea St. Zeletin îi și numește „romantici“ și reprezentanți ai unei „mișcări aristocratice reacționare“ ce optează pentru: „idealizarea vechii lumi rurale, desființată de Revoluție; programele agrare, îndreptate împotriva invaziei capitalismului; mișcările național-creștine ale tinerimii universitare, cu năzuința de a salva „specificul național“ de cotropirea străinismului; până și neîncrederea în puterea de viață a națiunii proprii și persiflarea slăbiciunilor ei“ […][6].

De aceea atât St. Zeletin, cât și E. Lovinescu răstoarnă formula tradiționalistă a formelor fără fond pentru a susține posibilitatea determinării formelor de către un fond deja constituit sau a derivării fondului din formele deja instituite. St. Zeletin, urmându-l pe K. Marx, consideră că formele capitaliste nu sunt decât rezultatul unei necesități sau „fatalități istorice“, adică „nașterea societăților burgheze moderne e un efect al dezvoltării capitalismului“, al producției și schimbului capitalist de mărfuri, realizate mai întâi în Occidentul european și apoi extinse și în zona teritorială a României. Pentru Eugen Lovinescu, procesul de dezvoltare sau de „formare a civilizației noastre“ este pus sub semnul aceleiași necesități obiective, numai că fondul este generat de formele capitaliste induse prin imitații. „În loc de a merge de la fond la formă, ca în toate dezvoltările normale și seculare, în condițiile în care am fost aruncați, evoluția noastră și-a descris traiectoria de la formă la fond; deși, invers, sensul mișcării este tot atât de fatal. Necondamnând faptele, știința le explică prin caracterul lor de necesitate. Departe de a fi fost vătămătoare, prezența formelor a fost chiar rodnică: prin legea simulării-stimulării, ea a produs în unele ramuri ale activității noastre o mișcare spre fond până la desăvârșita lor adaptare.“[7]

Răsturnând raportul de determinare formulat de Zeletin, Lovinescu susține că de fapt revoluția economică de la noi, din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, a fost precedată de o „revoluție ideologică“, în sensul că „ne-am dat niște instituții politice și juridice înainte ca necesitățile capitalismului să le fi impus“[8]. Dacă pentru Zeletin instituțiile sau „starea de drept“ sunt derivate din și corespund „stării de fapt“ a producției și schimburilor capitaliste de mărfuri, pentru Lovinescu instituțiile juridice și politice („formele“) sunt cele care generează treptat „starea de fapt“ capitalistă („fondul“), astfel că „sub o Românie legală trăiește încă o Românie de fapt, care, prin puterea tradiției, ocolește adesea libertățile esențiale ale democrațiilor burgheze“[9]. Raportul dintre formă și fond ajunge, în consecință, să fie complementar cu cel al transformărilor induse de sus în jos sau de jos în sus. Pentru

6 St. Zeletin, *Burghezia română *** Neoliberalismul*, București, Editura Nemira, 1997, p. 326.

7 E. Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*, București, Editura Minerva, 1997, p. 193.

8 *Ibidem*, p. 178.

9 *Ibidem*, p. 178.

Lovinescu, instituțiile noi sunt introduse de sus în jos, urmând ca tradițiile, moravurile și toate stările sufletești personale să se adapteze treptat cerințelor instituționale existente și deja impuse, pe când pentru Zeletin instituțiile economice ale capitalismului au fost impuse din afară și ele au generat atât schimbările instituționale ale sistemului juridic și politic, cât și „armonizarea" lor necesară cu „nevoile sufletești ale popoarelor".

Analiza astfel derulată amintește în mod evident de abordări recente din științele sociale consacrate în cadrul structuralismului (raportul dintre individ, procese și structură) sau al neoinstituționalismului sau în teoria dependenței despre rolul capitalului extern și al celui intern. Oare cadrele teoretice și argumentația se schimbă în timp, dar temele rămân? Tentația de a răspunde afirmativ la o asemenea întrebare este mare, și ea poate fi justificată atât prin corespondențele teoretice ușor detectabile peste timp, cât și prin problemele efective ale dezvoltării care izbucnesc mereu prin crusta istoriei, deși în forme și cu valori diferite. Să ilustrăm cu un exemplu, revenind apoi în contemporaneitatea noastră.

M. Manoilescu publică în 1943 „*Rostul și destinul burgheziei românești*"[10] cu scopul de a relua analiza lui St. Zeletin și mai ales de a se distanța de opțiunile acestuia. Pe când Zeletin s-ar fi ocupat de burghezia românească din perioada ei de ascensiune și dezvoltare, Manoilescu o consideră în „faza ei de regenerare și în procesul ei de descătușare din vechile concepții", identificând „marile permanențe și constante" relevate „ca atribuții sociale și ca atribuții sufletești, a doua zi după epurarea ei de capitalism și liberalism"[11]. Rezultatul, adică „rostul și destinul" burgheziei românești, s-ar revela într-un nou „tradiționalism", centrat pe valorile Bisericii Ortodoxe, pe „reconstruirea organicității de altădată a neamului", pe ideea de națiune ce „trebuie să se dezvolte ierarhic și nu amorf, după legea eternă a elitelor, singurele în drept să conducă" (p. 66). Dacă „vechiul tradiționalism" a

[10] M. Manoilescu, *Rostul și destinul burgheziei românești* (1943), București, Editura Athena, 1997.
[11] *Ibidem*, p. 64.

rămas „la faza de negare și de critică a prezentului", „un simplu strigăt protestatar în mijlocul unei lumi vrăjmașe" (p. 66), „noul tradiționalism" ar trebui să se bazeze pe funcțiile inerente ale burgheziei, fie ele generale, adică de „organizare a muncii și producției naționale în toate sectoarele", fie sociale, culturale sau politice, dar și pe instituțiile reprezentative ale culturii naționale. Distanțându-se de ceea ce consideră a fi materialismul lui Zeletin și ideologia literaturizată a lui Lovinescu, Manoilescu prezintă instituțiile ca „instrumente de continuitate și de stabilitate socială, prin care se exercită în mod permanent influența educativă a elitei naționale asupra maselor"[12]. Despărțirea necesară a burgheziei de instituțiile capitalismului și liberalismului în numele noului tradiționalism îl conduce însă pe Manoilescu spre aceleași „constante" ale tradiționalismului: ortodoxia și spiritualismul, ruralismul, naționalismul și puritatea etnică, toate sintetizate în ideile sale despre corporatismul totalitar. Din păcate, epoca propriilor scrieri i-a confirmat anticiparea, dar a relevat și tragedia consecințelor organizării totalitare a statului. O tragedie a totalitarismului de dreapta, care s-a întins în sudul, centrul și vestul Europei și care a fost apoi continuat cu alte mijloace, dar cu aceleași rezultate, în estul european.

Aproape întreaga analiză intelectuală a dezvoltării României de-a lungul unui secol (a doua jumătate a secolului XIX și prima jumătate a secolului XX) s-a centrat pe teza relației dintre formă și fond așa cum a fost formulată de T. Maiorescu. Fie că ne aflăm în literatură sau, mai larg, în cultură, în economie sau în sociologie, relația dintre formă și fond revine în mod constant o dată cu corelativul său ideologic — autohtonism (tradiționalism) versus europenism (modernism). Sensurile determinării sunt mereu schimbate: când dinspre formă spre fond, când dinspre fond spre formă. Balanța raportului dintre tradiție și modernitate este înclinată când într-un sens, când într-altul. Ceea ce rămâne constant este exclusivismul maniheist: ori unul, ori celălalt. Totuși, este clar că exclusivismul ipostaziat nu-i altceva decât corelativul substanțial al unei necesare puneri împreună: modernitatea este

[12] *Ibidem*, p. 274.

afirmată prin raportare la tradiție sau autohtonismul cu referire la europenism. În ultimă instanță, ambele iau ca referință mimetismul occidentalizant. Moderniștii îndeamnă la și chiar consideră ca inevitabilă copierea modelului cu toate instituțiile ce-i sunt inerente. Autohtoniștii propun întoarcerea într-un timp revolut, în mare parte indefinit, urmând însă tot calea unui romantism de sorginte occidentală. Adepți ai „dezvoltării organice“, autohtoniștii indică doar o „cale înapoi“, presupunând că prin aceasta este și o „cale înainte“. Numai că acesta-i semnul unei jumătăți de gând, întrucât nu au demonstrat și nici nu ar putea să demonstreze în ce fel conservarea înseamnă dezvoltare.

... Și continuități actuale

Din toată această dispută, care vom vedea că este reluată după o pauză de cincizeci de ani, rămân cu forța evidenței două constatări triste despre analiza intelectuală a dezvoltării României: mimetismul occidentalizant și detașarea de problemele reale, efective, prin refugiul în cultura „rafinată“ și ideologia opozițiilor ireconciliabile.

Să facem acum un salt peste timpul totalitarismului comunist din România și să ajungem în perioada de după 1990, când din nou se pune problema dezvoltării economiei și democrației liberale. În ce măsură se pot face punți peste timp sau corespondențe între abordări? După ce am considerat teoriile despre dezvoltare consacrate în perioada interludiului comunist altundeva decât la noi, ce relații se pot stabili între conceptele acestora și abordările consacrate de diverșii noștri analiști contemporani?

Prima observație pe care trebuie să o facem este că întreruperea istorică indusă de comunism este mult mai pregnantă decât orice continuitate. Inițial, adică la începuturile epocii noastre comuniste, toate reflecțiile interbelice și de mai înainte au fost aruncate într-o istorie înghețată. Un „adamism“ (E. Cioran) feroce s-a instituit cu forța armelor externe și a aliaților lor interni: totul trebuia început o dată cu ștergerea trecutului și cu plonjarea într-un viitor pe care uto-

pia îl adula în termenii cei mai aleși. Îndemnul din 1939 al lui E. Cioran, în contra oricărora dintre intențiile sale, — „Fiecare din noi este în situația lui Adam. Sau poate condiția noastră este și mai nenorocită, fiindcă n-avem nimic înapoi, pentru a avea regrete. Totul trebuie început, absolut totul“[13] — se realiza prin proiectul de modernizare comunistă pe care nimeni nu-l anticipase. O dezvoltare a țării în cadre totalitare se derulează aproape cincizeci de ani, întreruptă apoi brusc în 1990.

După această dată, se reia, dintre temele mai vechi ale dezvoltării, numai cea care se referă la disputa tradiționalism–europenism, deși într-un nou context și poate cu totul alte mize. Sorin Antohi numește acum altfel termenii binomului: autohtonism–bovarism geocultural[14]. Este însă clar că disputa se conservă eminamente în discursul cultural și ideologic, pentru a consacra despărțiri sau chiar conflicte pe teme naționale și mult mai puțin pentru a identifica parametrii unei noi strategii efective a dezvoltării, fie ea și doar culturale. S. Antohi are dreptate când remarcă, pentru noul context cultural, convertirea polarității occidentaliști-autohtoniști într-un continuum. Pe axa occidentaliștilor el distinge fragmente diverse: „occidentalism instituțional radical combinat cu redefinirea unei *raison d'État* în armonie cu integrarea euro-atlantică (Gabriel Andreescu); europenism culturalist antimodern, cu elemente de moralism și populism (Octavian Paler) sau de nostalgie aristocratică (Alexandru Paleologu); naționalism afirmativ, de tip *Risorgimento*, compatibil cu europenismul, dar profund sceptic în privința bunelor intenții occidentale (Al. Zub); occidentalism apologetic, bazat pe o lectură idealistă a liberalismului și cu accente autostigmatizante (H. Patapievici) etc.“ (p. 213). Axa autohtoniștilor ar include apoi național-comunismul unui C. Vadim Tudor și mai multe „naționalisme creștine“.

[13] E. Cioran, *Schimbarea la față a României* (1939), București, Editura Humanitas, 1990, p. 40.

[14] S. Antohi, „Românii în anii '90: geografie simbolică și identitate socială“, în *România versus România. Antologie și prefață de Gabriel Andreescu*, București, Editura Clavis, 1996, p. 201.

Din domeniul neoautohtonismului sau neotradiționalismului, cum îl vom numi pe cel de după 1990, se distinge Ilie Bădescu, care reia și amplifică, în noul context istoric, mai vechi concepte și idei, dezvoltând ceea ce numește „teoria latențelor sufletești“ într-o „sociologie spiritualistă sau noologică“[15]. Modernitatea, spune I. Bădescu, a generat o scădere a puterilor sufletești ale omului, cauzele acestei descreșteri fiind de identificat în liberalism, revoluție, lumini, socialism, materialism, pozitivism, economism sau în mașinism, bursă, imperialism bancar etc. Soluția crizei modernității nu-i de identificat în economie sau în regimuri politice, ci vine din „asumarea suferinței și răului și din penitență, adică din ispășire“, care ar contribui „la însănătoșirea lumii, la *marea renaștere a sufletului popular*“[16]. „Descreșterea spirituală“ sau „scăderea puterii sufletești individuale“ a fost intuită în teoria formelor fără fond pe care Eminescu „a ridicat-o la rang de teorie a realului, de «filosofie» a realului «împuținat» (care înregistrează un «scăzământ ontologic»)“ (p. 27). Constatând că întreg capitalismul răsăritean în dezvoltare după 1989 este un „capitalism mlăștinos“, sentința este una radicală: „Occidentul nu-i poate oferi un principiu spiritual. Și de-ar putea n-ar fi lăsat s-o facă întrucât el însuși e condus de *elite materialiste*, care-i vor pieirea, scufundarea în mlaștina istoriei, mutarea «centrului lumii». Condamnat el însuși, acest Occident condamnă la înmlăștinare toate popoarele pe care le atrage pe calea sa, adică pe calea materialistă a ciclului modern, un ciclu istoric condamnat să apună definitiv“ (p. 309). Ieșirea dintr-o asemenea lume apocaliptică a sfârșitului de ev nu-i posibilă decât printr-o nouă viață spirituală personală și o organizare care să-i corespundă prin centrarea pe comunitate și forțele reale și tradiționale ale poporului. „Afirmarea noii comunități noologice europene nu mai poate fi oprită, iar iluziile și străduința sofiștilor mondiali de a-i dizloca «centrul originar» și de a-i falsifica «geografia» conferă accente tragice procesului, iar lumii românești sensuri sisifice“ (p. 290).

[15] I. Bădescu, *Teoria latențelor*, București, Editura ISOGEP-Euxin, 1998.
[16] *Ibidem,* p. 27.

Soluția lui I. Bădescu rezidă în dezvoltarea unui comunitarism creștin-ortodox, al cărui viitor s-ar întemeia pe „tradiția unei experiențe noologice colective“, generatoare de solidarități în absolut, și pe naționalismul asumat ca vocație.

Ceea ce este caracteristic și astăzi neoautohtonismului sau neotradiționalismului este viziunea apocaliptică, deși în versiunea nouă a lui I. Bădescu, cu accente comparative: reforma economică de astăzi duce la „decimarea secundară“ a populației, astfel că „poporul culturii naționale a murit“ (p. 131); „războiul contra imperiului comunist a lăsat locul «războiului contra naționalismelor populare răsăritene» care, astfel, au fost nevoite să se replieze ca «mișcări de masă populare» și să caute noi «canale de viață» sau o nouă «strategie comparativă»“ (p. 127); existența a intrat într-un declin noologic accelerat, iar omul într-o stare de rătăcire ontologică etc. Între apocalipsă și conspirație[17], nu ne rămâne decât întoarcerea definitivă și profundă într-o comunitate a tradițiilor seculare cu fața spre și trăirea întru Dumnezeu; un fel de „retragere din istorie“ pentru a scăpa de tăvălugul distrugător al modernității și pentru a lăsa liberă dezvoltarea „forțelor latente“ superioare. Recunoscând forța modernității, I. Bădescu propune lupta cu ea prin abandonare sau prin retragerea într-o „comunitate noologică“ pe care ar urma să o construim și să o consacrăm. Temele predilecte ale tradiționaliștilor interbelici sunt reluate cu obstinație printr-o discursivitate ezoterică și pe alocuri asezonată cu constatări despre efectele comunismului național și ale modernității mai recente.

Dincolo însă de mai vechea dispută dintre autohtoniști și moderniști, reluată în noul context, analiza dezvoltării României de după 1990 este de identificat în două categorii de studii: *empirice* și *critice* (sau o combinație a acestora). Atât unele, cât și celelalte sunt dezvoltate în sociologie, economie sau politologie. Este de remarcat că, în termeni stilistici, s-a consacrat, cu o mare fervoare și abundență, și specia eseului o dată cu corespondentul mediatic al „analistului“ (social, politic sau

[17] Despre explozia conspiraționismului la noi după 1989, vezi: George Voicu, *Zeii cei răi. Cultura conspirației în România postcomunistă*, Iași, POLIROM, 2000.

economic). În ciuda influenței sale, mai ales datorată vizibilității sociale produse de mediatizare, nu vom insista aici asupra producției eseistice aflată atât de mult sub presiunea efemerului sau ocazionalului. Ne vom referi în schimb doar la unele studii sociologice a căror reprezentativitate rezultă din caracterul lor programatic și mai ales teoretic. Altfel spus, admitem nu numai că numărul studiilor care vizează aspecte ale dezvoltării României în tranziție este mult mai mare decât capacitatea noastră de cuprindere[18], ci și că, prezentând pe unele considerate ca reprezentative, inferăm și asupra celorlalte care deocamdată nu sunt invocate nominal.

Așadar, să ne referim la *analiza sociologică empirică a tranziției*, care este reprezentată mai ales de lucrările lui Dumitru Sandu de la Universitatea București și ale lui Cătălin Zamfir sau Ioan Mărginean de la Institutul de Cercetare a Calității Vieții.

Dumitru Sandu consacră „sociologia tranziției" prin analiza unor „teme majore ale controversei sociale": economie de piață, democrație, opțiune electorală, încredere în instituții, migrație[19]. Optând pentru „teme", Sandu vrea să se despartă atât de unele concepte vagi la modă (e.g. cultură politică sau reprezentări sociale), cât și de speculațiile necontrolate de fapte sau de evaluări sociale concrete. Esențială este ieșirea din metafizica speculativă pentru a consacra construcția teoretică pozitivă verificată de fapte. Tranziției postcomuniste i-ar fi specific reformismul, adică setul de schimbări sociale ce au ca referință valorile și instituțiile democrației și economiei de piață liberă. Altfel spus, tranziția este o mișcare dinspre „cultura supraviețuirii" a perioadei comuniste spre „complexul cultural al reformei" din perioada postcomunistă, iar această

[18] Dincolo de alte lucrări consacrate dezvoltării României contemporane și coordonate de autori cunoscuți, cum ar fi academicienii Mircea Malița și Tudorel Postolache, aș menționa una excelentă centrată pe „tranziția economică": Christof Rűhl & Daniel Dăianu, *Tranziția economică în România. Trecut, prezent și viitor,* București, Banca Mondială și Centrul Român de Politici Economice, 2000.

[19] Dumitru Sandu, *Sociologia tranziției. Valori și tipuri sociale în România*, București, Editura Staff, 1996.

tranziție este saturată de controverse sociale. Sandu analizează „complexul cultural al reformei (COREF)" prin componentele sale — atitudini față de reformă, modernitatea individuală, modul de definire a situației (optimism, pesimism, încredere, satisfacție) — și prin raportare la individ, gospodărie și comunitate locală, adică la spații sociale diferențiate. Din intersectarea temelor și spațiilor sociale rezultă tipuri sociale relevante pentru înțelegerea configurațiilor modernității tranziției. „Dincolo de zgomotul etichetelor și etichetărilor care circulă în cearta dintre reformatori și conservatori se află însă un semn important pe care cunoașterea comună îl dă cunoașterii sociologice. Este sugestia existenței unor tipuri sociale care ar putea fi relevante pentru descoperirea actorilor sociali, neinstituționali, ai schimbării."[20] Sandu nu este interesat nici de cadrele instituționalizate ale schimbării, ci de „nucleele sociale de structurare a unor noi forme sociale" așa cum acestea rezultă din investigarea empirică a lumii sociale. O serie întreagă de anchete sociale oferă un material descriptiv empiric supus analizei statistice și explicației sociologice pentru a identifica tipuri sociale și forme structurante ce dau seamă de dinamica tranziției. Din ipostaza unui sceptic față de speculații și față de cadrele instituționalizate („forme"), Sandu devine un pozitivist al demonstrației empirice pentru care numai datele vorbesc. Dintr-un evantai eterogen de date, el extrage, ca un miner al adâncurilor tranziției, acele cristalizări pe care fie reformismul, fie conservatorismul trebuie să le considere atunci când purcede la caracterizarea tranziției într-o „sociologie a crizei, a anomiei" (p. 14). Ceea ce în analizele culturale de tip speculativ se consideră a fi pur și simplu tradiții, pentru Sandu este obiect al analizei empiric aplicate: „Ancorarea în credințele etnice sau religioase poate fi o […] atitudine de substituție (în raport cu atitudinea față de reformă, n.n.) […]. Fundamentalismul etnocentric presupune judecarea tuturor schimbărilor asociate reformei din perspectiva grupului propriu de apartenență etnică. Pentru cel care adoptă o astfel de perspectivă importante sunt nu atât piața sau democrația, cât mai ales implicațiile pe care le au

[20] *Ibidem*, p. 15.

schimbările societale pentru asigurarea identității etnice și, în genere, pentru situația grupului etnic de apartenență" (pp. 22-23). Consecința directă a acestei abordări este că binomul tradiționalism-modernism ia o cu totul altă formă: conservatori-reformatori, extinsă într-o tipologie cât mai detaliată în funcție de „temele sociale" luate ca referință și de diversitatea componentelor spațiului social.

Abordarea analitică a lui Sandu este una a căutării și explicării la nivel microsocial, pentru că numai astfel ar putea fi oferite soluții pentru problemele tranziției. Acolo unde abordarea speculativă ar postula sau s-ar cantona în formulări apodictice neverificabile, abordarea analitic-empirică se limitează să caute, să verifice și, în final, să construiască tipologii justificate de date empirice. Tema predilectă a lui Sandu este doar reformismul, pe care îl caracterizează în cele mai variate ipostaze, și mai ales în dialog cu principalele teorii contemporane despre tranziția postcomunistă și despre dezvoltare. De fapt, el nu preia o teorie sociologică pentru a o testa, ci se raportează la diverse concepte teoretice actuale din sociologie și le regăsește corespondențele empirice în lumea socială românească. Antreprenoriatul sau capitalul social, încrederea sau migrația, „ariile culturale ca structuri de modernitate" sau comunitățile sunt caracterizate de Sandu cu gândul, uneori declarat, alteori disimulat, al elaborării unei strategii adecvate a dezvoltării. „Modernitatea rămâne un nucleu central în structurarea noului complex cultural. Spațiul ei de manifestare se extinde, însă. În absența constrângerilor politice anterioare se creează premise favorabile pentru trecerea de la modernitate latentă la modernitate manifestă, pentru expansiunea acțiunilor de tip modern. Stocul de modernitate existent devine un factor de presiune pentru accelerarea schimbărilor sociale, a celor de democratizare, în mod special" (p. 260). Interesul său nu este neapărat de a propune soluții pentru dezvoltare, ci de a oferi material de fundamentare a oricărei strategii ce vrea să accelereze dezvoltarea postcomunistă centrată pe economia și democrația liberală. De aceea le preia pe ultimele ca referințe („teme" le numește el), investighează atitudinile oamenilor și, prin prelucrarea/interpetarea datelor, oferă tipologii ale căror finalități strategice pentru un

program de dezvoltare sunt evidente. Toate conceptele importante folosite de Sandu sunt de regăsit în teoriile actuale despre dezvoltare, cu excepția antreprenoriatului care e de regăsit și în teoriile mai vechi ale modernizării și dependenței.

Acest fapt are și o semnificație mai generală cu privire la modul în care e concepută dezvoltarea. Cei mai mulți teoreticieni și chiar politicieni români vorbesc despre și optează pentru necesara „modernizare" a României actuale. Excepție, desigur, fac adepții neotradiționalismului sau conspiraționismului. Numai că nicicând ei nu precizează la ce tip de modernitate se referă, mai ales că unui asemenea concept i se asociază multiple conotații, inclusiv ideologice. Pe de o parte, se admite în mod tacit că românii ar fi rămași în urmă, s-ar afla la distanță față de modernitatea presupusă de proiectul dezvoltării liberale capitaliste. Cercetătorii propun un gen de tip-ideal al modernității și identifică rămânerile în urmă ale românilor tradiționali. Ca atare, ei — românii — trebuie să se modernizeze, adică să ajungă a fi în pas cu spiritul vremii. Pe de altă parte însă, trebuie să remarcăm că spiritul vremii e cu totul altul, diferit de modernitatea cunoscută și asertată în forma tipului ideal invocat. A. Giddens o spune în mod răspicat: „Astăzi, la sfârșitul secolului al XX-lea, se argumentează de mulți, ne aflăm în faza de deschidere a unei noi ere, căreia științele sociale trebuie să-i răspundă și care ne poartă dincolo de modernitatea însăși"[21]. Este vorba de era post-modernă, post-industrială sau post-materialistă. Invitația unora la modernizarea României riscă astfel a fi una către o lume a modernității ce apune și nu către lumea care astăzi se dezvoltă. Un risc al „modernității decalate" se ivește o dată cu paradoxalele lui consecințe, convertite într-un gen de „tardo-modernism", cum îl numește Mircea Cărtărescu[22].

Să continuăm acum analiza noastră centrată pe categoriile de studii sociologice contemporane ale dezvoltării.

---

21 A. Giddens, *The Consequences of Modernity*, London, Polity Press, 1990, p. 1.

22 Mircea Cărtărescu, *Postmodernismul românesc*, București, Humanitas, 1999, Partea a treia: „Către un postmodernism românesc", pp. 123-165.

Dincolo de studiile sociologice empirice, analiza dezvoltării la noi s-a realizat și în forma a ceea ce am numit *studii critice*. Dintre acestea, multe la număr, pe care bibliografia tranziției le consemnează, avem în vedere numai una care se referă, din nou, la „modernizarea României“[23] în perioada de după 1990, deși ar fi și altele cu o miză similară[24]. Lucrarea *România. Starea de fapt* este înalt reprezentativă nu numai prin orientarea deliberată spre problemele dezvoltării, ci și prin varietatea datelor, subtilitatea analizei și mai ales prin opțiunea critică față de „starea de fapt“ a României anilor nouăzeci. Când autorii își definesc opțiunea critică, în sensul că nu este nici patetică — nici acuzatoare, nici în forma văicărelii — nici cârcotașă, vor mai degrabă să pună deoparte criticile atât de abundente în prezent , dar luând formele incriminate. Luciditatea critică și-ar găsi expresia în asumarea „stării de fapt“ pentru identificarea acțiunilor de reconstrucție pe calea modernizării. Autorii sunt expliciți: „Marile probleme ale României nu constau în componența politică și nominală a guvernului, nici în cine este președintele României, și nici chiar în sinceritatea voinței sale politice de a orienta țara spre o economie de piață modernă și spre o democrație autentică.

Dimpotrivă, toți acești factori, deși deloc neimportanți, nu sunt totuși hotărâtori. Mai semnificative decât acestea sunt caracteristicile structurale și funcționale ale societății: evoluțiile către subdezvoltare ale lumii rurale, pe baza nou înființatei gospodării țărănești și a eforturilor de conservare a agriculturii socialiste; degradarea, tot către subdezvoltare, a urbanului, procese susținute de concentrarea reformei economice pe menținerea industriei socialiste și pe crearea unui sector privat de tip precapitalist; instituirea unei «democrații de vitrină» care, lipsită de suportul unei societăți civile în afirmare și subminată de relații ce distribuie privilegii către capătul superior al unei scări sociale, parcă preluate din Evul Mediu, și de marginalizări către capătul inferior (...)“[25] Ieșirea din această stare nu se poate face decât prin modernizare, adică „printr-o transformare profundă și radicală a structurilor și relațiilor sociale constituite în acești ani de tranziție și corectarea fermă a unor evoluții care, altfel, tind să continue“ (p. 210). Din păcate, în lucrarea menționată, nu dispunem decât de analiza critică a „stării de fapt“ și de formularea obiectivului — modernizarea. În ce ar consta „modernizarea“ și cum poate fi realizată rămân întrebări fără răspuns. Poate că deocamdată. Dar oricum, ni s-a demonstrat că dispunem de suficiente analize ale „stării de fapt“ și că încă perseverăm pe același drum, limitându-ne doar la formularea unor obiective și posibile transformări.

[23] V. Pasti, M. Miroiu, C. Codiță, *România — Starea de fapt,* vol. 1: *Societatea*, București, Editura Nemira, 1997. V. Pasti, *România în tranziție. Căderea în viitor*, București, Editura Nemira, 1995.

[24] A. Mungiu, *Românii după 89. Istoria unei neînțelegeri*, București, Editura Humanitas, 1995.

* * *

De-a lungul timpului, analiza dezvoltării în general și a României în special nu a dispus nici de o bază instituțională adecvată (centre specializate de cercetare) și nici de teorii sistematice. Reflecția a fost când general culturală și intelectuală, când strict specializată disciplinar, prea puțin interdisciplinară și într-adevăr racordată la importantele analize actuale ale modelelor de dezvoltare. Ne lipsesc încă teoriile și politicile coerente de dezvoltare sau le aplicăm doar pe cele importate/impuse.

Incursiunea noastră istoric-teoretică ar fi, totuși, incompletă dacă nu am considera un model al dezvoltării din perspectiva aplicabilității lui în contextul nostru românesc. Este vorba de modelul „Consensului de la Washington“ care a fost aplicat după 1990 ca urmare a recomandărilor făcute de Banca Mondială și Fondul Monetar Internațional și însușite de guvernele noastre succesive. Să ne concentrăm asupra acestui exercițiu în capitolul următor.

[25] V. Pasti, M. Miroiu, C. Codiță, *Op. cit.*, p. 208.

Capitolul 4

APLICABILITATEA „CONSENSULUI DE LA WASHINGTON“. RELAȚIA DINTRE TRANZIȚIE ȘI DEZVOLTARE

În cazul României, ca și al celorlalte țări din zona post-comunistă, tranziția și dezvoltarea sunt adeseori puse în relație. Explicația este simplă. Pe de o parte, modelul comunist de dezvoltare, datorită lipsei de performanțe durabile, a intrat într-o fază de implozie asociată cu mișcări sociale contestatare ce au condus la înlocuirea sa cu un nou model al dezvoltării bazat pe piață liberă și democrație. Pe de altă parte, aplicarea noului model se asociază cu sau este dependent de dezintegrarea și înlocuirea vechilor structuri, principii și instituții ale ordinii sociale. Această perioadă a dezintegrării/înlocuirii este identificată prin termenul de tranziție.

Dar ce relație ar exista între tranziție și dezvoltare? Distingem trei răspunsuri:

(1) tranziția este reductibilă la consacrarea acelor capacități instituționale care ar asigura aplicarea noului model al dezvoltării capitaliste (*i.e.* tranziția precedă dezvoltarea);

(2) tranziția însăși este parte inseparabilă a noului model de dezvoltare (*i.e.* dezvoltarea este referința fundamentală a analizei și politicilor);

(3) performanțele deja obținute ale dezvoltării capitaliste ar avea menirea de a afirma și consolida instituțiile tranziției (*i.e.* numai dezvoltarea, mai ales economică, ar duce la consolidarea transformărilor instituționale, politice, culturale etc. ale tranziției, adică tranziția este istorie iar dezvoltarea conținut al ei).

De opțiunea pentru o variantă sau alta a acestor relații între tranziție și dezvoltare depind formularea și mai ales succesiunea politicilor aplicate de guvernele țărilor foste comuniste, inclusiv România.

Dezvoltare și context

Din perspectiva adoptată în continuare, timpul tranziției ne apare ca o perioadă pregătitoare pentru inițierea unei noi dezvoltări. Unde ne aflăm, încotro mergem și cu ce ritm, cum putem reuși să diminuăm sărăcia, să creștem numărul celor incluși în „clasa de mijloc“ și să asigurăm o calitate superioară a vieții personale și în comunități sunt întrebări asociate dezvoltării. Această listă poate fi extinsă cu noi întrebări care să vizeze și alte performanțe economice și/sau politice: funcționarea piețelor competitive, asigurarea drepturilor de proprietate și contractuale, condițiile macrostabilizării economice, eficiența guvernării și a politicilor publice etc. Varietatea întrebărilor ilustrează un fapt important: dezvoltarea este atotcuprinzătoare. Dacă la noi încă nu este privită astfel, cu siguranță spațiul de cuprindere se va dilata, pentru că speranțele de mai bine, oriunde s-ar afla și oricui i-ar aparține, se asociază cu dezvoltarea. Numai că orice model de dezvoltare presupune realizarea anumitor premise micro și macrosociale. Perioada istorică de durată relativ scurtă care ar fi menită să realizeze aceste premise este identificată cu termenul de tranziție. Altfel spus, tranziția ca premisă a dezvoltării înseamnă atât o despărțire de un regim politic și de un model revolut al dezvoltării, cât și realizarea acelor transformări instituționale care ar facilita o nouă dezvoltare, adică atingerea unor performanțe superioare în economie, politică și cultură. Presupozițiile acestei abordări ar fi:

- căile dezvoltării anterioare (i.e. comuniste) s-au confruntat cu blocaje insurmontabile;
- este nevoie de un nou proiect de dezvoltare, care acum nu poate fi altul decât al democrației liberale și pieței capitaliste;
- între modelul dezvoltării comuniste și cel al dezvoltării capitaliste se instituie o perioadă a tranziției centrată pe realizarea transformărilor instituționale compatibile cu cerințele dezvoltării capitaliste (piața liberă și democrația);
- cu cât perioada tranziției este mai scurtă și cu cât transformările instituționale ar fi mai adecvat realizate, cu atât este mai probabilă atingerea unor performanțe superioare pe calea dezvoltării capitaliste;
- noua dezvoltare poate fi dirijată pe baza cunoașterii științifice raționale existente în științele economice, politice și sociale, transferabilă în politici publice adecvate[1].

Din aceste presupoziții pot fi derivate trei consecințe practice importante. Prima am menționat-o deja, referindu-se la faptul că tranziția ar asigura premisele dezvoltării

1 Această presupoziție tinde să fie tot mai mult prezentată ca o certitudine bazată pe succesele programelor de dezvoltare capitalistă ce au generat „un larg consens al economiștilor și al altora cu privire la tipurile de politici pe care țările ar trebui să le promoveze" pentru a realiza dezvoltarea. Consensul vizează relația strânsă dintre „performanța economică superioară… și piețele competitive, drepturile contractuale și de proprietate asigurate, condițiile macroeconomice stabile și oferta guvernamentală eficientă de bunuri publice". Totodată, acest consens admite că „instituțiile politice democratice sunt cele care în cea mai mare măsură conduc la bunăstare umană". Cf. Christofer Clague, „The New Institutional Economics and Institutional Reform", în C. Clague, *Institutions and Economic Development: Growth and Governance in Less-developed and Post-socialist Countries*, Baltimore, Johns Hopkins, 1997, p. 368. Banca Mondială și Fondul Monetar Internațional împărtășesc întru totul acest punct de vedere și îl promovează consecvent în toate țările care le solicită împrumuturi pentru programele lor de dezvoltare.

propriu-zise, nefiind altceva decât o perioadă mai lungă sau mai scurtă de transformări instituționale menite să asigure baza dezvoltării. Dezvoltarea ar fi dependentă de succesul tranziției. Altfel spus, lipsa de performanțe în perioada de tranziție coincide nu numai cu amânarea dezvoltării capitaliste, ci și cu accentuarea declinului economic, creșterea irecuperabilă a inegalităților sociale sau funcționarea inadecvată a instituțiilor politice și culturale. A doua consecință este că programul dezvoltării poate fi conceput pe baza cunoașterii științifice obiective și deja validate de performanțele dezvoltării din alte țări, cunoaștere sintetizată în teoria dezvoltării. Aplicabilitatea teoriei dezvoltării se poate însă face în două moduri. Pe de o parte, aceasta ar însemna că dezvoltarea apare ca o problemă de inginerie economică și socială. Altfel spus și în strânsă relație cu cele de mai sus, programul de dezvoltare ar fi proiectat și realizat de specialiști sau tehnocrați care, în termenii lui J. Habermas, „elaborează implicațiile obiective și cerințele tehnicilor și resurselor disponibile, ca și strategiile și regulile de control optimale"[2]. Din această perspectivă, puterea decizională a politicienilor riscă însă să devină una strict limitată, adică reductibilă la aplicabilitatea „legității științifice obiective". Sau pur și simplu politicienilor li se substituie tehnocrații cunoscători ai științei dezvoltării. Pe de altă parte, este de admis că atât cunoașterea cât și valorile sunt fundamentale în orice program de dezvoltare, ceea ce nu implică substituirea politicienilor de către tehnocrați sau specialiști ci cooperarea lor pentru finalizarea eficientă a proiectului dezvoltării. Valorile fără cunoaștere riscă a fi suspendate în transcendent, cunoașterea fără valori este oarbă. De aceea optăm pentru varianta armonizării valorilor cu cunoașterea și a politicienilor cu specialiștii.

În sfârșit, a treia consecință a presupozițiilor deja formulate se referă la măsura în care modelele de dezvoltare, oricare ar fi ele, sunt universaliste (independente de con-

2 J. Habermas, „The Scientization of Politics and Public Opinion", în: *Toward a Rational Society,* London, Heinemann Educational Books, 1971, p. 63-64.

textele naționale și regionale) sau particulariste. Admițând că sunt universaliste, succesele sau eșecurile dezvoltării sunt atribuite contextelor proprii sau improprii, existenței sau lipsei de inițiative, competențe sau autoritate ale agențiilor (guvernelor) responsabile de aplicarea modelelor, respectiv, existenței sau lipsei de angajare și adaptabilitate a populației. Dacă modelele de dezvoltare sunt particulariste, atunci există un nucleu tare de concentrare a politicilor de dezvoltare și mai ales o variabilitate extinsă a opțiunilor în funcție de contextul instituțional național sau regional.

Implicația ultimei opțiuni este că strategiile de dezvoltare sunt construite și reconstruite de comunități pe baza propriilor resurse și a obiectivelor propuse. Comunitățile mobilizează resurse și se implică în procese pentru a atinge performanțe în dezvoltare, sunt autoare ale strategiilor de dezvoltare, aplică date, informații și cunoștințe în mod sistematic pentru a rafina strategiile de dezvoltare și dispun de mecanisme adecvate de angajare și responsabilizare ale populației.

Distincția pe axa universalism/particularism în dezvoltare nu este neutră ideologic sau valoric și nici strategic. Universalismul poate induce pasivitate comunitară și dependență de agenții exterioare. Particularismul, din contră, presupune responsabilizare comunitară, angajare în construcția cognitivă, politică și economică a dezvoltării. Totuși, în teoria dezvoltării axa universalism/particularism este de considerat ca un continuum ale cărui extreme se afirmă foarte rar în formă pură. Combinarea lor depinde și de raporturile dintre comunități și agenții externe, respectiv, de cunoașterea de care dispun comunitățile, de claritatea obiectivelor propuse și forța mobilizatoare a instanțelor conducătoare sau de măsura în care agențiile externe sunt sensibile față de condițiile particulare ale aplicabilității.

Dacă acesta este contextul nostru general de referință, atunci este necesar să reflectăm asupra condițiilor de aplicabilitate ale modelului actual prevalent al dezvoltării: este acesta susceptibil de ajustări ce țin cont de condițiile specifice ale aplicabilității? În ce fel performanțele deja realizate ale dezvoltării influențează căile ulterioare de dezvoltare? Cum se

stabilesc relațiile dintre dezvoltarea endogenă a unei țări și performanțele dezvoltării exogene din alte țări mai ales în condițiile globalizării? Răspunsurile la asemenea întrebări și la altele similare sunt de formulat având în vedere eventualele consecințe asupra exercițiilor de elaborare a politicilor de dezvoltare și sunt subsumate teoriei dezvoltării. În continuare vom prezenta, chiar cu riscul eventualei repetări a unor informații, antecedentele și conținuturile paradigmei actuale a dezvoltării și apoi vom reflecta asupra condițiilor ei de aplicabilitate.

Noua paradigmă a dezvoltării și premisele ei

Teoria dezvoltării ocupă astăzi un loc privilegiat atât în institute specializate de cercetare sau învățământ superior, cât și în instanțe decizionale de tip statal sau (supra)(inter)statal. Rezultat al interferențelor mai multor discipline deja consacrate, în special economia, sociologia, antropologia culturală și științele politice, teoria dezvoltării se bazează pe concepte teoretice pentru a evalua politici de dezvoltare[3] deja aplicate și mai ales pentru a elabora noi politici ce se așteaptă a fi mai performante în procesele de creștere economică, de extindere a bunăstării sociale și calității vieții sau de funcționare a instituțiilor politice.

Consacrată mai ales la mijlocul secolului al XX-lea, teoria dezvoltării a trecut prin mai multe faze, fiecăreia corespunzându-i o paradigmă distinctă. Oricare ar fi paradigma considerată, distincția dintre țările dezvoltate („lumea întâia“) și cele subdezvoltate sau în curs de dezvoltare („lumea a

3 Dezvoltarea, în sens larg, se referă la transformările instituționale produse în cele mai diverse sectoare sociale, cu scopul de a crește performanțele activității oamenilor și organizațiilor. În sens mai restrâns, mobilizarea și alocarea de resurse, organizarea și conducerea activităților, depășirea dificultăților întâmpinate în aceste procese pentru a atinge performanțe cât mai înalte sunt instanțe ale dezvoltării economice, sociale, politice sau culturale. Deocamdată în România nu există un centru de cercetări specializat pe problematica dezvoltării.

treia") este esențială[4]. Diferențele dintre cele două lumi pot fi evaluate cu referire la indicatori economici, sociali, politici sau culturali. Câteva exemple pot fi elocvente: dintr-o populație de circa 6 miliarde, cât are globul, aproape 5 miliarde locuiesc în țări unde venitul mediu pe persoană este mai mic de 3 US $ pe zi[5]. Totodată, unul din patru locuitori ai planetei trăiește în sărăcie absolută sau 40% din copiii în vârstă de până la 2 ani suferă de malnutriție[6]. Și mai mult, decalajele dintre țările dezvoltate și cele în curs de dezvoltare se extind tot mai mult[7]. De ce aceste decalaje? Cum pot fi ele eliminate?

Explicațiile și căile corespunzătoare de acțiune s-au succedat în timp. Surprinzător sau nu, ele sunt consonante cu cele centrate pe analiza inegalităților și sărăciei personale. Dacă unii oameni sunt săraci sau marginalizați social, ni se demonstrează într-un set de explicații[8], aceasta se întâmplă întrucât ar fi leneși, lipsiți de inventivitate sau insuficient preocupați de propria stare și de căile evadării individuale

4 O astfel de distincție datează din perioada războiului rece, când domina terminologia categorizării țărilor în „lumea întâia" (Europa Occidentală, SUA și Canada, Japonia), „lumea a doua" (țările aparținând blocului comunist) și „lumea a treia" (toate celelalte țări). Țările în curs de dezvoltare și mai ales cele subdezvoltate constituie „lumea a treia" (expresie ușor contestabilă, dar încă utilizată). În plus, se folosește și expresia de „țări în tranziție", care se referă la fostele țări comuniste care au optat pentru un nou model de dezvoltare.

5 World Bank, *World Development Report 1997*, Oxford, Oxford University Press, 1997, p. 214-215.

6 UNRISD, *States of Disarray: The Social Effects of Globalization*, Geneva, UNRISD, 1997, p. 24.

7 Conform analizelor Băncii Mondiale, în medie, „țările care au ajuns să fie bogate cresc mai repede… țările sărace tind să crească mai lent". World Bank, *World Development Report 1995*, Oxford, Oxford University Press, 1995, pp. 53.

8 Friedrich A. Hayek, *The Constitution of Liberty*, Chicago, The University of Chicago Press, 1960, Part I: The Value of Freedom, pp. 11-130. Sigur că numai o interpretare forțată, chiar abuzivă, l-ar pune pe Hayek sub o astfel de „umbrelă". Numai că ea există și trebuie să o considerăm cu mefiență.

din sărăcie. Alte explicații[9] consideră săracii ca victime ale discriminărilor sociale, politice, rasiale sau economice, ale nașterii și vieții lor în medii și condiții vitrege sau improprii pe care ei, săracii sau marginalizații, nu le controlează în nici un fel pentru că aparțin și sunt induse de sistemul rău construit. Din perspectiva acestor explicații alternative, ieșirea din sărăcie este rezultatul fie al efortului individual, indiferent de condiții, fie al schimbărilor sociale, economice sau politice din sistem ce trebuie să ajungă să faciliteze dezvoltarea individuală. Tot astfel, guvernele naționale, „statul", fie intervin pentru a elimina barierele și condițiile generatoare de sărăcie și pentru a oferi protecție indivizilor în nevoie, fie creează doar cadrul sau reglementările de funcționare a pieței menite să ofere fiecărei individualități șanse și oportunități egale de realizare a propriului sine la niveluri pe care le consideră adecvate propriilor opțiuni. Se pendulează astfel între statul protector și statul arbitru. *Mutatis mutandis*, sărăcia sau „înapoierea" unei țări s-ar datora factorilor interni *sau* celor externi.

Într-o primă instanță, urmându-i pe Weber și Durkheim, primii teoreticieni din domeniu pun dezvoltarea sub semnul *modernizării* și consideră că factorii interni naționali sunt determinanți. Cultura sau modul „tradițional" de viață acționează ca frâne ale dezvoltării „moderne" centrate pe industrialism și pe o diviziune diferită a muncii, pe raționalizare și modele

9 La originea acestor explicații se află concepția marxistă. Cf. K. Marx, Fr. Engels, *Opere alese în două volume*, București, Editura Politică, 1966. Pentru o ilustrare sectorială, vezi: N. Ginsburg, *Divisions of Welfare. A Critical Introduction to Comparative Social Policy*, London, SAGE Publications, 1992. S. Bowles and H. Gintis, *Schooling in Capitalist America. Educational Reform and the Contradictions of Economic Life*, New York, Basic Books, 1976. Contrastarea celor două explicații are o istorie teoretică destul de lungă, implicându-i și pe J.J. Rousseau (*Discurs despre originea inegalității*) sau pe F. Nietzsche (*Dincolo de bine și de rău*). Pentru detalii vezi: Norberto Bobbio, *Dreapta și stânga. Rațiuni și semnificații ale unei diferențieri politice* (1995 — ediția italiană), București, Editura Humanitas, 1999, pp. 103-117.

alternative de organizare și conducere ale muncii. Deși diversele discipline teoretice (economie, sociologie sau științe politice) au formulat propriile concepții despre dezvoltare, până la urmă acestea au fost convergente în anii '50-'60 în a considera *modernizarea* ca procesul de evoluție de-a lungul unei traiectorii unice dinspre societatea tradițională (nedezvoltată) spre cea modernă (dezvoltată). Dezvoltarea considerată ca modernizare se poate realiza fie pe baza acumulării de capital, a investițiilor și transferului tehnologic care, după un timp, ar genera schimbări și în alte sectoare cum ar fi cele politice sau culturale[10], fie prin schimbări culturale care le-ar genera ulterior pe cele economice, de exemplu, prin încurajarea antreprenorilor și a spiritului antreprenorial sau prin inducerea unor schimbări la nivel personal, centrate pe nevoi psihologice de genul realizării de sine și inventivității specifice omului modern[11]. Presupoziția de bază a modernizării ca dezvoltare este că o țară, aflată într-un stadiu de înapoiere, poate face saltul într-un stadiu mai avansat prin imitarea țărilor dezvoltate deja modernizate, prin raționalizarea modernă a economiei, politicii și culturii. Schimbările esențiale sunt interne, iar ele pot fi sprijinite de factorii externi ai împrumutului de capital, importului, imitării și raționalizării moderne. Dintre schimbările interne, cele culturale ar deține poziția cheie în procesul modernizării întrucât în lumea culturii sunt concentrate tradițiile subdezvoltării, adică acelea care împiedică saltul în lumea modernă a țărilor dezvoltate.

Privind critic teoria modernizării, putem observa cum dezvoltarea este privită linear și uniform, deși ciclurile dezvoltării sunt departe de a se înscrie pe o astfel de evoluție; apoi, în tentativa ei de a fi generală, teoria modernizării ignoră marile diferențe dintre țările subdezvoltate, care de fapt solicită abordări diferențiate ale programelor de dezvoltare; punând accentul pe sursele interne ale subdezvoltării, „victimele“ însești sunt condamnate pentru starea lor de sărăcie, printr-un determinism economic sau cultural implacabil.

10 W.W. Rostow, *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto*, Cambridge University Press, 1960.

11 S. Huntington, „The Change to Change: Modernization, Development and Politics“, în *Comparative Politics*, no. 3, 1971. B.F. Hoselitz, *Sociological Aspects of Economic Growth*, Chicago, Free Press, 1964, D. C. Maclelland, *The Achieving Society*, New York, Free Press, 1961.

Critici de acest gen și mai ales eșecurile persistente ale programelor de modernizare au condus la lansarea teoriei *dependenței*[12]. De data aceasta s-a considerat că sursele principale ale subdezvoltării sunt externe, adică identificabile în schimburile inegale dintre țările dezvoltate (producătoare de tehnologii superioare și scumpe) și cele subdezvoltate (furnizoare de materii prime ieftine). Exporturile de materii prime și de forță de muncă ieftină ar duce la constituirea în țările subdezvoltate a unor „enclave de modernitate“ situate într-o „masă de înapoiere“. Astfel de enclave nu iradiază în țările cărora le aparțin, ci sunt legate de metropole și conservă de fapt sărăcia zonelor învecinate, generând „economii (naționale) dezarticulate“ sau *duale*. În teoria dependenței lumea este bipolară: centrul, reprezentat de țările dezvoltate, exploatează periferia, ce include țările subdezvoltate, unul neputând exista fără celălalt. În consecință, subdezvoltarea nu este o fază în evoluția unei țări rămase în urmă, ci singura stare în care acea țară se poate afla în condițiile diviziunii capitaliste a economiei globale. Schimbarea raporturilor dintre țările dezvoltate și cele în curs de dezvoltare nu poate deveni posibilă decât în măsura în care se instituie o nouă ordine economică mondială. Într-o altă variantă, teoria dependenței admite posibilitatea realizării unei „dezvoltări dependente sau asociate“, bazate fie pe o industrializare menită să elimine (să substituie) treptat unele importuri și să creeze avantaje marginale țării subdezvoltate, fie pe acțiunile elitelor, respectiv, ale politicilor statale, menite să proiecteze o dezvoltare în condiții de dependență. O variantă încă viabilă a teoriei depende-

12 Literatura din teoria dependenței este foarte bogată. O sinteză deosebit de relevantă este prezentă în: J. Timmons Roberts and Amy Hite (eds.), *From Modernization to Globalization. Perspectives on Development and Social Change*, London, Blackwell, 2000, pp. 157-254.

nței a evoluat structuralist și sistemist în forma „teoriei sistemelor mondiale“[13], probând încă o dată că în abordarea ce-i este specifică, la fel ca în teoria originară a dependenței, dezvoltarea este analizată eminamente teoretic și globalist, fără a oferi soluții practice viabile și aplicabile.

O caracteristică evident comună a teoriei modernizării și a teoriei dependenței constă în focalizarea dezvoltării pe industrializare și pe decalajele dintre țările bogate și cele sărace. În perioada de după anii optzeci au devenit însă tot mai clare și presante alte trei întrebări rezultate din schimbările care s-au produs între timp:

(a) este industrializarea, în sens clasic centrată pe construcția fabricilor și a infrastructurilor asociate, calea fundamentală spre bunăstarea unei țări și a cetățenilor ei?
(b) distincția dintre țările bogate și cele sărace sau dintre două sau mai multe „lumi“ mai este încă validă într-o perioadă de extindere și accentuare a interdependențelor globale și de afirmare a unei lumi tot mai integrate?
(c) există o singură cale și încă lineară spre o dezvoltare ipostaziată istoric și constituită într-o cultură unică și unitară, sau există căi alternative de dezvoltare asociate culturilor specifice coexistente?

Din răspunsurile formulate la astfel de întrebări au rezultat alte concepții despre dezvoltare specifice anilor sfârșitului de mileniu. Mai întâi, a devenit clar că dezvoltarea unei țări în curs de dezvoltare este esențialmente dependentă de relația cu și controlul asupra informației, tehnologiei și instituțiilor bancare cu vocație internațională. Apoi noua marfă cu circulația cea mai intensă și cu efecte-

13 Inițiatorul acestei teorii este Im. Wallerstein, *The Modern World System,* New York, Academic Press, 1974. O extensie și actualizare a acestei teorii în: T. R. Shannon, *An Introduction to the World-System Perspective,* 2nd ed., Boulder, CO, Westview Press, 1996.

le cele mai profunde asupra dezvoltării este cunoașterea, fie ea încorporată în produse (noi tehnologii) sau în calificările forței de muncă, fie produsă în centre de cercetare și inovație. Numai că adevăratele centre ale producerii și diseminării cunoașterii și mai ales ale controlului fluxurilor informaționale sunt situate în anumite țări dezvoltate, iar noile tehnologii se extind permanent pentru a include treptat și sigur statele marginale în moduri specifice globalizării. Noile tehnologii ale informației și comunicării devin dominante și facilitează atât globalizarea, cât și instituirea cunoașterii în centrul strategiilor dezvoltării. În al doilea rând, interdependențele s-au extins și au devenit atât de puternice, încât „statul global“ emergent, de care vorbea M. McLuhan la începutul anilor șaizeci, s-a consolidat ca urmare a proceselor de globalizare. Acestea induc fenomene noi: firmele sunt tot mai interdependente, producția se extinde pe scară globală într-un sistem tot mai integrat, economiile naționale sunt tot mai legate unele de altele printr-un comerț mai mult sau mai puțin vizibil. Într-un astfel de context s-a putut spune că „statele-națiune nu se mai «dezvoltă»; mai degrabă ele se poziționează într-o economie globală“[14].

S-ar intra astfel într-o nouă epocă — a post-dezvoltării, care coincide cu despărțirea de vechile teorii ale dezvoltării progresive, lineare, exclusiv naționale și cu afirmarea interdependențelor globale sau globalizatoare. Se produce, deci, o schimbare fundamentală a paradigmei dezvoltării, consacrându-se una a liberalizării economice și politice extinse, centrate pe principiile democrației pluraliste, ale statului minimal, ale privatizării funcțiilor publice și aplicării principiilor pieței în gestionarea prețurilor, salariilor, comerțului și investițiilor.

Instituirea noii paradigme a dezvoltării coincide în plan politic cu destrămarea sistemului comunist (european) și afirmarea capitalismului ca alternativă unică, iar în plan economic, tehnic și cultural, cu extinderea globalizării.

14 P. McMichael, „Globalization: Miths and Realities“, în: J. Timmons Roberts and Amy Hite (eds.), *Op. cit.*, p. 275.

Noua paradigmă este încă în construcție, iar inițierea ei coincide cu centrarea pe principiile capitaliste ale neoliberalismului în cadrul a ceea ce este cunoscut sub numele de „Consensul de la Washington“[15].

Aspectele economice dețin prioritate în strategiile inițiatoare ale noii paradigme. Scopul fundamental este acela de a crea *premisele* dezvoltării, adică de a genera și consolida acele condiții economice care, *mai târziu*, ar facilita creșterea economică și dezvoltarea altor sectoare sociale. Acest *„mai târziu“* sau *„cât de târziu“* ar depinde de ritmurile transformărilor instituționale din sistemul economic în consonanță cu principiile noului liberalism global.

Primul set de opțiuni economice rezidă în asigurarea stabilității macroeconomice prin reducerea inflației, controlul deficitului bugetar și de cont curent, promovarea unor politici monetare și fiscale menite a genera stabilizarea economică, privatizarea, asigurarea drepturilor de proprietate

[15] John Williamson, „What Washington Means by Policy Reform“, în: J. Williamson (Ed.), *Latin American Adjustment: How Much Has Happened?*, Washington, D.C., Institute for International Economics, 1990. În 1993, J. Williamson (cf. Democracy and the „Washington Consensus“, *World Development*, 21, 1993, pp. 1329-1336) formulează următoarele zece obiective ale reformei economice: disciplină fiscală; reorientarea cheltuielilor publice către educație, sănătate și investiții în infrastructură; reforma sistemului de impozitare prin lărgirea bazei de impozitare și reducerea impozitelor; rate ale dobânzilor care sunt determinate de piață și real pozitive (moderate); rate de schimb competitive; liberalizarea comerțului, înlocuirea restricțiilor cantitative cu tarife reduse și uniforme; deschidere față de investițiile străine directe; privatizarea întreprinderilor de stat; dereglementarea, adică abolirea reglementărilor care reduc competiția, cu excepția celor justificabile prin rațiuni de securitate, de protecție ecologică și a consumatorului și supravegherea prudențială a instituțiilor financiare; garantarea legală a drepturilor de proprietate. Într-o fază ulterioară J. Williamson revine cu noi considerații asupra cărora nu mai insistăm. Cf. J. Williamson, „The Washington Consensus Revisited“, în: Louis Emmerij (ed.), *Economic and Social Development into the XXI Century*, DC: Inter-American Development Bank, 1997.

și retragerea statului din economie prin asumarea consecventă a funcției de arbitru, liberalizarea prețurilor și a comerțului.

Al doilea set de opțiuni economice constă în construirea mecanismelor funcționale și instituționale ale pieței competitive. În felul acesta liberalizarea comerțului s-ar asocia cu generarea unei economii competitive și cu înlăturarea barierelor protecționiste. Bazele instituționale ale pieței libere, asimilarea comportamentelor individuale și organizaționale specifice competiției, delimitarea rolului reglator al statului, limitarea și mai ales eliminarea tendințelor monopoliste și altele de acest gen se înscriu în același set de opțiuni specifice competiției pe piață.

Al treilea set de opțiuni este puternic asociat precedentelor și se referă la rolul și funcțiile guvernului și guvernării. Premisa acestor opțiuni este că guvernul este mai puțin eficient decât piețele. De aceea nu numai că dimensiunile sale trebuie reduse pentru a se consacra ca un stat minimal, dar, sau mai ales, activitățile și metodele guvernării trebuie radical schimbate. Guvernul poate compensa pentru eșecurile pieței, mai ales în privința externalităților bunurilor publice, sau trebuie să se concentreze asupra reducerii costurilor tranzacționale prin impunerea regulilor instituționale și oferta de informații despre piață. Guvernul catalizator devine astfel principalul complement al piețelor, reglându-le și compensând în mod adecvat eșecurile care le sunt inerente. Această opțiune nu este însă posibilă decât în măsura în care guvernul dispune de capacități administrative și tehnice efective, ce sunt stimulate în mod adecvat și funcționează politic în cadrul specific democrației liberale.

Foarte pe scurt, „Consensul de la Washington“ inițiază astfel o nouă paradigmă a dezvoltării, centrată pe macrostabilitate economică, privatizare, liberalizarea comerțului, piață și competiție, în complementaritate cu un guvern bazat pe principiile democrației liberale și cu o guvernare eficientă și restrâns focalizată. Direcțiile și mecanismele noii dezvoltări ar conduce la creștere economică și, implicit, la prosperitate individuală. Se poate însă identifica dezvoltarea cu creșterea economică? Nu cumva dezvoltarea are și

alte scopuri și, ca atare, trebuie să recurgă și la alte mecanisme? A răspunde la asemenea întrebări înseamnă a prospecta în continuare strategiile dezvoltării prin raportarea critică la „Consensul de la Washington" ca noua paradigmă a dezvoltării, din perspectiva unei țări în tranziție.

Aplicarea noii paradigme a dezvoltării: consecințe critice

Dacă cele deja menționate sunt opțiuni fundamentale ale noii paradigme inițiatoare a dezvoltării, susținută și aplicată de instituții financiare internaționale, inclusiv în România, atunci nu-i deloc o surpriză că fostul economist-șef al Băncii Mondiale, Joseph Stiglitz,[16] a putut spune, încă la începutul anului 1998, că de fapt „Consensul de la Washington a pledat pentru utilizarea unui set unic de instrumente (incluzând stabilitatea macroeconomică, comerțul liberalizat și privatizarea) pentru a realiza un scop relativ îngust (creșterea economică)". Dezvoltarea nu-i însă reductibilă la creșterea economică. În consecință, noua paradigmă se confruntă, în termenii lui J. Stiglitz, atât cu necesitatea multiplicării instrumentelor sau factorilor ce trebuie avuți în vedere pentru stimularea dezvoltării, cât și cu extinderea scopurilor luate ca referință. În evaluarea noii paradigme a dezvoltării trebuie avut în vedere că dezvoltarea nu urmează o traiectorie lineară, nu este nici rezultatul imediat al operării cu un număr de factori, mai ales economici, și nici nu este încadrabilă într-o schemă simplă de inginerie economică, generatoare certă a rezultatelor așteptate la nivelul societății ca întreg. Să procedăm în continuare la o astfel de evaluare a noii paradigme a dezvoltării, considerând relațiile dintre creștere economică și dezvoltare, tranziție și dezvoltare, guvernare și performanțe.

[16] J. Stiglitz, *More Instruments and Broader Goals: Moving Toward the Post-Washington Consensus*, The 1998 WIDER Annual Lecture (Helsinki, Finland), 1998, p. 30.

1. *Creștere economică și dezvoltare*

Consensul de la Washington se concentrează pe acei factori economici — e.g. macrostabilitate, privatizare, liberalizare a prețurilor și comerțului — care ar asigura *premisele* dezvoltării și nu dezvoltarea ca atare. Cum s-ar produce acest lucru? Să considerăm pe rând factorii economici invocați. Stabilitatea macroeconomică ar rezulta din controlul inflației, reducerea deficitului bugetar și al contului curent, stabilizarea producției și șomajului și promovarea creșterii de durată.

Se știe că *inflația* foarte ridicată are efecte devastatoare, fiind foarte costisitoare pentru populație și economie și greu de oprit, mai ales că tinde să crească permanent după ce s-a declanșat. Este bine demonstrat[17] faptul că o rată anuală a inflației mai mare de 40% tinde să genereze suprainflație și să blocheze orice creștere economică. Sub nivelul de 40% inflația nu mai este însă atât de costisitoare[18]. În consecință, rezultă două opțiuni complementare: (a) chiar dacă nu-i prea costisitoare, o rată a inflației de circa 40% trebuie coborâtă prin politici monetare și/sau prin politici centrate pe economia reală pentru a consolida condițiile macrostabilității economice; (b) focalizarea în continuare a unor politici pe reducerea inflației sub nivelul de 40% riscă să introducă distorsiuni în mecanismele instituționale ale economiei aflate în tranziție, rigidizând-o prin controale inutile sau blocându-i creșterea de care ar fi capabilă în condițiile specifice funcționării pieței. Deocamdată ambele variante sunt acceptabile teoretic, opțiunile fiind dependente mai ales de gradul și nivelul de funcționare a pieței economice. Implicația este că superinflația (> 40%) este intolerabilă, pe când o rată a inflației de sub 40% este tolerabilă, chiar benefică, în condițiile funcționării optimale a pieței economice. Controlul exclusiv al inflației, în absența funcționării pieței economice, duce la ac-

[17] S. Fischer, „The Role of Macroeconomic Factors in Growth", în: *Journal of Monetary Economics*, no. 32, 1993, pp. 485-512.

[18] M. Bruno, *Crisis, Stabilization, and Economic Reform: Therapy by Consensus*, Oxford, Clarendon Press, 1993. G. Akerloz, W. Dikens, G. Perry, „The Macroeconomics of Low Inflation", în *Brookings Papers on Economic Activity*, no. 1, 1996, pp. 1-76.

centuarea tendințelor de rigidizare a mecanismelor economice, la scăderea creșterii economice și deci a dezvoltării. Condiție fundamentală a macrostabilității economice, controlul eficient al inflației asigură doar o premisă a dezvoltării și nu dezvoltarea ca atare.

Despre valoarea acceptabilă sau optimă a *deficitului bugetar și de cont curent*, economiștii nu au reușit să se pronunțe printr-o formulă universală. De exemplu, se poate opta pentru creșterea deficitelor pe termen scurt în vederea stimulării unei economii în scădere sau/și pentru satisfacerea unor funcții de protecție socială la nivel acceptabil pentru populație. Totuși valorile ridicate și pe termen lung ale deficitelor au clare repercusiuni negative[19], mai ales atunci când deficitele nu se află în legătură cu rata investițiilor și a economisirii, cu funcționarea piețelor financiare sau cu șansele creșterii economice. Finanțarea unuia sau altuia din deficite din surse interne sau externe poate să devină, pe termen mediu și uneori chiar scurt, o povară extrem de grea, care introduce noi distorsiuni în economie. În consecință, întrucât nu există o formulă de determinare a deficitului optimal iar finanțarea acestuia riscă oricând să devină problematică, nivelul deficitului se poate stabili cu referire la alți factori ai contextului economic, vizând mai ales pe aceia care concură la creșterea economică. O relație importantă cu evitarea contracțiilor economice de amploare, concretizate în scăderea producției și creșterea șomajului, nu poate fi în nici un fel ignorată. Reluarea creșterii economice va fi greu de realizat după o scădere prelungită, iar efectele șomajului extins pot fi devastatoare, fie și numai dacă avem în vedere manifestările specifice zonelor afectate de depresiuni economice profunde. Să invocăm în acest sens experiența românească, referindu-ne la cazurile zonei mineritului din Valea Jiului sau la căderea lentă și sigură a institutelor de cercetare-proiectare inginerească atât de strâns legate de complexele industriale precedente, care ilustrează cu claritate efectele dezastruoase ale contracțiilor

[19] W. Easterly, C. Rodriguez, K. Schmidt-Hebbel (eds.), *Public Sector Deficits and Macroeconomic Performance*, Washington, D.C., World Bank, 1994.

economice bruște după o perioadă de depresie lentă. În consecință, deficitele bugetare și de cont curent trebuie ținute sub control pentru a ajunge la valori recuperabile, însă numai în măsura în care contribuie la stimularea creșterii economice prin facilitatea investițiilor și la asigurarea unei funcții de protecție socială a populației pentru a nu transforma costurile sociale în costuri politice și de instabilitate/tensiune socială.

Reforma financiară este crucială pentru facilitarea și impulsionarea creșterii economice în măsura în care ea vizează costurile tranzacționale atât de dependente de disponibilitatea și credibilitatea informației aplicate în tranzacții, de validitatea contractelor și a mecanismelor de impunere și respectare a acestora. Dezvoltarea unei culturi a creditelor, introducerea unor structuri și reglementări clare care diminuează riscurile sau efectele hazardului moral se cuplează cu cerințele recapitalizării băncilor și stimularea competitivității pe piață. Toate acestea sunt probleme ale tranziției care trebuie să se realizeze conform unei succesiuni determinate. Consensul de la Washington a accentuat importanța liberalizării, inclusiv a sistemului financiar, în condițiile în care infrastructura instituțională adecvată culturii creditului și costurilor tranzacționale era subdezvoltată. Consecința a fost că liberalizarea a fost indusă, dar piața financiară încă nu dispunea nici de constrângeri și nici de stimulente adecvate, adică era lipsită de o infrastructură instituțională proprie și de o bază generatoare a competiției. Liberalizarea comerțului fără competiția pe piață induce însă manifestări speculative și redistributive extinse, care n-au nimic de-a face cu creșterea economică și cu atât mai puțin cu dezvoltarea. Același lucru se poate spune despre *privatizare,* ajunsă a fi un scop în sine și bazată pe o ideologie a accelerării rapide. La noi, pe lângă existența unei infrastructuri legale neclare și incoerente, care este departe de a fi transparentă și deschisă, privatizarea a ajuns o „sperietoare" pentru muncitori, o sursă de acuzații reciproce pentru politicieni și un factor de blocaj pentru creșterea economică. Să avem în vedere numai numărul mare de demonstrații antiprivatizare din aproape toate orașele țării în perioada 1999-2000 sau strigătele zilnice ale ziarelor împotriva corupției asociate privatizării sau discuțiile interminabile în jurul

Fondului Proprietății de Stat. Înțelegem astfel cât de mult un factor economic al Consensului de la Washington poate fi transformat din sursă a creșterii economice în cauză clară a blocajului economic și social. Și aceasta numai pentru că privatizarea a fost ruptă de transformările instituționale pe care le presupune în construcția piețelor competitive cu constrângerile și stimulentele cele mai adecvate care ar trebui să le fie inerente dacă privatizarea este așteptată să acționeze ca un factor al dezvoltării.

Consensul de la Washington admite că proprietatea privată și piața competitivă sunt esențiale pentru a crea o economie de piață eficientă. Pentru țările în tranziție nici una, nici alta nu au existat, astfel că accentul a trebuit să fie pus în reforma economică atât pe privatizare cât și pe liberalizarea comerțului. Această opțiune e una de principiu. Problema apare o dată cu ordonarea secvențială a proceselor reformatoare. Succesul privatizării depinde de existența piețelor competitive și a infrastructurii instituționale adecvate, incluzând legislația privitoare la contracte, faliment, concurență, conducere corporatistă. Prioritatea transformărilor instituționale sau măcar simultaneitatea acestora cu declanșarea privatizării ar asigura impactul economic dorit în termenii eficienței economiei de piață și ai reducerii costurilor politice. Mai ales că atunci când cresc costurile politice apar și riscurile de blocare legislativă a privatizării și, implicit, a reformei economice. Cazul României este din nou ilustrativ: în plină campanie electorală (noiembrie 2000), prin moțiunea avansată de PDSR, s-a urmărit stoparea temporară a procesului de privatizare nu numai pentru a evita costurile corupției invocate, ci și pentru a reduce, pentru unii, și a crește, pentru alții, costurile politice ale privatizării. Privatizarea este menită să înlocuiască, în economia în tranziție, monopolul de stat cu proprietatea privată și economia concurențială. Totuși, atunci când monopolul de stat este înlocuit de monopolul privat, care este asociat și cu lipsa bazei instituționale a competiției, ineficiența economică se accentuează, prețurile plătite de consumator cresc iar rentierismul se extinde.

Stimulentele creșterii economice nu sunt automat corelate cu proprietatea privată în absența pieței competitive. Numai piața competitivă reală generează și menține stimulentele eficienței și creșterii economice. De aici importanța raporturilor dintre competiție și monopolism, fie de stat sau privat, respectiv, dintre reglementare și dereglementare a piețelor. Înaintarea pe calea privatizării trebuie să fie măcar concomitentă cu crearea bazei instituționale a competiției, deși preferabilă este instituirea prioritară a celei de a doua și reconstrucția ei permanentă pe măsura extinderii privatizării. Liberalizarea comerțului este doar un mijloc de generare a competiției și nu un scop în sine. Construcția infrastructurii instituționale a competiției, bazată pe stimulente și constrângeri adecvate, este un proces mult mai cuprinzător, pe care opțiunile Consensului de la Washington nu l-au avut în vedere.

Considerând factori cum ar fi stabilitatea macroeconomică, liberalizarea prețurilor și comerțului sau privatizarea, Consensul de la Washington a vizat creșterea economică. Din acțiunile centrate pe astfel de factori nu rezultă însă automat nici creștere economică, în absența unor multiple transformări instituționale centrate pe cultura creditului, construcția piețelor competitive sau reducerea costurilor de tranzacție, și nici dezvoltare în alte sectoare sociale cum ar fi cele privind capitalul uman și capitalul intelectual-cognitiv. În lipsa unei piețe competitive, beneficiile comerțului liber și ale privatizării nu s-au concretizat la noi în generarea de bunăstare socială, ci într-o polarizare socială extremă, construită predominant prin forme economice redistributive de tipul clientelismului politic și rentierismului economic. Receptivitatea față de cunoaștere și tehnologie nouă a scăzut, formarea capitalului uman încă nu este centrată pe noi competențe, ci pe producerea și acumularea de diplome și certificate care au efecte de gratificare personală și nu neapărat de stimulare a dezvoltării economice.

Focalizarea pe macrostabilitatea economică prin manipularea unui set redus de factori, propuși de Consensul de la Washington, s-a dovedit astfel a nu realiza nici creștere, nici dezvoltare. S-a înscris însă în perioada tranziției, pe care încă o întreține, și ne îndeamnă să chestionăm mai departe șansele dezvoltării reale. După o perioadă prelungită (peste zece

ani) a tranziției, centrate predominant pe mecanismele economice ale macrostabilizării, încă neatinse, și pe transformări instituționale, predominant incoerente, ni se pare necesar să prospectăm mai în detaliu modul în care ar interveni în dezvoltare și alți factori pe care Consensul de la Washington i-a ignorat.

2. *Tranziție și dezvoltare*

Când reflectăm asupra tranziției post-comuniste din perspectiva dezvoltării, neajunsurile „Consensului de la Washington" devin și mai pregnante, atâta vreme cât, așa cum spuneam, tranziția nu-i deloc limitată la macrostabilitate și eventuală creștere economică, ci presupune realizarea unor *transformări instituționale* coerente și de anvergură, menite a înlocui o veche ordine politică, socială și culturală, dar și economică, și organizatorică, printr-un nou set de instituții. Problema este cum să combini asemenea transformări instituționale cu o stare economică acceptabilă, care să fie succesiunea și durata lor în timp, în ce măsură transformările instituționale pot fi frâne sau stimulente ale creșterii economice pe termen scurt și stimulente sau frâne ale unei dezvoltări ulterioare. *Separarea tranziției politice, culturale sau sociale de tranziția economică nu se poate dovedi decât profund dăunătoare, pe termen scurt sau pe termen lung, pentru realizarea unor performanțe reale ale dezvoltării.* Aceasta cu atât mai mult cu cât noua dezvoltare presupune și poziționarea țării în jocurile atât de dinamice ale globalizării și ale integrării europene, iar schimbarea instituțiilor politice și culturale este, în perioada de tranziție, concomitentă cu schimbarea instituțiilor economice, presupunând asigurarea condițiilor de macrostabilitate economică.

Pentru ilustrare, ne vom referi, mai pe larg, tocmai la transformările instituționale specifice tranziției. *Presupoziția fundamentală a acestei abordări este că factorii economici ai Consensului de la Washington trebuie coroborați cu transformări instituționale de anvergură, pentru că numai astfel ne putem aștepta să producă creștere economică și să asigure premisele unei dezvoltări reale.*

Declanșarea tranziției a făcut posibilă opțiunea pentru o altă ordine economică, politică și socială care solicită noi reguli sau instituții formale și informale[20]. Instituțiile formale au fost și continuă să fie promovate prin legi și prin multiple alte reglementări, apărând și noi organizații corespunzătoare. Instituțiile informale sunt mai ales morale și sociale, fiind coextensive culturii, în sens antropologic. Dar în ce relație se află noile instituții și organizații formale cu instituțiile informale, mai ales că cele informale sunt atât de profund asociate cu cultura împărtășită de oameni în comunități?

După peste zece ani de tranziție putem spune cu certitudine că transformările instituționale nu se realizează peste noapte, urmând o curbă constant crescătoare. Ritmul de schimbare a instituțiilor formale s-a dovedit a fi mai rapid ca al celor informale, care dispun de o inerție culturală profundă. În acest proces, se constituie ceea ce instituționaliștii numesc „dependența de cale" (C.D. North, 1990), istoria, mai ales culturală, intervenind pentru a diminua ritmurile schimbărilor. Mai mult, ca urmare a acestor efecte, instituțiile formale deja instituite fie sunt vidate de conținut, întrucât stimulentele sau sancțiunile ce le sunt asociate nu operează, adică sunt ignorate de actorii care aplică doar propriile reguli informale, fie sunt luate ca un paravan care opacizează operabilitatea extinsă a instituțiilor informale.

Una din caracteristicile tranziției actuale constă în ceea ce am putea numi *cultura duală și inerțială. Inerția culturală* este indusă și întreținută de experiențele de viață și de schimb simbolic și material care au fost și încă sunt puternic recompensate. Totodată, lipsa de operare a sancțiunilor negative sau a pedepselor pentru nerespectarea noilor reguli, îmbinată cu disoluția extinsă a autorității în societate, consolidează dependența de trecut. *Dualismul cultural* este consecința practicilor de dedublare sau scindare a fiecăruia între lumea etalată și susținută verbal, de o parte, și lumea

[20] C. Douglas North, *Institutions, Institutional Change and Economic Performance,* Cambridge, Cambridge University Press, 1990, Part II, pp. 76-106.

acțiunilor reale și împărtășite, dar pretinse a nu exista, în ciuda extinderii lor generalizate, de cealaltă parte. Tindem a face „pact cu diavolul" fără însă a înceta să-l demonizăm; nu ezităm nici să-l ascundem și nici să-l alungăm, ci doar îl invocăm în scopuri justificative. Trăim într-o lume demonizată și o conservăm pentru că ne apare ca recompensatoare individual, fie și pe costul evident al altora, și pentru că a atras în cercul ei și lumea arbitrilor politici instituționali. Pe aceștia din urmă îi criticăm, dar îi și ținem în rezervă, pentru a ne proteja și a-i invoca în situații eventuale de criză ca țapi ispășitori. Altfel spus, îi demonizăm și, în același timp, îi ipostaziem pentru a ne lăsa liberi în jocurile noastre demonice de la marginea regulilor formale. Cum nu există nici o autoritate învestită cu suficient credit social sau politic pentru a impune regulile formale, iar stimulentele reale ale jocului schimburilor sociale recompensează mai ales încălcarea regulilor, perseverăm inerțial în dualismul cultural și amânăm *sine die* transformările instituționale și mai ales impunerea acelora pe care deja le-am realizat. Cum spun jurnaliștii, „orbecăim în tranziție" și ne adâncim în criză.

Să continuăm această explicație instituțională a amânării tranziției, pe care o admitem ca fundamentală. Atunci când considerăm implicarea unui actor în tranzacții putem opera cu două postulate:

a) Postulatul *raționalității instrumentale*, specific mai ales modelelor economiei neoclasice și tipului de *homo oeconomicus*, presupune că actorul ar dispune de informația necesară evaluării corecte a alternativelor cu care se confruntă în tranzacții, astfel că este capabil să facă alegerile optimale care îl conduc la atingerea propriilor obiective. O dată cu admiterea acestui postulat, instituțiile formale, deja existente, sunt suspendate sau joacă un rol pasiv și neconstrângător, oricum nesemnificativ, iar alegerile personale s-ar baza pe informația cât mai completă și necesară care ar fi oricum disponibilă. Consensul de la Washington, focalizat cum este pe factorii economici ai macrostabilizării, operează cu un astfel de postulat.

b) Postulatul *raționalității procedurale*[21], specific abordării instituționale, presupune că actorii dispun numai de un set incomplet de informații și operează cu modele subiective sau cu constructe cognitiv-afective ce numai parțial sunt corectate de informația disponibilă. În consecință, alegerile actorilor implicați în tranzacții pe o piață emergentă cu mari costuri tranzacționale sunt *imperfect* ghidate de informația eminamente incompletă și de instituțiile dominante. Cum ar spune H. Simon, actorii dispun de o „raționalitate limitată", iar instituțiile formale și informale joacă un rol fundamental în modelarea constructelor cognitive și în alegerile implicate în tranzacții.

Aplicând postulatul raționalității procedurale, prima întrebare este: cine impune instituțiile formale dominante? Este evident că politica joacă un rol fundamental în promovarea anumitor instituții formale (sub formă de legi juridice) și în impunerea lor socială pe baza autorității legitime derivate din jocul democratic. Totodată, instituțiilor le sunt asociate anumite stimulente și constrângeri. Dacă efectele constrângătoare sunt minime, datorită neimpunerii instituțiilor formale promulgate politic, și dacă stimulentele disponibile acționează mai ales în favoarea celor care adoptă strategii specifice „blatistului" (*free rider*) sau devianței de la reguli, atunci instituțiile formale devin neoperante, instituțiile informale existente sau ad-hoc construite se impun și fiecare actor acționează pentru a profita la maximum de strategiile economiei redistributive. La nivel macro- și microsocial se constituie alianțe politice și economice clientelare și oligarhice. Economia productivă se restrânge iar cea redistributivă și speculativă se extinde, costurile tranzacționale cresc spectaculos, scena politică devine eminamente clientelară, paternalistă și oligarhică, drepturile de proprietate sunt ineficiente. Instituțiile dominante ajung să fie numai cele informale, promovând acea

21 C.D. North, *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, Cambridge, Cambridge University Press, 1990.

structură stimulativă care economic încurajează extinderea activităților neproductive, politic generează lipsa de autoritate iar social se bazează pe inexistența unor valori comune și puternice luate ca referință.

La începuturile tranziției, instituțiile formale sunt paralele cu cele informale, există în lumi diferite. Cele formale sunt invocate declarativ pe când cele informale sunt fie moștenite, fie adaptate și aplicate cu consecvență. Această *scindare instituțională* împiedică emergența unor structuri normative și valorice cu funcții coordonatoare, unidirecționale și eficiente. Perseverând pe această cale, instituțiile informale se substituie pe deplin celor formale. Scindarea instituțională inițială este înlocuită de dominarea exclusivă a instituțiilor informale care consacră treptat și sigur ineficiența și decăderea economică, socială și culturală.

Astfel aplicând postulatul raționalității procedurale, putem deriva câteva consecințe și mai specifice:

i) Costurile tranzacționale mari, dominanța instituțiilor (informale) care generează o structură ce stimulează (aproape exclusiv) activitățile neproductive sau redistributive, lipsa de preocupare a sistemului politic pentru impunerea riguroasă a regulilor formale pe care le promulgă, extinderea sistemelor clientelare și oligarhice, mai ales datorită utilizării pozițiilor de putere politică pentru maximizarea profiturilor economice și scăderea eficienței drepturilor de proprietate, sunt caracteristice perioadei noastre de tranziție și explică, fie și parțial, scăderea continuă a performanțelor economice, sociale și culturale. Aceasta ar fi una din explicațiile aplicării inconsecvente a înțelegerilor noastre cu FMI și Banca Mondială: lipsa de performanțe economice în termenii macrostabilizării este generată de lipsa transformărilor instituționale necesare. Concentrându-se asupra factorilor economici, Consensul de la Washington ignoră, fie și parțial, relevanța instituțiilor pentru dezvoltare.

ii) Actorii implicați în tranzacții operează cu idei, ideologii și informații incomplete despre schimburi și negocieri, acestea având forța de a modela constructele lor mentale subiective. Instituțiile formale specifice unei societăți democratice sunt menite să reducă costurile acțiunilor conforme cu ideile personale. De aici rezultă consecința multiplicării punctelor de vedere personale, care, deși bazate pe informații incomplete și selectate/prelucrate subiectiv, sunt etalate ca singurele adevărate. Individualismul se accentuează iar capitalul social se reduce. Întrebarea este: în ce măsură individualismul extins și capitalul social redus oferă soluția optimală a organizării sociale și a performanțelor economice ridicate? Cum spuneam, individualismul la noi se autogenerează și se autoîntreține, normele și valorile reciprocității relațiilor sunt erodate și înlocuite de o diversitate de norme și valori referențiale, iar încrederea reciprocă se diminuează. Dacă inițial individualismul nostru a presupus eliberarea de regulile opresive ale trecutului, ulterior a instituit ca dominantă regula încălcării oricăror reguli. Aceasta coincide cu apariția problemelor de subminare sau dezintegrare ale oricărui capital social. Totuși, capitalul social este una din condițiile fundamentale ale consolidării democrației liberale[22], ale dezvoltării economice[23] și sociale[24]. F. Fukuyama se exprimă în termeni radicali: „O societate dedicată suspendării constante a normelor și regulilor în numele libertății individuale crescânde de alegere se va găsi pe sine tot mai dezorganizată, atomizată, izolată și incapabilă să realizeze scopuri și sarcini comune. Aceeași societate care vrea să nu existe nici o limită a inovării tehnologice dorește să nu vadă vreo limită pentru multele forme de conduită personală, odată cu toate consecințele derivate de aici, cum ar fi creșterea criminalității, familii dezorganizate, părinți ce nu-și îndeplinesc obligațiile față de copii, vecini care nu se protejează sau cetățeni dezinteresați de viața publică“[25]. Impli-

22 R.D. Putnam, *Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1993.
23 C.D. North, *op. cit.*
24 F. Fukuyama. *The Great Disruption. Human Nature and the Reconstruction of Social Order,* London, Profile Books, 1999.
25 F. Fukuyama, *op. cit.*, p. 15.

cația devine clară: performanțele sociale, economice și politice scad continuu concomitent cu dezagregarea socială.

iii) Relațiile de schimb/tranzacție/negociere sunt economice, dar și simbolice, astfel că politica (lume a tranzacțiilor simbolice) este interdependentă cu economia (lume a tranzacțiilor materiale). Politica, prin guvernare, promovează instituțiile formale care sunt așteptate să reglementeze schimburile/tranzacțiile economice. Ca atare, performanțele uneia sunt dependente de ale celeilalte, astfel că nu putem admite acele explicații care susțin că politic am înregistrat performanțe pe calea consolidării democrației, iar economic suntem rămași în urmă. Putem admite că unele consecințe neintenționate sau perverse au apărut ca urmare a logicii constitutive a socialului sau a jocurilor politice incongruente sau inconsistente, dar în nici un caz independența politicului și economicului nu-i o ipoteză acceptabilă. Mai degrabă poate fi acceptată ipoteza „dependenței de cale", în măsura în care istoria își transmite mesajele și efectele în timp. Aceasta ar implica invocarea rețelelor de externalități care ar limita opțiunile actorilor politici și economici și i-ar împiedica să schimbe în mod radical cadrul sau amestecul instituțional moștenit sau emergent. Când nu-i o scuză pentru eșecuri, această ipoteză cade în transcendent: destinul, retragerea din istorie, balcanismul incurabil și alte invocări folclorice care adorm conștiința acțiunii recuperatoare și reparatorii. „Dependența de cale" nu-i însă o invocare fatalistă, ci un mod de a conștientiza sursele unor piedici și avantajele unor inițiative pentru construcție.

Ieșirea din această stare nu se poate realiza decât prin inițierea unei veritabile și ample schimbări instituționale. În acest sens, încercăm să sugerăm ipotetic o variantă contractualistă. Admitem că orice relație socială de schimb simbolic sau material se bazează pe un contract (acord) tacit asumat sau explicit instituit. Ca urmare a schimbării preferințelor sau gusturilor, respectiv, a prețurilor asociate bunurilor implicate în relațiile de schimb, este de așteptat ca părțile contractante să solicite renegocierea contractului (acordului).

Rezultatele renegocierii sunt dependente de gradul de operabilitate al instituțiilor formale și informale. Cum cerința renegocierii este imperativă, chestionarea instituțiilor operante este puternică. O parte din resursele actorilor implicați ajunge să fie alocată schimbării instituțiilor formale și informale care reglementează procesele de negociere. Cu cât rezistența la schimbare instituțională este mai mare, cu atât costurile schimbării sunt mai mari. Dacă aceste costuri ajung să fie atât de mari încât depășesc recompensele obținute din aplicarea vechiului contract, atunci încercările de schimbare instituțională încetează, regulile informale sunt mai departe consolidate iar cele formale ipostaziate. Într-un astfel de proces pot interveni și modul de distribuție a puterii, și forme specifice de oportunism, și strategii de tipul „blatistului" (*free rider*). Fără a mai complica schema explicativă cu astfel de variabile, putem deja remarca:

a) inabilitatea atingerii compromisurilor, datorită lipsei de libertate în negociere a actorilor sau datorită inexistenței practicilor/instituțiilor de mediere sau din cauza unor mari decalaje culturale și ideologice între cerințele instituțiilor formale și ale celor informale, generează blocaje instituționale;
b) lipsa inițiativelor deliberate ale agențiilor specializate în introducerea de schimbări instituționale congruente cu realitatea culturală și cu tipurile relațiilor de schimb sporește șansa perpetuării blocajelor instituționale;
c) blocajele instituționale prelungite ale evoluției incrementale generează pierderi pentru toți actorii implicați.

Altfel spus, este nevoie de crearea cadrului de afirmare a autorității și impunerii regulilor formale, de instituirea sistematică a unui set de valori comune, fundamentale și incontestabile, care să ofere cadrul de referință al acțiunilor individuale și al celor colective, de promovarea stimulentelor care recompensează antreprenoriatul, inovația cognitivă și tehnologică, munca cinstită și adecvat recompensată, concomitent cu aplicarea riguroasă de sancțiuni pentru orice forme de corupție economică sau politică, pentru eliminarea violențelor

fizice sau simbolice. Cu astfel de acțiuni ieșim însă din cadrul Consensului de la Washington bazat pe postulatul raționalității instrumentale.

Ce rezultă din aplicarea postulatului alternativ al raționalității procedurale? Consensul de la Washington s-a concentrat numai asupra unui set de factori economici, extrem de importanți pentru macrostablitatea economică. Aceștia nu operează însă într-un vid cultural și instituțional. Orice schimbare a constituirii și dinamicii factorilor economici riscă să fie suspendată sau subminată de jocurile relațiilor dintre actori care sunt atât de puternic influențate de instituțiile formale și informale, de cadrele sociale, culturale și politice care funcționează în societate. Ca atare, modelul Consensului de la Washington suferă de o profundă incompletitudine. Aplicarea consecventă a principiilor sale are șanse limitate în generarea dezvoltării. Experiența tranziției românești de-a lungul a peste zece ani este o mărturie în acest sens, relevând atât căderi și blocaje economice, cât și inerție sau dualism instituțional.

3. *Guvernare și organizare*

Una din opțiunile fundamentale ale Consensului de la Washington se referă la construcția și afirmarea guvernului minimal. Controlul factorilor economici ai macrostabilizării se îmbină astfel cu o schimbare politică de amploare care se referă la dimensiunea, gradul și modul de implicare a guvernului.

Încă din perioada inițierii, expansiunii și consolidării statului-națiune, guvernul a fost considerat ca apărător al suveranității naționale și totodată protector al intereselor cetățenilor săi, așteptându-se și, treptat, afirmându-se tot mai mult rolul său intervenționist în toate sectoarele societății. Guvernele tradiționale și-au extins treptat proprietățile, ariile de intervenție și cheltuielile bugetare. Dacă am considera și perioada mai recentă[26], procentul mediu al cheltuielilor guvernamentale în țările în curs de dezvoltare a crescut de la

[26] Cf. *The Economist*, September 2nd 1997.

circa 17% din PIB în 1960 la circa 24% în 1995. În perioada comunistă, statul era aproape singurul proprietar și distribuitor de bunuri.

Premisa implicită a Consensului de la Washington este că guvernul are performanțe mult mai mici decât piața, ceea ce ar solicita: eliminarea funcției sale intervenționiste, reducerea cheltuielilor guvernamentale, promovarea statului minimal, a descentralizării și dereglementării. Piața liberă ar dispune de mecanisme reglatorii mult mai eficiente decât guvernul care s-ar implica în prea multe sectoare fără a dispune însă de o cunoaștere adecvată și de un control eficient al modului de aplicare a propriilor proiecte. Guvernul mai mult sau mai puțin maximal ar fi ineficient financiar, ineficace ca manager și organizator, distanțat de cetățeni și problemele lor, pe scurt o piedică reală în calea creșterii economice și a dezvoltării. Pentru Consensul de la Washington, liberalizarea pieței trebuie cuplată cu minimalizarea statului centrat exclusiv pe chestiunile fundamentale.

Dacă guvernarea este procesul prin care cetățenii rezolvă pe căile democratice ale deciziei colective propriile probleme pentru a întâmpina și satisface nevoile personale și ale societății, atunci guvernul este instrumentul principal utilizat în proces. Cum se constituie acest instrument, care este aria sa de intervenție și cât de eficient se dovedește sunt întrebări la care răspunsurile date nu sunt univoce. Între piață liberă și guvern, Consensul de la Washington a optat pentru extinderea primeia și restrângerea celui de-al doilea. Într-o perioadă de dominare a neoliberalismului, această opțiune a devenit aproape unică, excepțiile fiind de identificat doar în unele țări ale Asiei de sud-est cu o cultură comunitaristă mai accentuată.

Guvernul minimal funcționează însă într-o piață maximală. Într-un astfel de context, nu cumva guvernul minimal își pierde din autoritatea sa legitimă, mai ales când se confruntă cu eșecurile pieței? Pentru a răspunde la întrebare, să considerăm importanța pentru societate a bunurilor publice și a externalităților diferitelor produse ale pieței sau importanța informației despre mediile de afaceri pentru nivelul costurilor tranzacționale. Piața perfectă este un construct teoretic. În realitate ne confruntăm atât cu piețele imperfecte, cât și cu in-

formația incompletă, ceea ce generează variații considerabile ale costurilor tranzacționale[27] și, implicit, ale costurilor de transformare. Totodată, Coase[28] a prezentat numeroase exemple pentru a demonstra dificultatea pe care o generează piața în ajungerea la un acord privind realocarea drepturilor de utilizare a unor resurse, inclusiv a celor oferite de sau asociate unui bun public. Acest eșec al pieței, asociat externalităților produselor pieței, bunurilor publice și distribuirii drepturilor de proprietate, trebuie compensat de o instanță, iar aceasta nu poate fi decât guvernul responsabil de reglementarea instituțională a pieței și de mecanismele de impunere a instituțiilor funcționale. Implicația este că relația adversativă „piața *sau* guvernul" trebuie înlocuită de una conjunctivă: „piața *și* guvernul". Intre piață și guvern relația nu poate fi decât una de complementaritate. Funcțiile publice ale guvernului nu sunt limitabile doar la externalități, costuri tranzacționale și bunuri publice, fie ele chiar și de genul educației, sănătății, protecției sociale sau transferului tehnologic. Complementaritatea pieței (sectorului privat) și guvernului este de asertat și/sau mai ales în domenii care probează eficiența guvernului în guvernare. De aici întrebarea: ce fel de guvernare?

Pentru a răspunde la această întrebare trebuie mai întâi subliniat faptul că guvernul minimal nu coincide cu subminarea autorității legitime a guvernării în impunerea instituțiilor fundamentale, inclusiv a celor care funcționează pe piața economică, și nici cu lipsa de responsabilitate față de performanțele sociale, economice, politice sau de alt gen ale societății. Statul minimal este, sau ar trebui să fie, din contră, un stat de drept, puternic și eficient. Tocmai în acest sens în SUA s-a derulat la începutul anilor nouăzeci un întreg proces de „reinventare a guvernării"[29], menit să schimbe principii tra-

[27] O. E. Williamson, „The Economics of Organization: The Transaction Cost Approach", *American Journal of Sociology*, vol. 87, no. 3, 1981, pp. 548-577.

[28] R. H. Coase, *The Firm, the Market and the Law*, London, University of Chicago Press, 1990, ch. 5.

[29] D. Osborne & T. Gaebler, *Reinventing Government. How the Entrepreneurial Spirit is Transforming the Public Sector*, New York, A Plume Book, 1992.

diționale de organizare și mai ales de funcționare ale guvernului și guvernării.

Premisa acestui proces este de identificat în lumea din jur: emergența economiei globale, post-industriale, bazate pe cunoaștere a subminat construcțiile tradiționale peste tot în lume, creând noi oportunități, dar și o mulțime de probleme. „Guvernele mari sau mici, americane sau străine, federale, statale sau locale au început să reacționeze"[30] pentru că o „economie nouă" solicită o „guvernare nouă".

În mod tradițional, o dată cu afirmarea funcțiilor publice și protectoare ale guvernului, s-a consacrat și o ineficiență, destul de ușor tolerată și tolerabilă, a agențiilor guvernamentale, mai ales când sunt comparate cu cele private. Astăzi însă această stare a devenit critică. Și nu numai ca urmare a schimbărilor profunde din economie sau din alte sectoare sociale. Cetățenii înșiși sunt tot mai nemulțumiți de guvern și guvernare, sancționându-le, cum s-a întâmplat la noi, în alegeri (ca în cele din 26 noiembrie 2000) sau în sondajele curente de opinie sau în refuzul celor mai talentați de a lucra în agenții guvernamentale pe funcții publice. Nimeni nu mai poate reduce guvernarea la exercitarea unor simple roluri de comandă și control sau la așa-zisa „artă de a conduce". Indiscutabil că formularea direcției dezvoltării, conducerea în sens de *leadership* dețin o poziție centrală în orice guvernare. Dar acestea nu sunt produse ale unor simple intuiții sau ale unui joc al hazardului inspirator. Guvernarea este din ce în ce mai mult o problemă *tehnică* dirijată de *scopuri și valori clare*. Referindu-ne la dezvoltare, am putut vedea cum se îmbină mijloacele și scopurile, aspectele instrumentale și analitice cu cele procedurale, instituționale și valorice. Guvernarea centrată pe dezvoltare necesită astfel o nouă abordare, o veritabilă „reinventare". Guvernul, cu cât este mai minimal, cu atât trebuie să devină mai eficient și antreprenorial, prin promovarea competiției, a debirocratizării și descentralizării, a centrării pe rezultate și pe cetățeni, a afirmării funcțiilor sale catalitice și facilitatoare în raport cu creștera economică și dezvoltarea. Distincția public-privat în spațiul guvernării nu se

[30] *Ibidem*, p. XVI.

mai poate face decât în termenii scopurilor, dar nu și în cel al mijloacelor, pentru că numai astfel guvernul va fi eficient și eficace.

Politicile publice circumscriu aria competențelor guvernării. Ele nu mai sunt însă simple exerciții de formulare a unor scopuri vagi și suspendate în timp. Precizarea resurselor și a căilor de mobilizare a acestora, asocierea unui program decizional de proiectare, adoptare, aplicare și evaluare, confruntarea permanentă cu realitatea socială și istorică presupun existența unui management public bine articulat. Totodată, funcțiile publice nu pot fi ocupate decât de funcționari cu abilități atent probate și bine recompensate. Aria guvernării este astfel circumscrisă de politicile publice care se realizează printr-un context determinat de management și organizare. Ultimele au devenit însă domenii ale studiului științific aplicat, astfel că fără aplicarea rezultatelor cercetării continue este greu de anticipat obținerea unor performanțe. Deocamdată, în tranziția noastră, guvernarea este aria de confruntare interminabilă a unor opțiuni insuficient fundamentate tehnic și prea adesea suspendate în cearta valorilor și a clientelismului politic. Fără părăsirea acestei stări, guvernarea va fi precară, creșterea economică și schimbarea instituțională amânate, iar șansele dezvoltării tot mai mult subminate. Riscăm să perpetuăm tranziția și să ne adâncim în subdezvoltare.

* *
*

Dezvoltarea este problema-cheie a oricărei societăți, fie ea dezvoltată sau în curs de dezvoltare. Pentru societățile în curs de dezvoltare, inclusiv pentru cele în tranziție, noua paradigmă a dezvoltării a fost inițiată de Consensul de la Washington la sfârșitul anilor optzeci și începutul anilor nouăzeci din secolul XX. Realitatea luată ca referință de Consensul de la Washington a fost cea specifică țărilor Americii Latine care se confruntau la începutul anilor optzeci cu o accentuată instabilitate economică și cu o lipsă endemică de funcționare a piețelor ca urmare a politicilor publice disfuncționale promovate. Declinul accentuat al produsului intern brut, deficitele bugetare și de cont curent crescânde, subvenționările publice masive ale sectorului productiv de stat, ratele înalte ale inflației erau caracteristice economiilor latino-americane ale vremii. Consensul de la Washington a formulat un set de politici centrate pe macrostabilizarea economică menite apoi să faciliteze creșterea economică și dezvoltarea. Țările post-comuniste s-au confruntat la începutul anilor nouăzeci cu stări economice similare celor din America Latină, astfel că în acordurile cu FMI și Banca Mondială au aplicat politici economice derivate din principiile Consensului de la Washington. Numai că între cele două categorii de țări exista o diferență remarcabilă.

Țările post-comuniste au fost implicate de la începutul perioadei anilor nouăzeci nu numai într-o tranziție economică, dar și într-una politică, inclusiv socială și culturală, necesitând transformări instituționale extinse, concomitente și multisectoriale. De aceea pentru țările în tranziție Consensul de la Washington a oferit orientări importante în vederea construcției piețelor funcționale, dar s-a dovedit a fi pe cât de incomplet, pe atât de riscant în amânarea dezvoltării. Incompletitudinea rezultă din lipsa de combinare a factorilor economici și din ignorarea transformărilor instituționale care influențează, uneori hotărâtor, performanțele economice și sociale. Experiența României de-a lungul anilor nouăzeci probează riscuri majore ale aplicării *tale-quale* a principiilor Consensului de la Washington: perpetuarea tranziției, amânarea creșterii economice și a dezvoltării, de fapt adâncirea subdezvoltării. Se impune, deci, completarea noii paradigme cu analize instituționale aprofundate, cu o nouă abordare a guvernării în condițiile democrației pluraliste și cu o implicare activă a societății civile în asumarea responsabilă a contextelor, direcțiilor și condițiilor accelerării dezvoltării. Schimbările economice, politice și culturale trebuie să fie cât mai sincrone într-un program care nu-i doar economic, ca în strategia de dezvoltare economică pe termen mediu, adoptată în 1999 în România, nici doar politic sau cultural. Dezvoltarea este într-adevăr atotcuprinzătoare.

CAPITOLUL 5

OPȚIUNEA PENTRU DEZVOLTARE. PREMISE ALE UNEI NOI ABORDĂRI

Considerarea teoriilor explicite sau implicite despre dezvoltare se poate face dintr-o dublă perspectivă. Mai întâi, una sau alta dintre teorii sau o combinație a acestora pot fi considerate ca surse ale unui *model* de dezvoltare din care să fie deduse politici coerente a căror aplicare ar conduce la ieșirea din starea de criză sau de subdezvoltare. În al doilea rând, se poate considera că dezvoltarea este un proces prea complex și prea diferențiat de la o țară la alta (i.e. „dependent istoric") pentru a urma un model unic și acela formulat teoretic. O strategie adecvată ar consta în adaptarea sau reconstrucția modelului în funcție de condiții specifice.

Privind retrospectiv, ambele alternative au fost aplicate fără ca rezultatele să fie pe măsură. Adică între *predicțiile* teoriilor despre dezvoltare și *rezultatele* strategiilor aplicate sau ale proceselor dezvoltării nu s-au stabilit acele corespondențe care să aserteze validitatea unei teorii sau a alteia. Un exemplu l-am oferit în capitolul precedent, considerând mai ales cazul României. Un alt exemplu l-ar oferi o analiză centrată pe rezultatele dezvoltării din țările Asiei de sud-est sau din China și pe compararea lor cu predicțiile programului de dezvoltare fundamentat de același „Consens de la Washington". Și de această dată, prea puține corespondențe se pot stabili. Nici criza asiatică de la mijlocul anilor 1990 n-a putut fi analizată în termenii acestor predicții. Având în vedere aceste neajunsuri, J. Stiglitz, în calitatea sa de fost prim-vicepreședinte și economist șef al Băncii Mondiale, a putut afirma cu referire la zona est-asiatică: „nici o altă regiune din lume nu a avut o creștere atât de dramatică a veniturilor și nu a avut atât de mulți oameni dislocați din starea de sărăcie într-o perioadă așa de scurtă. Versiunile mai dogmatice ale Consensului de la Washington au eșuat în a oferi un cadru adecvat de înțelegere a succesului sau a neajunsurilor curente ale economiilor est-asiatice"[1]. Lucruri similare se pot spune și despre celelalte teorii ale dezvoltării.

Pe de altă parte, în ciuda eșecurilor aplicative și predictive, trebuie observat că programele de asistență internațională se bazează pe și aplică o anumită concepție despre dezvoltare. O țară ca a noastră, confruntată cu dificultăți, ar avea astfel două alternative. Prima ar consta în aplicarea concepțiilor curente despre dezvoltare. Acestea sunt însă concepții importate, ce necesită adaptări, dar și supuneri (ne)condiționate. A doua alternativă ar fi bazată pe principiul independenței și suveranității naționale, al dezvoltării exclusive prin forțe și concepții proprii. Experiența contemporană a interdependențelor economice și politice accentuate și a globalizării crescânde elimină a doua alternativă și o impune pe prima. Dacă așa stau lucrurile, atunci să admitem că:

(a) o teorie a dezvoltării oferă nici mai mult, nici mai puțin decât un cadru sau un mod de abordare;
(b) dezvoltarea este un proces eminamente endogen, dar realizarea și finalizarea sunt dependente de factori exogeni (e.g. împrumuturi de resurse, schimburi extinse etc.);
(c) dezvoltarea nu-i nici o problemă exclusiv tehnică și nici una eminamente economică, ci vizează societatea în ansamblu, cu toate componentele sale;
(d) politicile sectoriale de dezvoltare trebuie armonizate prin scopuri globale comune și prin coordonări și echilibrări adecvate care implică atât premise specifice macrostabilizării cât și accelerări/stagnări secvențiale repartizate pe sectoare și integrate global într-o etapizare adecvată;
(e) esențiale în dezvoltare sunt resursele și alocarea lor, stimulentele și rezultatele, dar și, sau mai ales, instituțiile care reglementează activitățile și relațiile intra și intersectoriale.

---

[1] J. Stiglitz, *More Instruments and Broader Goals: Moving Toward the Post-Washington Consensus*, The 1998 WIDER Annual Lecture, Helsinki, 1998.

Pornind de la asemenea premise, putem formula *in nuce* o nouă abordare a dezvoltării aplicabilă României. Şi totuşi, înainte de a reflecta asupra elementelor componente ale unei noi abordări, este important să facem o evaluare globală a ceea ce s-a întâmplat la noi în perioada 1990-2000. Este firesc să admitem înainte de toate că, de peste un deceniu, România s-a angajat pe o traiectorie a dezvoltării care are ca ţinte economia de piaţă şi democraţia pluralistă. Pentru a caracteriza perioada curentă se foloseşte termenul de tranziţie. Întrebarea deja formulată în capitolele precedente şi relevantă din nou acum este: tranziţia constă într-o dezvoltare specifică sau asigură doar premisele unei dezvoltări viitoare? Pentru aprofundarea răspunsului este necesar să explorăm pe mai departe perioada de după 1990. Tendinţele mai importante pe care le vom identifica sunt de considerat ca premise ale unei noi abordări posibile a dezvoltării României.

Cristalizări şi consecinţe ale tranziţiei ca dezvoltare

Care sunt principalele tendinţe cristalizate în economie, politică şi cultură în perioada 1990-2000? Un răspuns scurt şi sintetic, chiar dacă oarecum simplificator, ar fi următorul: creşterea decalajului faţă de ţările dezvoltate prin adâncirea subdezvoltării. Aproape că nu-i cercetător sau politician care să nu admită o astfel de afirmaţie. Dincolo de evidenţa sa, se impune totuşi explorarea mai atentă atât a opţiunilor generatoare, cât şi a configurărilor contradictorii. Ne aventurăm într-o astfel de tentativă.

i) Tranziţie, dezvoltare, modernizare

Dezvoltarea a fost în mare parte identificată cu un efect emergent (spontan) al tranziţiei de la economia centralizată şi democraţia comunistă la economia de piaţă şi democraţia liberală sau, altfel spus, de la tradiţiile de producţie, distribuţie, organizare şi conducere specifice vechii societăţi, la instituţiile unei (post)modernităţi care şi-a probat eficienţa altundeva. De aici rezultă, mai întâi, că s-a luat ca model o ţară dezvoltată sau alta (ne amintim de discuţiile despre modelul suedez sau cel vest-european sau chiar cel transatlantic) şi s-a trecut, cu mai multă sau mai puţină, sau cu nici o consecvenţă, la o eventuală copiere a acestuia. În al doilea rând, rezultă că s-a identificat o direcţie a schimbărilor sociale orientate spre o nouă modernitate, astfel că tranziţia ar fi un proces de modernizare ce ar presupune şi detaşarea de anumite tradiţii. În sfârşit, tranziţia presupune concomitenţa transformărilor economice şi politice, produse la nivel central şi local, orizontal şi vertical. Astfel statuate, noua modernitate ca ţintă şi schimbările asociate ca proces acoperă o arie de cuprindere foarte mare, de fapt întreaga societate. Raportate la dezvoltare, întrebarea este în ce măsură schimbările sunt un scop în sine sau un mijloc pentru atingerea altor obiective, în principal a celor care privesc viaţa oamenilor, nivelul de trai, calitatea vieţii personale, capacităţile de controlare a destinului individual şi comunitar. Eşecul utopiilor a anulat valoarea referenţială a proiecţiilor într-un viitor indefinit al belşugului posibil, iar teza sacrificiului imediat în numele unei satisfacţii amânate nu pare să aibă prozeliţi. Când privim însă la cele întâmplate după 1990, constatăm că, în numele modernizării, schimbările au devenit scopuri în sine, autosuficiente, uneori chiar proiectate într-o utopie disimulată, întrucât efectele asupra dezvoltării au fost fie prea limitate (libertatea de expresie, de asociere şi alte libertăţi civile), fie inegal distribuite (generând o polarizare socială cu efecte puternice de instabilitate socială), fie chiar au condus la o şi mai accentuată subdezvoltare economică şi mai larg socială. Despărţirea modernităţii ca ţintă de dezvoltarea ca proces nu a făcut decât să se adâncească o criză anomică de proporţii, care face ca societatea în ansamblu să fie lipsită şi de sens, şi de resurse.

Refacerea echilibrului dintre noua modernitate şi dezvoltare coincide cu considerarea modernităţii drept cauză şi efect al dezvoltării: orice schimbare spre noua modernitate ar fi de considerat prin efectele generative în dezvoltare, tot aşa cum dezvoltarea reală ar facilita modernizarea. Totodată, tranziţia trebuie considerată ca parte componentă (iniţială) a procesului mai cuprinzător de dezvoltare. Deocamdată, tranziţia este

analizată predominant, poate chiar exclusiv, ca despărțire de comunism, accentuându-se când noile diferențe („succesele tranziției"), când asemănările cu vechea societate („neo sau criptocomunism"). Astfel înțeleasă, tranziția este exclusiv supusă unor judecăți ideologice care sunt inevitabil controversate. Unii pot spune că tranziția este încheiată, alții că de-abia a început, iar alții ar solicita chiar întoarcerea în trecut, amestecându-se totul într-o retorică ideologică fără sfârșit și mai ales fără efecte substanțiale asupra dezvoltării. Poate și de acea societatea noastră de după 1990 ne apare ca scindată între lumea transformărilor inevitabile și haotice, produse în economie, politică sau cultură, și lumea discursivității sau a discursurilor paralele care iau ca pretexte transformările, dar numai cu scopul implicit de a se autoîntreține. Din păcate, acest *sindrom al scindării* între realitate și discursivitate a avut două efecte majore, probabil deloc intenționate: (a) polarizarea socială și politică, adică adâncirea prăpastiei dintre bogați și săraci, și dintre politicieni și electorat; (b) extinderea dezordinii sociale și accentuarea însingurării individuale. Ambele efecte, fie ele și „perverse", împiedică dezvoltarea, întrucât se manifestă prin tensiuni și conflicte sociale, printr-o dislocare masivă a ordinii sociale și constructive. Este deci nevoie de un nou sens al construcției sociale, în care tranziția ar releva direcția transformărilor, noua modernitate ar configura conținutul acestora, iar dezvoltarea ar fi procesul de realizare a transformărilor. Întrucât consensul social asupra direcției și conținutului transformărilor pare să fie realizat, problema noastră fundamentală este mai ales aceea de a dirija și realiza procesul de dezvoltare prin politici adecvate. Este atunci simptomatic faptul că până în anul 2000 ne-au lipsit politicile coerente și substanțiale, produse de noi și pentru noi, cantonându-ne doar în controverse ale discursivităților paralele.

ii) De la dualismul economic la dezvoltarea centrată pe producție

Economia și societatea ca întreg au ajuns să se afle sub semnul dualității. Altfel spus, am reușit până în prezent să

generăm o economie duală și o societate duală. Procesele economice redistributive au ajuns să devină preeminente atât prin extinderea antreprenoriatului comercial bazat pe produse de import, cât și prin acordarea juridică a unor multiple facilități sociale și sporuri salariale. Am extins redistribuția în condiții de diminuare permanentă a producției. Aproape 40% din buget este alocat protecției sociale, în timp ce investițiile stagnează iar PIB-ul scade continuu. În aria producției, schimbările din proprietatea agricolă au consacrat o productivitate scăzută și o agricultură tradițională, iar cele din industrie au marcat un declin alarmant. Dualitatea din sectorul productiv se distinge prin insulele rare ale aplicării noilor tehnologii și prin oceanul declinului și tradiționalismului desuet. Subdezvoltarea se accentuează iar ethosul productiv este înlocuit treptat și sigur de un ethos redistributiv de tip predator în care unii, puțini, beneficiază nelimitat, iar alții, mulți, sunt din ce în ce mai exploatați sau marginalizați.

Dezvoltarea nu se poate realiza în condiții de operare extinsă a dualismului economic bazat pe supradimensionarea instituțiilor și serviciilor redistributive și pe diminuarea producției economice sau pe coexistența unor insule minore de producție bazată pe cele mai noi tehnologii și a unui ocean de tehnologie învechită și tradiționalism industrial. Fără centrarea pe producție și pe tehnologiile specifice vremurilor actuale, dezvoltarea ajunge să fie suspendată în ideologie iar subdezvoltarea și periferializarea noastră în Europa vor deveni și mai accentuate. Avem nevoie de politici care să stimuleze o nouă industrializare și o agricultură performantă, care să consacre cu consecvență transferul tehnologic și acumulările cognitive specifice epocii în care trăim și în care suntem așteptați să fim competitivi.

iii) Economism și dezvoltare

În ciuda transformărilor politice, tranziția României, înțeleasă ca (pre)dezvoltare, a fost abordată dintr-o perspectivă eminamente economică, de fapt confundându-se dezvoltarea cu creșterea economică (așteptată). Sociologii nu au interve-

nit încă energic în analiza dezvoltării, concentrându-se prea mult doar asupra politicilor sociale redistributive, cu excepția acelor analize sociale și politice consacrate tranziției (D. Sandu, A. Miroiu, V. Pasti, M. Miroiu, C. Codiță, A. Mungiu). Referindu-ne numai la aria dezvoltării economice, din 1990 și până în prezent nu am asistat decât la o succesiune de încercări disperate și uneori amatoriste pe calea transformării sistemului economic în vederea lansării creșterii economice privită ca o creștere a stocurilor de capital în condiții de dependență aproape absolută de finanțarea externă. Nimeni nu se îndoiește că numai o creștere a produsului intern brut (PIB) indică nivelul creșterii economice, pe când scăderea lui are repercusiuni negative asupra vieții oamenilor. O astfel de creștere nu-i posibilă decât în condiții de macrostabilitate economică, având deci niveluri acceptabile ale ratei inflației, ale deficitului bugetar și comercial sau ale masei monetare. Acordurile cu FMI au urmărit în mod consecvent să refacă macrostabilitatea prin aplicarea principiilor și opțiunilor „Consensului de la Washington“: privatizare, liberalizare a comerțului, controlul inflației și al deficitului bugetar și de cont curent. Costurile sociale ale aplicării acordurilor s-au dovedit a fi foarte mari în termeni de șomaj, sărăcire, scădere continuă a producției, corupție, neîncredere etc., iar voința politică de aplicare a fost periodic relaxată, așa că până în prezent nici unul din acorduri nu a fost finalizat. În ciuda oscilării între aplicarea și neaplicarea acordurilor, și mai importantă este transformarea reformei economice în scop în sine, în afara existenței unui program efectiv și coerent de dezvoltare centrat pe bunăstarea individuală și publică. Am eșuat astfel și în macrostabilizare, și în dezvoltare, accentuând doar curba continuă a subdezvoltării. Realizarea efectivă a dezvoltării nu va deveni posibilă decât o dată cu depășirea abordărilor eminamente economice și cu considerarea stabilității macroeconomice drept o *componentă* și mai ales premisă a programului mai cuprinzător de dezvoltare. Acesta implică și transformări politice și culturale congruente cu cele economice, toate incluse în conceptul mai cuprinzător de dezvoltare durabilă. Economiștii și sociologii au demonstrat deja că dezvoltarea nu este posibilă sau nu atinge niveluri ridicate ale performanțelor în condiții de centrare

exclusivă pe extinderea capitalului fizic și a celui financiar. Capitalul social, capitalul intelectual, cel uman, natural și cultural sunt factori fundamentali ai oricărui program de dezvoltare și de aceea trebuie readuși în ecuația dezvoltării.

iv) Competiție și drepturi de proprietate

Proprietatea publică moștenită din perioada comunistă a fost transformată într-un teren al exploatării generalizate de către toți cei care au putut participa la marea „împărțeală“ (v. Pasti et al.): directorimea întreprinderilor de stat, responsabilii manageriali din regiile autonome ale utilităților publice și noua oligarhie politică emergentă și parțial stabilizată. Clientelismul, rentierismul și patrimonialismul sunt mișcările sociale cele mai vivace, cu o rapacitate fără limite, generatoare de subdezvoltare continuă. Privatizarea, în loc să fie unul din mijloacele dezvoltării, și-a constituit o ideologie a accelerării și o arie a corupției reale sau doar presupuse. Este deja demonstrat că multe din întreprinderile de stat sunt ineficiente, pierderile lor conducând la creșterea deficitului bugetar și la instabilitate macroeconomică. Mai mult, economiștii au identificat relații clare între drepturile de proprietate (privată) și eficiența economică indusă de proprietarii animați de obiectivele maximizării profitului. În lipsa instituțiilor pieței competitive, privatizarea este însă lipsită de sens. Schimbarea proprietarului nu duce automat la creșterea profitului. Monopolurile de stat sunt doar înlocuite de cele private, care continuă să exploateze beneficiarii serviciilor sau mărfurilor lor prin prețurile monopoliste. Cazul Romtelecom-ului este notoriu.

Așadar, privatizarea este importantă pentru dezvoltare, dar numai o dată cu stabilirea infrastructurii instituționale a competiției pe piață. Altfel se transformă în rentierism, își devine sieși scop și nu contribuie la dezvoltare.

v) Complementaritatea statului și pieței

Strâns legat de privatizare, de macrostabilizare și instituțiile competiției este rolul statului. Reformatorii români au

adoptat (sau au mimat?) fără ezitare principiul „statului minimal“ consacrat de liberalismul „Consensului de la Washington“. Statul român, la un nivel, s-a retras din economie și chiar din viața socială până acolo încât nu se mai implică în mod adecvat nici chiar în propriile treburi. Funcționarii administrației de stat au crescut spectaculos o dată cu reducerea responsabilităților manageriale; ordinea publică tinde să fie controlată de alte forțe decât cele ale siguranței sau securității cetățenești; întreprinderile de stat sau publice au fost autonomizate ca societăți comerciale sau regii autonome fără principii clare ale răspunderii publice; transparența decizională este un simplu deziderat; piața este lăsată „liberă“ în multe sectoare, fiind însă lipsită de reglementări adecvate, concomitent cu o multiplicare dezordonată (haotică) a controalelor statale.

Eșecurile regulatorii ale pieței eminamente libere sunt deja cunoscute. Statul nu poate fi privit decât în relație de complementaritate cu piața, astfel că ideologia „statului maximal versus stat minimal“ trebuie înlocuită de analiza realistă a statului care acționează ca un catalizator al dezvoltării, care cercetează eșecurile pieței și reglementează instituțiile competiției și care asigură ofertele adecvate de bunuri publice cum ar fi transportul sau protecția socială.

vi) Cetățeanul și comunitatea

În sfârșit, care este rolul cetățeanului în dezvoltare? Impunerea exclusivă de sus în jos a programelor de dezvoltare are câteva consecințe importante: înlătură sau diminuează participarea; atomizează societatea sau o fragmentează categorial în beneficiari și sacrificați, generând astfel un capital social structurat mai ales pe verticala filierelor de control și mai puțin în cadrul comunităților responsabilizate; are efecte negative asupra asumării programelor de dezvoltare și a implicării active a cetățenilor în aplicarea lor, astfel încât capitalul uman, mai ales cel ingineresc, se degradează, capitalul intelectual al societății nu este valorificat, iar despărțirea dintre clasa politică sau managerială și cetățeni se adâncește continuu. Deocamdată cetățenii, în cea mai mare parte, suportă

costurile sau consecințele negative ale restructurărilor. Implicarea în elaborare și aplicare este o cerință încă suspendată.

Revenind la întrebarea formulată la începutul acestei secțiuni, vom spune că tendințele menționate și în mod sigur și altele pe care nu le-am identificat circumscriu tranziția ca parte a unui proiect mai amplu centrat pe dezvoltare. Numai că specificitatea tranziției rezidă în asigurarea *premiselor* dezvoltării. Având în vedere noul conținut al dezvoltării, acesta nu poate fi configurat în absența instituțiilor care-i corespund. Tranziția nu-i atunci altceva decât ansamblul transformărilor instituționale care facilitează aplicarea unei noi strategii de dezvoltare. Tranziția consacră direcția transformărilor, noua modernitate configurează conținutul lor, iar dezvoltarea constă în politicile de realizare a transformărilor ce au ținte clare și distincte. Din această perspectivă pot fi specificate și referințele noii abordări a dezvoltării.

Referințe ale unei noi abordări a dezvoltării

Noua modernitate

A lua modernitatea specifică economiei și democrației liberale ca referință în dezvoltarea actuală și viitoare a României este opțiunea unică și categorică pe care atât covârșitoarea majoritate a societății, cât și clasa politică în ansamblul său au făcut-o deja. Dacă aceasta este referința, atunci strategia de dezvoltare viitoare ar fi menită să includă politicile și acele transformări și succesiuni care ar fi înscrise pe o traiectorie care este pe cât de cunoscută pe atât de permanent redescoperită.

Confruntându-ne cu trecerea de la „socialismul real“ la capitalism, dezvoltarea noastră actuală ar implica tranziția ca proces de transformare instituțională în domeniile politic, economic, social și cultural, tranziție considerată ca lineară și conformându-se unui „model“ pe care numai occidentul îl poate oferi.

Numai că această opțiune nu poate fi *tale-quale* adoptată decât o dată cu asumarea unor riscuri explicite sau implicite. Riscurile derivă din semnificațiile asociate modernității, din

modul în care este înțeleasă modernizarea ca proces de instituire a modernității și din stadiile de dezvoltare în care modernitatea este luată ca opțiune.

Să considerăm semnificațiile și sensurile modernității. *Sensul* fundamental clasic al modernității este cel de progres sau evoluție lineară, de înaintare nelimitată pe o direcție prestabilită. În mod tacit se admite existența unei traiectorii unice, marcată cu borne de trecere și de consemnare a succesului înaintării spre o țintă ce mereu se îndepărtează, întrucât astfel performanțele pot fi mereu evaluate pentru a fi depășite. Industrializarea clasică (secolul XIX) și utopia comunistă sunt ilustrative pentru această concepție lineară despre progres. De îndată ce ambele au intrat în impas și desuetudine, modernitatea lineară a fost înlocuită de postmodernitatea traiectoriilor multiple și coexistente[2]. Dezvoltarea centrată pe un scop unic (e.g. creșterea economică bazată pe industrializarea clasică) este înlocuită de „dezvoltarea comprehensivă“[3] cu scopuri multiple și echilibrări intra și intersectoriale. *Semnificațiile* clasice ale modernității raportabile la dezvoltare erau raționalitatea, autoritatea, tehnologia și știința, opuse ireconciliabil tradiției. Opțiunea pentru modernitate coincidea cu respingerea tradiției. Câteva consecințe au rezultat de aici.

Mai întâi, raționalitatea instrumentală s-a substituit raționalității valorice, adică raționalitatea mijloacelor imediate și multiplicate a înlocuit raționalitatea scopurilor ultime mundane sau transmundane. Standardele morale au decăzut treptat și sigur, concomitent cu apariția și manifestarea unor forme terifiante de iraționalitate, represiune și distrugere simbolizate, pentru a lua un exemplu dur dar concludent, de istoria unui Hitler sau Stalin și a acoliților lor. Tradiții naționale sau comunitar constituite de-a lungul vremurilor au fost uneori dislocate de o nouă ordine socială ce țintea spre un

2 J. Derrida, *Positions*, Chicago, Chicago University Press,1981.
3 The World Bank, *World Development Report: 1999/2000,* Washington, Oxford University Press, 2000: „Dezvoltarea durabilă este un proces multilateral, implicând instrumente și scopuri multiple“, p. 20.

ideal abstract, utopic ipostaziat, sau spre unul al producției de masă și al consumului generator de noi nevoi. În al doilea rând, modernizarea a fost identificată cu occidentalizarea sau cu avansul „imperialismului occidental“ sau cu impunerea valorilor și opțiunilor occidentale în dauna sau pe costul erodării tradițiilor naționale. De data aceasta, însă, o distincție între valorile superficiale, configurate de modă și stiluri de reprezentare, de o parte, și procesele mai profunde ale dezvoltării economice și instituționale, de cealaltă, este fundamentală. A le lua pe cele din urmă ca referință și a opta pentru „integrare europeană“ sunt opțiuni care nu coincid neapărat cu copierea sau imitarea automată și nici cu distrugerea tradițiilor naționale și comunitare. O dată cu procesul de convergență instituțională europeană este de așteptat să se manifeste și unul de invenție sau creație bazat pe instituțiile informale ale tradiției. Opoziția modernitate–tradiționalitate ține de un timp revolut și de o falsă valorizare indusă când de ideologia paseismului închis în sine, când de cea a modernismului narcisist și cosmopolit. Tradiția oricum se manifestă întrucât o purtăm fiecare dintre noi în relațiile cu ceilalți și cu comunitățile în care trăim. În același timp, tradiția este implicată în jocurile schimburilor de semnificații și ale negocierilor intersubiective care transcend comunitățile locale pentru a include arii comunitare pe care noile tehnologii și comunicări extinse le deschid în permanență. Tradiția este astfel reconstruită prin procesele care inevitabil o animă, generând propriile mecanisme de legitimare, iar modernitatea, luată ca referință, este contextualizată național și comunitar într-o diversitate care sperăm să sfideze orice eventuală uniformitate.

Așadar, una din referințele generale ale dezvoltării noastre viitoare este reprezentată de modernitatea îmbinată cu tradițiile culturale care trec peste timpurile istorice pentru a fi permanent reinventate. În locul tradițiilor înghețate într-un timp istoric edenizat, așa cum sunt evocate de tradiționaliștii noștri mai vechi sau mai noi, se instituie tradițiile care au vocația permanentei reinventări. În locul unei modernități ipostaziate în modelul supus copierii, se instituie modernitatea construită și re-construită în acțiune.

Economia şi managementul cunoaşterii

Modernitatea (sau pentru unii postmodernitatea) de astăzi este una cu mesaje clare şi direcţii constitutive pe care în nici un fel nu le putem ignora în strategiile autohtone de dezvoltare. Să menţionăm numai câteva dintre acestea:

i) Tehnologiile informaţiei şi comunicării cunosc cea mai rapidă expansiune. Se prezice că în anul 2000 circa 190 milioane de persoane iar în 2020 circa 6 miliarde de persoane vor utiliza serviciile Internet[4]. „Satul global“ de care vorbea M. McLuhan în anii ’60 contractă tot mai mult timpul şi distanţele, făcându-ne să participăm instantaneu la evenimente din cele mai diverse şi pe scară extinsă la multiplicarea informaţilor. Dar tocmai în acest „sat global“ competitivitatea şi decalajele se accentuează tot mai mult dacă nu ai strategii de adaptare. Din totalul computerelor personale, 27% se află în Europa şi 45% în SUA, iar 50% din piaţa de software se află în SUA. Europa este în urma SUA, iar noi în urma Europei occidentale. Când ritmurile sunt rapide, decalajele cresc şi ele repede. România încotro?

ii) Accelerarea dezvoltării cunoaşterii continuă. În 2020 stocul de cunoaştere[5] se va dubla în 73 de zile, pe când ritmul de astăzi este de 5 ani. Mecanica actuală s-a dezvoltat în 200 de ani, tehnologiile informaţionale în 50 de ani, biotehnologiile în 25 de ani. Dezvoltarea presupune şi până la urmă înseamnă cunoaştere, iar informaţia este cea mai importantă marfă, pe când la noi centrele de cercetare sunt în declin, difuzarea informaţiei şi cunoaşterii este greoaie iar costurile economice ale tranzacţiilor sunt menţinute la niveluri mari, crescând şi costurile transformărilor. Lăsând decalajele să crească riscăm să facem recuperările şi mai imposibile, întrucât tradiţiile nu oferă nici o soluţie. Problema nu este neapărat aceea de a ne concentra pe producţia de cunoaştere, cât pe transmiterea şi aplicarea cunoaşterii deja produse, sporind astfel capitalul intelectual şi inovaţia tehnologică.

iii) *Competiţia economică se globalizează* prin societăţi multi şi transnaţionale, prin liberalizarea comerţului de bunuri şi servicii, prin reducerea costurilor transportului şi prin multiplicarea mijloacelor şi vitezei de comunicare. În acelaşi timp, se extinde şi *globalizarea culturală* prin accelerarea circulaţiei şi generalizarea accesului la valori multiple şi diverse, chiar dacă se afirmă şi procesele complementare de asertare a identităţilor locale, care generează tensiuni între global şi local („Jihad vs. WcWorld“ spune B. Barber[6]) sau „ciocniri între civilizaţii“(S. Huntington)[7].

iv) *„Societatea cunoaşterii*“ este scop şi context al dezvoltării contemporane, întrucât cunoaşterea este singura resursă care creşte o dată cu utilizarea, competitivitatea este dependentă de cantitatea şi calitatea cunoaşterii utilizate, iar profitabilitatea oricărei întreprinderi poate creşte mai ales în funcţie de investiţiile în producerea de cunoaştere (capital intelectual) decât în achiziţionarea de cât mai multe active fizice. Cel mai important management contemporan este cel al cunoaşterii.

Astfel de tendinţe şi cu siguranţă şi altele similare au consacrat astăzi două alternative ale dezvoltării economice:

a) economia tranzacţională a lumii interconectate;
b) economia relaţională a construcţiilor care rezistă în timp.

4 Department of Trade and Industry (UK), *Work in the Knowledge — Driven Economy*, Future Unit Report, London, 1999.

5 Chatham House Forum, *The Engins of Change 1999/2000 Report*, London, Royal Institution of International Affairs. See also: *OECD Forum for the Future* (1999).

6 B. Barber, *Jihad vs. McWorld*, *How Globalism and Tribalism Are Reshaping the World,* New York, Ballantine Books, 1996.

7 S. P. Huntington, *Ciocnirea civilizaţiilor şi refacerea ordinii mondiale*, Oradea, Editura Antet, 1998.

În economia tranzacțională se instituie rețelele de producție, schimb și comunicare bazate pe încredere, sunt asigurate drepturile de proprietate intelectuală și se stimulează lansarea de idei noi, întreprinderile sunt mai ales mici și mijlocii, contactate prin Internet sau stabilind tranzacții intermediate de servicii specializate de brockeraj, cultura antreprenorială devine dominantă și expansivă. În economia relațională se accentuează identificarea personală cu compania prin stimulente specifice (salariale și de servicii circumscrise statului bunăstării) și se extind tehnologiile și culturile de tip rețea care consacră mărcile pe o scară globală a competiției.

Cele două alternative nu sunt însă dirijate în dezvoltare de o forță unică atotputernică. La baza lor se află proprietatea privată și instituțiile, inclusiv ale guvernării, care stimulează și recompensează performanța reală. Opțiunea nu poate fi pentru una sau pentru cealaltă, ci mai degrabă pentru ambele, în condițiile în care sunt promovate acele stimulente care sunt centrate pe performanțe.

Între resurse, cunoaștere și instituții

Dezvoltarea în epoca actualei modernități este dependentă de *resurse, cunoaștere* și *instituții.*

i) *Resursele* sunt fundamentale în orice dezvoltare. Evaluarea lor restrictivă, doar în termeni cantitativi sau de opunere pe axa interne/externe, nu este însă dătătoare de speranțe. Capitalul fizic și cel uman, capitalul natural și cel construit, economisirea și investițiile, resursele naturale și cele moștenite de la înaintași trebuie evaluate și puse la lucru într-o strategie adecvată de dezvoltare. A apela doar la resurse externe, risipindu-le pe cele interne, sau a aștepta combinarea ideală a resurselor amintesc mai degrabă de parabola măgarului lui Buridan. România a fost prezentată, în privința resurselor, stereotip: când ca țară „bogată și frumoasă“, când ca lipsită de resursele pe care le-ar avea țările deja dezvoltate. Ieșirea din stereotipie nu poate fi decât pragmatică: aplici acea strategie de dezvoltare care se bazează pe resursele existente, dar care, mai ales, este capabilă să mobilizeze și să genereze resurse noi. Ca și dezvoltarea*, resursele nu sunt un dat ci o construcție*.

ii) *Cunoașterea* și capitalul sunt profund complementare. Când cunoașterea a devenit marfa cea mai profitabilă și se dezvoltă atât de rapid, *managementul cunoașterii trebuie generalizat în orice strategie a dezvoltării*. Dar cum ne raportăm la cunoaștere și cum ne preocupăm de producerea, transmiterea și aplicarea ei? Numai răspunzând la o asemenea întrebare putem da seamă de unele caracteristici ale dezvoltării noastre și de șansele pe care le putem avea în obținerea unor performanțe.

iii) *Instituțiile*, ca reguli formale și informale care reglementează raporturile interindividuale și dintre organizații, dețin poziții cheie în orice strategie de dezvoltare. De data aceasta, trebuie să evaluăm *capitalul social* și cel *organizațional* o dată cu instituțiile guvernării și întreg evantaiul de instituții juridice. Este clar că instituțiile formale pot fi importate sau imitate. Operabilitatea lor este însă profund dependentă de capitalul social și de cel *intelectual* disponibil, ambele istoric constituite, dar și în devenire. În timp, primele le pot modela pe următoarele, dar durata schimbării nu poate fi neglijată. Rămâne astfel crucială combinația care se configurează între instituțiile informale și cele formale și aceasta mai ales în organizații. De aceea putem spune că atât *cultura organizării, cât și capitalul organizațional sunt fundamentale în strategia dezvoltării*.

Ariile dezvoltării

Combinațiile dintre resurse, cunoaștere, instituții și organizare se constituie la nivelul persoanelor individuale, organizațiilor, comunităților și statului, fiecare și împreună constituind *ariile sau focarele dezvoltării*.

i) *Dezvoltarea individuală* sau umană[8] este finalitatea incontestabilă a oricărei strategii de dezvoltare. *Educația, sănătatea și condițiile decente de viață individuală sunt însă esențiale și ca premise ale dezvoltării*. Între valorile vieții individuale, libertatea și capacitățile de control ale împrejurărilor de viață sunt fundamentale. Dacă strategia de dezvoltare este centrată pe antreprenoriatul generalizat, acesta nu-i posibil decât în măsura în care fiecare individualitate dispune de capacități ce-i permit să se absoarbă din serierile masificatoare pentru a-și construi propriul destin. Pentru noi este important în stadiul actual să multiplicăm numărul celor care evadează din seriere pentru a se afirma pe sine. Ceea ce implică o *nouă concepție despre guvernare și instituții formale*.

ii) *Familia* a fost întotdeauna considerată ca fundament al stabilității și ordinii sociale, făcând dezvoltarea dependentă de ea. Copiii abandonați, violența din familie sau rata ridicată a divorțialității sunt indicii clare ale crizei cu care se confruntă viața familială din societatea noastră. *A aplica o nouă strategie de dezvoltare înseamnă a crea condiții de revigorare a vieții familiale prin stimulente adecvate.*

iii) *Organizațiile* dominante la noi sunt cele bazate pe o raționalitate weberiană care operează în condițiile funcționale ale ierarhiilor extinse și absolute. Axele culturii organizaționale sunt încă reprezentate de supunere și control, ierarhie și centralitate, dar și de nepotism sau trafic de influență, evaziune sau mediocritate a performanțelor. Lipsa generalizată de încredere împiedică formarea rețelelor performante, fiind familiarizați mai mult cu „lanțul slăbiciunilor". *Orice strategie de dezvoltare se realizează în și prin organizații, ceea ce presupune o nouă cultură a organizării și cristalizarea unui nou capital organizațional.*

iv) *Comunitățile* constituie cadrul obișnuit al vieții în care individualitățile și grupurile mici consacră relații cu o mare densitate socială. *Orice strategie de dezvoltare este și comunitară, implicând procese de descentralizare a guvernării și de autonomizare comunitară relativă, adică de participare, de exercitare a drepturilor și responsabilităților locale ale dezvoltării*. Deocamdată multe din comunitățile noastre rurale și urbane trăiesc un declin dramatic și încă nu am identificat stimulentele care să le angajeze pe o nouă traiectorie a dezvoltării autonome, convergente și complementare.

v) *Statul* nostru este deja configurat instituțional de principii ale democrației liberale, însă guvernarea nu atinge nici pe departe criterii acceptabile de eficiență și eficacitate. *Este nevoie urgentă de crearea unui sector privat puternic, stabil, competitiv și eficient în care rolul statului să nu constea decât în a funcționa ca un catalizator, ce fixează în permanență cadrul instituțional legal al competiției, infrastructura comunicării, stabilitatea macroeconomică și mai ales a sistemului financiar*. Dacă astfel de elemente au fost principial instituite și permanent dezvoltate, atunci nu ne rămâne decât să reinventăm guvernarea prin coduri adecvate de comportare sau acțiune. Între sectorul public al guvernării și cel privat al producției trebuie să se stabilească raporturi de influență reciprocă, unul neputând funcționa fără celălalt. Numai că la noi responsabilitățile publice ale guvernării s-au cantonat în amânare iar sectorul privat caută să se manifeste încă prea mult prin rentierism și patrimonialism. Oligarhia nouă trebuie dislocată pentru a facilita o reală dezvoltare națională. Acesta ar fi semnul prim al „reinventării guvernării".

[8] De câțiva ani, PNUD oferă guvernului sprijin pentru elaborarea anuală a unui volum consacrat „dezvoltării umane". Primul „raport asupra dezvoltării umane" pe plan global a fost publicat de PNUD în 1990. Cf. UNDP, *Human Development Report 1990*, Oxford, Oxford University Press, 1990. Primul raport românesc asupra dezvoltării umane a fost publicat în 1991.

Combinații ale surselor și ariilor într-o strategie a dezvoltării

Să considerăm acum toate elementele menționate. Strategia dezvoltării ar rezulta din combinarea termenilor specifici localizării pe nivele (individualități, familie, organizații, comunități, stat/guvernare), cu cei ai mobilizării resurselor și instituțiilor adecvate.

Schema din fig. 5.1. este menită să ilustreze combinațiile ce stau la baza ipotezelor noastre despre dezvoltare. Mai întâi, avem în vedere implicarea culturii, respectiv a cunoașterii și educației în dezvoltare. Apoi sunt necesare analize ale funcționării unor instituții politice ale democrației în acțiune, punând accentul de îndată pe efectele guvernării asupra dezvoltării economice. Sărăcirea în condiții de accentuare a polarizării sociale trebuie analizată cu referire la cadrul dezvoltării economice și al relațiilor sociale, pentru ca în același timp să se considere relația dintre comunitarism și individualism în configurarea unui nou tip de cetățenie. În final, sunt de avut în vedere tendințele actuale de globalizare și efectele acestora asupra tradițiilor naționale. Pe cât posibil, toate aceste succesiuni sunt de considerat într-o unitate generată de referința dezvoltării, care nu este alta decât demnitatea și prosperitatea individuală.

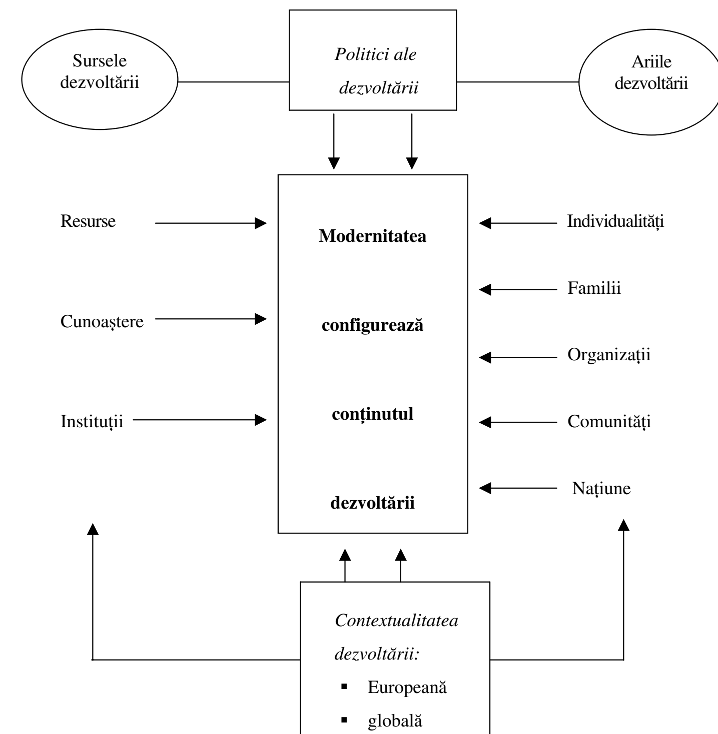
Sursele dezvoltării și ariile dezvoltării sunt evaluate și configurate în politici ale dezvoltării. Acestea au ca referință opțiunile specifice noi modernități contextualizate european și global. Sursele dezvoltării iau configurații distincte în fiecare arie a dezvoltării, în timp ce ariile dezvoltării sunt interdependente și contextualizate. Conținutul modernității nu-i un dat, ci o construcție permanentă. Aceasta se relevă în politicile dezvoltării care se confruntă cu oportunități și riscuri specifice.

Priorități

Orice strategie a dezvoltării presupune formularea și ordonarea priorităților în funcție de stadii specifice. Dacă admitem democrația și economia liberală ca ținte, atunci strategia dezvoltării ar putea fi etapizată astfel:

- *Faza I*: tranziția constă în construcția infrastructurii instituționale a democrației și economiei și în asigurarea stabilității macroeconomice.

Fig. 5.1. Combinații într-o strategie a dezvoltării

- *Faza a II-a* coincide cu ieșirea din tranziție, marcată de începerea creșterii economice. Accentul se va pune de aici încolo pe dezvoltarea sectorială, armonizarea intersectorială, precum și pe consolidarea/impunerea pe mai departe a instituțiilor formale și informale care sti-

mulează performanțele productive într-o economie și societate competitive, cu un guvern puternic și o guvernare eficientă. Importantă în această fază este și contextualizarea internațională (europeană) a dezvoltării, constând atât în europenizarea instituțiilor, cât și în asigurarea capacităților de guvernare națională pentru o nouă convergență europeană.

Semnificativă pentru această etapizare este considerarea noii modernități ca sursă a conținutului transformărilor sociale întreprinse iar a tranziției ca etapă pregătitoare pentru aplicarea acelei strategii a dezvoltării durabile care ne-ar face competitivi atât în interior, cât și în relație cu alte țări.

Deocamdată toate aceste considerații sunt ipoteze de lucru. Numai din confruntarea lor cu datele empirice putem pe mai departe să le rafinăm și mai ales să sugerăm moduri detaliate de construcție a unei noi politici a dezvoltării.

Suntem încă la început.